

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi roma genderkonstrukció
kirekesztettjeinek fenyegetett identitása és megküzdési stratégiái.

Géczy Dorottya

PhD értekezés

Témavezető:

Dr. habil. Bigazzi Sára

Pszichológia Doktori Iskola Szociálpszichológia Program

2021

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	4
Előszó	5
CÉLKITŰZÉS	6
ELMÉLETI HÁTTÉR	8
ÉN-KÉP-MÁSOK: AZ ÉN-ÉRTELMEZÉS ÉS AZ IDENTIFIKÁCIÓ KIHÍVÁSAINAK TÁRSADALMI VETÜLETE	8
<i>Szociális reprezentáció</i>	8
<i>Szociális reprezentáció és a hatalom kérdésköre</i>	13
IDENTITÁS ELMÉLETEK	14
<i>Személyes identitás elméletek</i>	15
<i>Szociális identitás</i>	20
<i>Kettős identitás</i>	22
<i>Szerep konfliktusok és kongitív polifázia</i>	23
<i>Identitás folyamatok elmélete</i>	24
<i>Kultúra</i>	26
<i>Előítélet és identitás</i>	28
<i>Fenyegetett identitás és megküzdések</i>	31
GENDER, AVAGY A TÁRSADALOM ÁLTAL ELVÁRT NEMHEZ IGAZODÁS KERETEI.....	35
<i>Nemi identitás és nemi szerep</i>	36
<i>Interszekcionalitás</i>	39
<i>Magyarország történelmi és társadalmi változásai a nemi szerepek viszonylatában</i>	40
<i>Roma gender-konstrukció</i>	43
<i>Homoszexualitással kapcsolatos attitűdök Magyarországon</i>	45
A MAGYARORSZÁGI ROMÁK IDENTITÁS KÉRDÉSEI HAZAI KUTATÁSOK EREDMÉNYEINEK TÜKRÉBEN	47
<i>A romák története</i>	48
<i>A magyarországi romák története</i>	50
<i>Roma kutatások</i>	52
Cigányellenesség Magyarországon.....	53
Roma reprezentációs kutatások	56
Roma identitás kutatások.....	58
TÁRSADALMI KONTEXTUS A MAI MAGYARORSZÁGON: A CIGÁNY ÉS LMBTQI EMBEREKRE DIREKT HATÓ POLITIKAI DISKURZUSOK .	60
KÉRDÉSFELVETÉS	65
KUTATÁSOK	66
ELSŐ KUTATÁS: NEMI REPREZENTÁCIÓK EGY NEM ÉS HOVARTARTOZÁS MENTÉN RÉTEGZETT MAGYAR MINTÁN	66
<i>Módszer, mérőeszközök</i>	66
<i>Minta, eljárás</i>	68
<i>Eredmények</i>	69
Demográfiai és statisztikai eredmények.....	69
<i>Asszociációk elemzése IRAMUTEQ-kel - első benyomások</i>	71
Asszociációk elemzése etnikai és nemek szerinti csoportbontásban.....	76
A nem tradicionális látásmódjára és a nemi identitásfenyegetettségére ható tényezők	79
Asszociációk elemzése a nemi identitásfenyegetettség alapján	81
<i>Konklúzió</i>	84
MÁSODIK KUTATÁS: FÓKUSZCSOPORTOS VIZSGÁLAT ROMA VÁLASZADÓKKAL A DISZKRIMINÁCIÓ ÉS MEGVÁLTOZOTT GENDER-ÉRTÉKEK ROMA IDENTITÁSBA VALÓ INTEGRÁCIÓS KIHÍVÁSAIRA VONATKOZÓAN	86
<i>Módszer, minta, eljárás</i>	87
<i>Eredmények</i>	89
Tartalmi elemzés.....	89
Előítélettel kapcsolatos tapasztalatok	89
Nemi szerep különbségek és egyenlőtlenségek.....	91
A homoszexuális és transznemű emberekkel kapcsolatos attitűdök.....	93

Csoportdinamikai elemzés	96
Adott fókuszcsoporthon belül történő vitás és ellemondásos kérdések	97
Csoportok közötti eltérések	98
Konklúzió	99
HARMADIK KUTATÁS: INTERJÚS VIZSGÁLAT ROMA LMBTQ+ SZEMÉLYEKEL AZ INTERSEKCIONÁLIS IDENTITÁS MÉLYEBB MEGISMERÉSE ÉS MEGÉRTÉSE ÉRDEKÉBEN	100
<i>Módszer, minta, eljárás</i>	101
<i>Elemzés</i>	103
Családi háttér – az indulás által determinált lehetőségek	103
Összegző	107
Roma identitás – érzések, tartalmak, előítéletek, megküzdések, azonosulások	108
Összegző	117
LMBTQ+ identitás – belső utak, külső nyomások	120
Összegző	143
Társadalmi reflexió – szűkülő keretek	146
Konklúzió	151
ÖSSZEFOGLALÁS	152
IRODALOMJEGYZÉK	156
MELLÉKLETEK	178
MELLÉKLETEK 1: KÉRDŐÍV	178
MELLÉKLETEK 2: FÓKUSZCSOPORT VEZÉRFONAL	186
MELLÉKLETEK 3: STRUKTURÁLT MÉLYINTERJÚ SZEMPONTSOR	188

Bevezetés

A kisebbségek kisebbsége figura etymologicával először Neményi Mária (2005) azonos című művében találok, témája azoknak az intézményes és politikai intézkedéseknek, törvénykezéseknek a feltérképezése és bemutatása volt, melyek a magyarországi cigányság¹ helyzetéért, sorsáért rendszerszinten felelősségre vonhatók. Ebből kifolyólag Neményi értelmezésében e szófordulat a cigányságot, mint a többi kisebbségtől nagyobb mértékben elnyomott kisebbséget jelöli. Jelen disszertáció azonban ettől eltérően kívánja használni a kifejezést, de facto: több, eltérő, egymásra ható, egymást felerősítő, olykor egyik szociális identitást a másik kárára kizáró vagy ellehetetlenítő kisebbségi, többszörösen fenyegetett identitást érti alatta, mely által egy adott kisebbségi csoporton belül is kisebbségi helyzetbe kerülhet egy személy.

Az ilyen típusú „halmozottan hátrányos helyzet” jelentőségére először az 1970-es 80-as évek feminista hullám kritikája világított rá (Crenshaw, 1989; 2001; Hooks & Lutz 1993; Hooks, 1989) miszerint a feminizmus ideológiája és követelése leginkább az amerikai fehér középosztálybeli nők értékeit és életkörülményeit veszi alapul, nem reflektál az amerikai kisebbségi nők helyzetére, mely sok esetben teljesen eltérők – akár kulturális alapon, akár lehetőségek területén. Ezzel párhuzamosan indult meg az 1970-es években a gender studies virágzása (Beauvoir 1969; Butler, 1990; 2006; Foucault, 1996; Rosaldo & Lamphere 1974; Ortner, 1972;1974, Moore, 1988; MacCormack & Strathern 1980; Ortner & Whitehead 1981; Naffine, 1990; Firestone, 1970; Faludi, 1991, stb.)² - mely áthatóan hatott a társadalomtudománytól kezdve a pszichológián keresztül a jogtudományokra egyaránt-, s így fókuszba helyeződött a nők és férfiak közötti társadalmi különbségektől kezdve az LMBTQ+ emberek identitásán át az interszekcionalitás fogalma is, mely pontosan e többszörös kisebbségi helyzet válságával hivatott foglalkozni.

Magyarországon a romák napjainkban is – sajnos változatlanul Neményiékhez képest - előítéletnek és diszkriminációnak vannak kitéve (Csepeli, Fábíán és Sik, 1998; Erős, Enyedi, Fábíán és Fleck, 1994 in Erős, 1998; Fábíán és Sik, 1996; FXB Center, 2014; Keresztes-Takács,

¹ A dolgozat során a roma és cigány kifejezéseket párhuzamosan használom, ezzel is jelezve és érzékeltetve e csoport heterogenitását és különbözőségét. (A szerző)

² A gender studies megalapításáért Simon de Beauvoir 1949-ben megjelent *A második nem* c. munkáját, illetve Robert Stoller pszichoanalitikus 1968-ban megjelent *Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity* c. tanulmányát tartjuk számottevőnek. (A szerző)

2017; KSH Munkaerőpiaci helyzetkép, 2018; Széll és Nagy, 2016; Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont, 2013, stb.), aminek következtében számos előítélet által okozott kisebbségi érzéssel kell szembesülniük, megküzdeniük (Bokrétás & Bigazzi 2013; 2014; Bigazzi & Csertő, 2016). Ez által etnikai identitásuk mentén mindenképpen fenyegetettségnek vannak kitéve. Dolgozatomban azt kívánom bemutatni, mi van akkor, ha e fenyegetett etnikai identitás mellé még párosul egy gender-normától való eltérés, vagyis ha valaki nemi identitása és/vagy szexuális orientációja mentén is kisebbségi helyzetben találja magát.

Előszó

2010-ben nyertem felvételt a Pécsi Tudományegyetem Szociológia BA-szakjára, ahol az egyik módszertani kurzus keretén belül roma származású személyekkel kellett félig strukturált interjút készíteni. Az egyik alany – egy egyetemista fiú – életútja, identitásának megtagadása, névváltoztatása döbbsentett rá arra, mi is pontosan a kisebbségi lét. Hogy ez nem szocioökonómiai-státuszban, kultúrában, kommunikációban megfogható állapotoknak az összessége, hanem az egyén azonosulási nehézségei, vívódásai a többségi társadalom és a hatalom által generált tartalmak és értékek következtében.

2016-ban végeztem a Pázmány Péter Katolikus Egyetem életmód, kultúra, viselkedés szociológia specializációján, ahol szakdolgozati témám az Előítélet és identitás kérdésköre volt. Dolgozatom kutatásában életút interjúkat készítettem roma származású civil szervezetben dolgozó nőkkel. Az interjúk során világos lett számomra, hogy az emancipáció területén elég nagy lemaradás van egyes roma közösségekben, ami – egyik alanyom megfogalmazása szerint – nagy mértékben hátráltatja az integrációs lehetőségeket a többségi társadalomba. Így kezdtem szakmai érdeklődésem a kisebbségek kisebbsége felé .

Napjainkban Magyarországon a gender és LMBTQ is egy nehezített téma, mert nagyon markáns, egymást kizáró értékekkel telítettek, és sokszor politikai/hatalmi célpontként funkcionálnak. Ez nem volt így, mikor doktori tanulmányaimat megkezdtem. Általános tendencia Európában a posztkommunista és/vagy keresztény/katolikus államok ideológiájában az ezekkel való negatív attitűd. Hazánkban 2018-ban kezdődött meg a politika által a gender ellenes diskurzus, aminek a végkifejlete az lett, hogy itthon nem tekinthető tudománynak, s az egyetemeken megszüntették, mint szakirányt. Ahol gender-ellenesség van, ott pedig általában jellemző a homofóbia, hiszen ha a nemi szerepek társadalmi vetületét vizsgáló tudományág

megkérdőjeleződik, melynek része a nemek közötti egyenlőtlenség pszichológiai, társadalmi, gazdasági, jogi, stb. beágyazottsága, nem kérdés, hogy a heteronormatív identitásokkal, értékekkel szembemenő, abba nehezen beilleszthető identitások, értékek és ideológiák szintén kirekesztés tárgyát képezik. Hogy emögött az előregedő társadalom rémképe húzódik-e meg, melyben a megváltozott nemi szerepek is közrejátszanak a kétkeresős családmoddal, a nők munkába állásával, továbbtanulásával, az első házasság és gyermekvállalás korának kitolódásával, vagy ugyanezen okokból kifolyólag a patriarchális társadalom megrendülésére vonatkozóan lépnének fel egyesek a nemi egyenlőtlenségek tovább mélyítését illetően, a női szakmák leértékelésével (ápoló, pedagógus), és a nemek tradicionális szerepekbe való kényszerítésével (az anya nő, az apa férfi) nos, azt nem tudom. Egy biztos, társadalomtudósként tudom azt, hogy különböző gazdasági, történelmi, társadalmi folyamatok e két témát tekintve megtörténtek, lezajlottak... ahogyan sok ország, nemzet és kultúra képes e folyamatok elfogadására, feldolgozására, az ehhez való alkalmazkodásra, majd az értékeik közé való beépítésre, úgy látom, hazánkban ennek a tagadása, tabusítása, elfojtása, vagy az ellene fellépő agresszivitás és elutasítás inkább a jellemző. Ez nyilvánvalóan számos szférát/diemenziót érint, melyből én egyet, a kisebbségi identitást és az azzal való megküzdést mutatom be.

Céltűzés

Doktori disszertációm célja, hogy bemutassam a többszörös kisebbségi helyzet veszélyeit, fenyegetéseit, mely egyrészt a többségi, hatalmon lévő csoportok (outgroup) által megkonstruált etnikai identitás mentén vannak előítéllettel stigmatizálva, másrészt a saját csoportban domináns (ingroup) - pont a saját csoport kisebbségi létéből fakadóan erősen normatívizált elvárások - a hagyományos nemi szerepekre épülő gender konstrukció eredményezi. .

A dolgozat szakirodalmi áttekintésében megkísérlem a szociális reprezentáció elméletet az identitás elmélettel összekapcsolni, kiemelve a többségi, hatalmon lévő csoportok által megkonstruált tartalmak és értékek identitás behatároló jellegét E megközelítéshez olyan dinamikus fogalmak társulnak, mint a kisebbségi identitás, interszekcionalizmus, illetve fenyegetettség. Ezt követően röviden felvázolom a kultúra fogalmi meghatározásait, kutatóként elköteleződve valamely irányzat mellett. Szót ejtek a nemi szerep és nemi identitás társadalmi befolyásoltágáról, kitérve a Magyarországon végbemenő társadalmi változások által okozta feszültségekre, problémákra, és bemutatom a romák gender-konstrukciójának

kialakulását, gyökereit, jelen helyzetét. Végezetül a hazai cigányság identitás kérdéseit tárgyalom különböző már meglévő hazai kutatások tükrében.

Az elméleti részt követően 3 egymást kiegészítő kutatás kerül bemutatásra. Az első egy exploratív összehasonlító kutatás³ (N=288), melyben arra voltunk kíváncsiak, hogy mit jelent nőnek és férfinak lenni, és hogy a nem konstrukciója milyen viszonyban állhat a kisebbségi/többségi identitás dinamikákkal romák és nem-romák körében Magyarországon, illetve ezek, hogyan fonódnak össze olyan demográfiai változókkal, mint a szocioökonómiai-státusz, az iskolai végzettség, a lakóhely típusa, a bevétel, a szubjektív jóllét és a foglalkozás.

A kérdőívünket egy fókuszcsoporthoz követte⁴, melyben 5 fókuszcsoportban Baranya megyében magukat romának valló (N=43, férfi=21, nő=22, átlagéletkor=34,3) középiskolás, egyetemista, dolgozó és szegregált településen élő romákkal beszélgettünk házasságról, nemi szerepekről, továbbtanulásról, előítéletről, vallásról, és különböző más felmerülő értékekről.

Az utolsó kutatásban félig strukturált mély interjúkban tártam fel (N=6) magukat romának és LMBTQ+ személynek valló alanyok nemi identitás és szexuális orientációjuk szöveg szintű konstrukcióját. A kérdések a válaszadók roma/cigány identitására, szexuális orientációjának/nemi identitásának történetére, megélésének lehetőségeire, fogadtatására, következményeire, illetve e két identitás összeegyeztetésére, konfliktusára, megélésére irányultak.

Ahogy az látható, a 3 kutatás lépcsőzetes jelleggel, egymásra épülve lett kialakítva. Mindhárom kutatás projektív jellegű, ugyanakkor míg először egy szélesebb minta eredményeire vethetünk pillantást, másodsorra a saját közösségen belül párbeszédre, azok konszenzuális és vitatott elemeire tekinthetünk rá, harmadik körben az egyéni elaborációk és tapasztalatok összerendeződéséről kaphatunk képet. Első lépésben egy átfogóbb Magyar gender-konstrukciót láthatunk, többségi (nem-roma) és kisebbségi (roma) összehasonlítással. A második kutatás már a romák körében, kvalitatív módon vizsgált gender-konstrukciót tár elénk, mely a roma kultúrán belül mutatja meg, milyen központi és alternatív viszonyulások

³ Géczy D., Varga Zs, Bigazzi S. (2019):): Gender representation and gender identity threat. An explorative study from Hungary. In: Proceedings of the 2nd International Conference on Gender Research (Ed.: Paola Paoloni, Mauro Paoloni, Prof. Simona Arduini), Academic Conferences and Publishing International Limited Reading. ISBN: 978-1-912764-15-0, · Géczy D., Varga Zs. (2019): Nők és férfiak nemi identitás fenyegetettsége a mai Magyarországon. Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat, (9)2., pp: 58-80. HU ISSN 2062-7084, · Géczy D., Varga Zs.: (2020): A kulturális különbségeken túl: nemi reprezentációk és fenyegetett identitás. Acta Sana, Szeged, ISSN: 2060-3142, ISSN 2676-9921

⁴ Géczy D., Gergelics N. (2020): Két szék között. Roma fiatalok identitásválságai. A többségi előítélet és a saját csoportnormákból való kiszakadás. Erdélyi Társadalom, Kolozsvár, ISSN: 1583-6347, DOI: 10.17177

lehetnek a nemhez, és hogy a különböző csoportokban (kor, lakhely, iskolázottság) hol húzódik meg a gender-norma határa. A sort a gender-normából „kidaszítottak” interjúi zárják, saját cigányságuk és LMBTQ+ identitásuk fenyegetettségével és megküzdési lehetőségeivel, akik ilyen formában kerülnek egy kisebbségi csoporton belül is egy (még) kisebbségi(bb) csoportba.

Elméleti háttér

Én-kép-mások: az én-értelmezés és az identifikáció kihívásainak társadalmi vetülete

E fejezetben a dolgozatot meghatározó metaelméletek és elméleti keretek kerülnek bemutatásra, középpontba helyezve az énkép, éntelmezés és önbecsülés a társadalom, kultúra és/vagy mások által elvárt, tükrözött és így a társadalmi közegben realizált részét.

Szociális reprezentáció

A szociális reprezentáció fogalom Serge Moscovici nevéhez köthető (1961), aki a reprezentáció fogalmát a szociológus Durkheimtől veszi át, módosítva annak értelmezésén. Moscovici a szociális jelzővel meta-elméleti keretet teremt, lényegi változásként: 1, felülírja az egyéni és kollektív dikotómiát, sőt hangsúlyozza azok egymásra hatását, 2, kiemeli a közösségek kommunikációs dinamikájának szerepét a közös valóságteremtésben, ahogy tartalmak, tudások és azok megvitatása, elfogadása társas, társadalmi tereinkben zajlanak, 3, rámutat a társadalmi rendszer többdimenziós rétegeire és azok e rétegek mentén történő pozíciók értelmezésére, ahogy e rétegzettségben az egyének azonosulási lehetőségeket a csoportthovatartozásokat találnak .

Moscovici első legfontosabb szociális reprezentáció meghatározására vonatkozó vizsgálata az 1961-ben publikált *La Psychoanalyse, son image et son public* (A pszichoanalízis, képe és közönsége) doktori tézise, melyben feltárta a pszichoanalízis francia társadalomba szivárgott fogalmainak értelmezési potenciáljait a különböző ideológiákkal rendelkező médiumok közvetítésén keresztül. Eredményei azt mutatták, hogy bár az ötvenes években a pszichoanalízis elméletei és fogalmai jelentősen behatoltak a hétköznapi emberek gondolataiba és kommunikációjába, azok értelmezései és elemei valamiféle “szűrőn” át kerültek az emberek tudatába (László, 2005). Például a tudatalatti, a terápia, a komplexus és a represszió a társadalmi tudásba könnyen beépült, szemben a szexuális tartalmú szegmensekkel, mint a libido. Moscovici három eltérő ideológia mentén konstruált újságban vizsgálta meg tartalomelemzés

segítségével, hogy milyen típusú kommunikáció stílusokat használnak a pszichoanalízisről való diskurzusban és ezek a kommunikációs stílusok milyen tudás struktúrákat eredményeznek. A három újságtípus a 1, népszerű újságok 2, katolikus újságok 3, kommunista újságok voltak. Az eredmény s a belőle levont konklúzió a fent említett “szűrő” szubsztanciájára világít rá: a különböző lapok eltérő kommunikációs stílusokat alkalmaznak, amit meghatároz, hogy a pszichoanalízis ideológiája és tartalma mennyire kompatibilis saját ideológiai és tartalmi elemeikkel. Moscovici ez alapján tehát a tudás szerveződését összekötötte a 1, társadalmi kontextussal 2, a kommunikációval és 3, a ideológiai meggyőződéssel, továbbmenve: az identitással. A népszerű újságok a diffúzió stílusát használták, mely olyan kommunikációs forma, aminek következtében az ezt olvasó emberek az adott tárgyról - a különböző tartalmaknak köszönhetően - véleményt tudtak kialakítani. A katolikus újságok a propagáció stílust követték, ennek eredményeként pedig attitűd-formáló hatást gyakoroltak az olvasókra. A kommunista lapok pedig a propaganda kommunikációs eszközeivel éltek, aminek következtében sztereotip gondolkodás és tudásalkotás alakult ki az olvasókban. A reprezentációkhoz való viszonyulás (Moscovici, 1961) 3 szinten lehetséges. Alkothatunk róla véleményt, ha diverz tudások - pró és kontra információk – birtokában vagyunk a reprezentáció tárgyáról. Identitásunk is meghatározhatja a reprezentációhoz való viszonyunkat, ilyenkor szelektíven válogatunk a reprezentáció tartalmi között. Végül egy identitásunkra/ideológiánkra fenyegető reprezentációhoz való viszonyunk sztereotip, sematikus tudást von maga után.

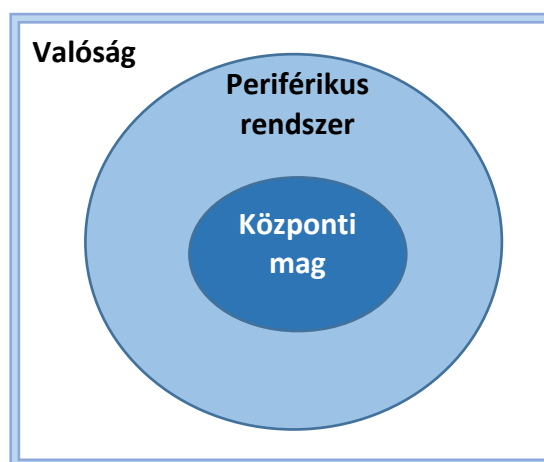
A reprezentációk kialakulásának két fontos folyamata van, a lehorgonyzás és a tárgyiasítás (Moscovici, 1984). Ezek rámutatnak a reprezentációk egyéni, pszichikus és kulturális, csoportközi alakulására. A lehorgonyzás folyamatában az új, ismeretlen entitást a már ismert reprezentációs-rendszerbe integráljuk, így jön létre a jelentése. Az új jelenséget elnevezzük, mely által identifikáljuk, ezt követően osztályozzuk, vagyis pozícióba helyezzük, és meghatározzuk más reprezentációkkal való viszonyát. Ezt az összehasonlítás módszerével végezzük, mellyel vagy a másságát, különbözőségét, vagy a hasonlóságát hangsúlyozzuk. Tehát vagy általánosítunk (generalizáció), mellyel csökkentjük az új és a már meglévő jelenségek közötti távolságot, a köztük meglévő hasonlóságokra és nem a különbségekre helyezve a fókuszot, vagy különbséget teszünk (partikularizáció) az új és régi elemek között, a másságot hangsúlyozzuk, és megkülönböztetünk. A lehorgonyzás minden reprezentációnál létrejön, ám a tárgyiasítás sajátos folyamat (Billig, 1988). Ebben az absztrakt fogalmak tárgyá alakulnak, mely eredményezhet egy képet, metaforát, vagy egy figurát, melyet/melyeket a reprezentációhoz társítunk. A reprezentáció létrejöttének utolsó fázisa a

naturalizáció, amiben a reprezentáció egy kognitív sémából konkrét valósággá formálódik, társadalmi kategóriává, és képes befolyásolni/szabályozni a társadalmi valóságot – más szóval elkezdjük használni.

A szociális reprezentáció rendeltetése, hogy az ismeretlen ismerőssé tegye, és a régi tudástartalmak és új tudástartalmak közötti átmenetet és integrációs lehetőséget biztosítsa. Ezen kívül 4 alapvető funkcióval bír (Bonardi, C. & Roussiau, N.; 1999): 1, *Informatív funkció*: megmutatja, értelmezi, magyarázza a valóságot, ezáltal segíti a viszonyulást és a viselkedést. 2, *Irányító funkció*: képes orientálni az egyént vagy a csoportot a társadalmi szokások, az elfogadott norma és a mindennapi élet diskurzusai felé. 3, *Identitás funkció*: a valóság értelmezésének hasonlósága vagy különbözősége egy társadalmon vagy csoporton belül nagyban függ a társadalom vagy csoport tagjai közötti kohézió erejétől és a valóságértelmezéssel kapcsolatos konszenzus erejétől. Ha egy csoport valóságértelmezésében erős a konszenzus, a csoportkohézió ereje is megnő, és fordítva: ha a csoportkohézió erős, akkor a valóságértelmezés konszenzusos megegyezésére is nagyobb az esély. 4, *Magyarázó funkció*: megmagyarázza a társadalmi élet mindennapi szabályait, szokásait.

De hogyan is épül fel, hogyan szerveződik a szociális reprezentáció? Tulajdonképpen a szociális reprezentáció struktúrális felépítésében 2 elemre bontható, ez a figuratív/központi mag és a periférikus rendszer (Abric, 1993, 1994a; 1994b; Flament, 1994).

1. *Ábra: A szociális reprezentáció struktúrája*

Forrás: saját ábra

A figuratív/központi mag nagyon mély történelmi és társadalmi gyökerekkel rendelkezik. Ez az ún. központi rendszer a kollektív alap egy társadalom/kultúra/csoport valóságértelmezésében. Ez a stabilizáló, szervező rendszer a csoporttagok által konszenzus és a csoport számára meghatározó fontos értékek mentén formálódott, így az elfogadottsága és beágyazottsága nagyon erős – vagyis a megváltoztathatósága szinte lehetetlen. A központi magba minőségi és mennyiségi mutatók mentén kerülnek be az elemek. Előbbi a konszenzus mértékétől függ, utóbbi az adott elem szükségességének mértéke által befolyásolt (Flament, 1994). Ezzel szemben a periférikus rendszer jóval rugalmasabb képződmény, ami a konkrét valóság és a központi mag között helyezkedik el. Ebben van lehetőség az egyéni értelmezések különbözőségének, és a társadalmi változásokhoz való alkalmazkodásnak. Fő funkciói a védelem, adaptálódás és rugalmasság.⁵

A szociális reprezentációk átalakulására vonatkozóan Abric (1994) három szinten különböztet meg: 1, *Rezisztens átalakulás*: olyan elemek kerülnek a reprezentációba, amik a régi elemeknek ellentmondanak, az ezzel való megküzdés pedig védekező mechanizmusokat hívhat elő olyan módon, hogy a periférikus rendszerben megjelenő idegen sémákat a rendszer racionalizálni próbálja a már meglévő elemekkel (Flament, 1994) 2, *Progresszív átalakulás*: ebben az esetben nincsenek teljes ellentmondásban az új és a régi elemek, úgyhogy egy lassú folyamatként végbemehet az új elemek integrálásra és ezáltal a régi reprezentáció átformálása, a központi mag osztozása nélkül 3, *Brutális átalakulás*: az ily módon történő változás úgy következik be, hogy olyan elemek/szokások szivárognak be a mindennapi élet, azaz a valóság színterébe, ami alapjaiban kérdőjelezi meg a központi mag tartalmát vagy értékét. Ilyen esetben, ha az új elemek/szokások fontossá válnak a csoport számára és fennmaradnak, kezdetét veszi a központi mag átalakulása.

Flament (1994) a reprezentáció megváltoztathatóságát abban látja, hogy a csoport mennyire észleli visszafordíthatónak az új szokások, cselekvések mentén létrejött új helyzetet. Amennyiben a csoport ideglenesnek, bizonytalanoknak és visszafordíthatónak értékeli/észleli a változást, és úgy gondolja, a régi szokások, cselekvések vissza fognak térni, a reprezentációnak csak a periférikus elemei fognak megváltozni. Azonban ha a csoport az új elemeket/cselekvéseket visszafordíthatatlannak, állandónak és biztosnak értékeli, akkor ez mélyebb átalakulást idéz elő, ami képes a központi magra is hatást gyakorolni.

⁵ Mamontoff (1996) a cigányok reprezentációjának vizsgálata kapcsán megállapította, hogy a reprezentáció periférikus része képes a változásra, a figuratív mag - ami tele van negatív sztereotípiával - erősen rögzített, nehezen megváltoztatható. Ehhez kapcsolódik egy általunk végzett kutatás is (Géczy és Öry, 2020), ahol a romákkal kapcsolatos asszociációkat a romákkal szembeni előítéletesség függvényében vizsgáltuk, s mely lentebb bemutatásra kerül.

Mindezek alapján elmondható, hogy a szociális reprezentáció a tudás alakításának, kialakításának, átalaktításának a folyamata. Egy csoport/kultúra/társadalom interakciók és kommunikáció révén képes jelentésekkel és tartalmakkal, értékekkel feltölteni a körülöttük lévő világ konkrét és absztrakt elemeit, tárgyakat, intézményeket, emberek csoportjait (Moscovici 1961 ; Jochelovich 1996 ; Wagner, 1998). Ebből következik, hogy tudásunk a világról, melyben élünk, azaz a reprezentációink mélyen gyökereznek abban a társadalmi kontextusban, melyben létrejöttek. A társadalmi kontextus vagy társadalmi tér egyfelől objektív, magába foglal történelmi, politikai, gazdasági kereteket, hatalmi viszonyokat, ezekhez fűződő konszenzuális és nem megkérdőjelezett jelentéseket, melyek erősen befolyásolják a társadalom tagjainak reprezentációs lehetőségeit. Másfelől szubjektív, vagyis egyének képesek különböző fokon hatni a reprezentációk jelentéseire, tehát nem abszolútak, hanem átjárhatóak és módosíthatóak.

Egy társadalomban/kultúrában/csoportban a reprezentációk 3 féle módon szerveződhetnek (Moscovici, 1988). *Hegemonikus reprezentációk*: jelentéseik erős konszenzuson alapulnak, közősek egy adott csoportban, minden szimbolikus és affektív cselekvést irányítanak, és stabilak. *Emancipált reprezentációk*: egy kontextusban élő különböző csoportok különféle reprezentációkkal rendelkeznek egy vagy több jelenséggel kapcsolatban. Ezek függetlenek egymástól és kiegészítik egymást, mert a különböző csoportok között cserélt és megosztott különböző értelmezésekből jönnek létre. *Polemikus reprezentációk*: társadalmi konfliktusra épülnek, a tudások, reprezentációk e konfliktusba ágyazódnak, gyakran azzal a céllal, hogy e konfliktus fenntartsák, gyakran eltérő érdekeket képviselő csoportok érdekeit szolgáló tudásai. . A különböző csoport identitások közötti konfliktusból erednek.

A szociális reprezentáció kölcsönös kapcsolat meglétét tételezi fel az egyén és társadalom között. Az egyén pszichológiai folyamatai elválaszthatatlanok tudásának tartalmától (reprezentációjától), mely tartalmak társadalmi kontextusban jönnek létre, szerveződnek és maradnak fenn. Személyes és szociális identitásunk egyaránt közvetítve vannak számunkra reprezentációink által. (Breakwell, 2015; Duveen, 1993; Jochelovich, 1996; Bigazzi, 2015). S ebben gyökerezik az egyén és társadalom dualizmusa, hiszen ezen reprezentációk egyszerre objektívek – kulturális, történelmi, politikai, hatalmi viszonyrendszereket zárnak magukba, melyek az egyének és csoportok gondolkodására, viselkedésére, kommunikációjára kényszerítően hatnak, megváltoztatásuk ilyen szempontból erősen korlátozott. Ugyanakkor szubjektív is, mivel az emberek közötti állandó interakcióban formálódhat, változhat, új elemekkel bővíthet, vagy régi elemektől szabadulhat (Jochelovitch,

1996). Egy reprezentáció addig működőképes, míg felül nem íródik egy olyan reprezentációval, ami sokkal áthatóbban képes értelmezni az adott jelenséget (Wagner, 1998).

Szociális reprezentáció és a hatalom kérdésköre

Fontos hangsúlyozni, hogy a reprezentációk megkonstruálásának lehetőségében – azaz a diskurzusban való részvételben – hatalmas különbségek lehetnek a csoportok lehetőségét illetően, melyet a hatalomból való részesülésük befolyásol. A hatalom fogalma ebben az értelemben (Farkas, 2011) egy egyén vagy csoport társadalmi ereje és az egyenlőtlen társadalmi erőviszonyok következményeként írható le, melynek révén képes az adott csoport befolyásolóan hatni a reprezentációkra oly módon, hogy saját valóságverzióját közvetíti, kényszeríti másokra.

A hatalom-reprezentáció-identitás hármását összekötő fogalom a pozicionálás (Harré & Langenhove, 1999; Leman & Duveen, 1999), mely a diszkurzív pszichológia irányzatához köthető. E fogalom lényege – hasonlóan a szerep fogalmához -, hogy az egyén különböző társas interakciókban különböző pozíciókat vehet fel, mely a másik, interakcióban résztvevő egyén által konstruálódik (Phoenix & Howarth & Philongene, 2016). Az egyenlőtlenség a hatalom mentén az ezekkel a pozíciókkal való azonosulás és nem azonosulás kérdéskörében gyökerezik, ugyanis a domináns csoport az, aki képes megteremteni a társadalmi térben az igazságot, a normát, melyhez a kisebbségnek igazodnia, idomulnia kell (Howarth, 2000), s melyben a kisebbség lesz az, aki felveszi, rosszabb esetben integrálja is a rá kiosztott nem igaz és nem normális pozíciót.

Hogy mivel is lehet reprezentációkat formálni: a kollektív tudathoz szorosan kapcsolódik a kollektív emlékezet (Assmann, 1999), mely nemzeti és csoportidentitás képző erejével befolyásolja az egyének csoportjukról és önmagukról való elképzeléseiket, tudásukat. Ezek az emlékezetet ugyanakkor úgynevezett emlékszakértők által manipuláltak, tehát szintén pozíciókhoz kötöttek. Ilyen emlékszakértők a történészek, kurátorok és a politikai vezetők is, akik „használják” a múltat, s politikai ideológiájuk és érdekeik mentén szervezik meg, hogy mire és hogyan lehet emlékezni, ez által meghatározva csoportidentitást formáló reprezentációkat is (László, 2003; Szalai et al, 2009; Pólya et al, 2007; Erős, 2001; Vincze, 2009; Vincze-Somogyvári, 2003; Tóth et al, 2006). Ebből következik, hogy az autoriter, erősen hierarchikus társadalmi berendezkedés nem kedvez a szociális/társadalmi reprezentációk diskurzus és konszenzus alapú megkonstruálásában: a hatalmon lévő csoportok által képviselt reprezentációk érvényesülnek, melyeket a különböző kommunikációs csatornákon keresztül

(melyeknek szintén birtokosai) terjesztenek a társadalomban, ezzel párhuzamosan pedig elnémítják az alternatív reprezentációkat képviselő csoportokat, ezzel előidézve azt, hogy a valóságnak csak egy féle képpen való értelmezése lehetséges – s aki máshogy látja, azt megbüntetik. Ebből kifolyólag kijelenthetjük, hogy egy társadalomban uralkodó reprezentáció az adott társadalmi kontextusban létező hatalmi viszonyok szimbolikus harcainak eredményei (Jovchelovitch, 1996).

A reprezentációnak bármi lehet a tárgya, egy adott csoport is (Breakwell, 1992), s ha a hatalom reprezentációkra mért hatását figyelembe vesszük, akkor könnyen megérthetjük, hogy a kisebbségben lévő csoportok reprezentációja gyakran kívülről konstruálódik. Ez a továbbiakban – párbeszéd nélkül – készen kapott identitáselemek és tartalmak elfogadására kényszeríti az egyéneket, mely meghatározza az intra és interpszichikus mechanizmusokat, a csoportok közötti viszonyokat és a szubjektív énértelmezést (Billig, 1991; Howarth, 2004; 2006; Andreouli, 2010; Bigazzi, 2015).

Identitás elméletek

Az identitás szó már az ókori görög hagyomány óta ismert, az úgynevezett principium identitatis elv, aminek lényege, az önmagammal való azonosulás tudata. Az identitásnak két aspektusa különíthető el: a személyes és a szociális identitás. Az első az életútban követhető és ragadható meg. A második az emberi közösségek rendszerében való komplex beágyazottságot tükrözi (haza, anyaföld, nemzet, anyanyelv, lakóhely, társadalmi réteg, kultúra, közösség, vallás stb.). Pataki Ferenc szerint az identitás az én által létrejött összetett és strukturált pszichikus képződmény: egyrészt az egyéni lét és az egyéni pszichikus működés szubjektív folytonosságának, azonosságának és koherenciájának hordozója, másrészt az önreflexió sajátos tárgya, a társadalmi tárgyiség sajátos típusa (az én mint folyamat és az én mint tárgy), s mint ilyen, az egyén társadalmi viselkedésének szabályozó és ellenőrző pszichikus szerve (idézi Csepeli 1997, 520.).

Ugyanakkor napjainkban már számos identitás-elv és fogalmi megközelítés létezik, melyekre a különböző filozófiai irányzatok, társadalmi változások és tudományos diszciplínák hatottak. Így az identitás elméletek számos aspektusból megközelíthetőek. Például a felvilágosodás szubjektumát egy egységes központtal rendelkező individuum alkotja, mely értelmes, és tudatosan cselekszik. Ezt az egységes középpontot egy szilárd, belső mag uralja,

mely az egyén születésekor keletkezik, és idővel az egyénnel együtt bontakozik ki, úgy, hogy a lényege változatlan marad (Bauman, 1997). Ezzel szemben Descartes és követői szerint az önazonosság kiinduló pontja az élmény alapú öntapasztalás, melynek alapja az önreflexió és az önmegismerés (Erős, 1998). Mások az énélmény tudattalan komponenseit hangsúlyozták, mint az álmok, érzések, vágyak (Taylor, 1989). A szociálbehaviroizmus a társadalmi viselkedést tanulmányozza. Nem állítja, hogy nincs a szubjektumnak egy lényegi mivolta, csupán, hogy ez a kinti kulturális világ által felkínált identitásminták megismerése által befolyás alá kerül, és ennek következtében formálódik, változik (Hall, 1997). A posztmodern identitás-felfogás részét képezi az úgynevezett szituatív identitás (Pataki, 1989), melynek lényege, hogy az ember a többféle identitásából mindig az adott helyzethez alkalmazkodva teszi aktívvá egyes identitáselemeit, míg mások addig lappanganak.

Identitásunkat, azok elemeit, tartalmait, értékeit a különböző irányzatok különböző dimenziókból, terekből, entitásokból eredeztetik. A személyes identitáselméletek például az egyének életútjában, az ott felmerülő krízisekben (Erikson, 1968) és elköteleződési nehézségekben (Marcia, 1994) látják az identitás kialakulásának lehetőségét, melyre a szocializáció és a társas tér szintén hatást gyakorol. A interakcionista szerint (Mead, 1934; Goffmann, 1959; Baldwin, 1894) az én és másik a közös interakciókban jön létre, felvéve ezzel különböző pozíciókat és szerepeket, melyek a társadalmi térből eredeztethetőek. A narratív pszichológia képviselői (Halbwachs, 1950; Bartlett, 1985; Assmann, 1999; László, 1999) is társas/társadalmi interakciókból, vagyis inkább történetekből eredeztet egyes identitáselemeket, érteket, melyekből megszületik a kollektív tudat, kollektív érzés, s ezzel együtt a csoportidentitás. Így a személyes identitás mellett megjelenik a szociális identitás (Tajfel, 1981; Tajfel és Turner, 1979), ami az egyén különböző csoportokhoz való tartozásában gyökerezik, mely csoportok pozitív vagy negatív megítélését a hatalmi diskurzus jelöli és határozza meg, így pozicionálva a kisebbséget (Howarth, 2000; Jovchelovitch, 1996), melynek kimenetele pedig egészen a fenyegetett identitáshoz (Breakwell 1986; 1993) vezethet. A következőkben ezen irányzatokat részletezem.

Személyes identitás elméletek

Az identitás fogalma Erik H. Erikson nevéhez kapcsolódik. Pszichoszociális fejlődéselmélete szerint (1968) a személyiség szociális fejlődését folyamatosság, állandóság és azonosság jellemzi, fejlődése pedig szakaszos.

Az egész életünkön át tartó fejlődés kimondja: 1, a testi éréssel nem fejeződik be a fejlődés. 2, Testünk is örökösen változik és befolyásolja az emberek attitűdjét, kognitív folyamatait és viselkedését. 3, A fejlődés folyamatossága tetten érhető az ember pszichológiai fejlődésén is, amely a különböző életszakaszokra jellemző szociális (társas) viszonyokon múlik. 4, Minden pszichoszociális szakasznak meg van a maga sajátos problémája, krízise, mellyel szembe kell nézni és meg kell oldani. 5, Az egyes krízisek megoldása és kedvező kimenetele visz minket át a következő fejlődési lépcsőre és teszi lehetővé, hogy felkészülhessünk a következő pszichoszociális feladatokra. Erikson (1968) nyolc ilyen szakaszt különböztet meg: 1, *Csecsemőkor* (0-1 év), melynek jellegje a *bizalom versus bizalmatlanság*: e szakaszban a csecsemők vagy megtanulnak megbízni abba, hogy mások gondoskodnak alapvető szükségleteikről, vagy bizalmatlanok lesznek. 2, *Kisgyermekkor* (2-3 év), fő témája az *autonómia vs. szégyen, kétely* kérdése: e szakaszban a gyerekek megtanulják akaraterijüket és önkontrolljukat gyakorolni, vagy bizonytalanokká válnak, és kételkedni fognak abban, hogy maguk is képesek különböző dolgokat véghezvinni. 3, *Óvodáskor* (3-5 év), e szakaszban a motiváló érzelmek a *kezdeményezés vs. bűntudat*: ebben a korban a gyerekek megtanulnak kezdeményezni, teljesítményüknek örülni és érzékelik saját "hasznosságukat". Ha nem engedik, hogy saját kezdeményezéseiket kövessék, függetlenségi kísérleteik miatt bűntudatot érezhetnek. 4, *Iskoláskor* (6-11 év), melynek krízise a *teljesítmény vs. kisebbség* köré szerveződik: itt már nagyon erősen hatnak mások, a kortársak, tanárok is megjelennek a releváns mások pozíciójában, a gyerekek feladata pedig, hogy megtanulják kompetensen és hatékonyan gyakorolni a felnőttek és kortársaik által becsült készségeket, amennyiben ez nem sikerül, kisebbségnek érzik magukat. 5, *Serdülőkor* (12-20 év), az identitáskeresés, leválás időszaka, kihívása az *identitás vs. szerepkonfúzió*, lényege, hogy a serdülő a szakasz végére kialakítson egyfajta személyes identitást a társas csoport részeként, legyen jövőképük, legyen saját kialakított erkölcsi, ideológiai motivációjuk, ellenkező esetben összezavarodhatnak abban a tekintetben, hogy kik ők, és mit akarnak az életben. 6, *A fiatal felnőttkor* (25-30 év) kihívása az *intimitásra* való képesség, s annak megélése, vagy az *izoláció*. Ennek lényege, hogy talál-e, s ha igen, képes-e elköteleződni egy párkapcsolatban, egy társ mellett, kiépítve vele az intimitást, és partneri viszonyt, vagy elszigetelődik és magányos lesz. 7, *Felnőttkor* (30-60 év) fázisában a fő kérdés, hogy az egyén mennyire képes produktívan *alkotni*, vagy inkább *stagnál*. Ehhez kapcsolódik a reprodukтивitás és a karrier is, tehát egy felnőttnek termékenynek kell lennie a munkában és fel kell nevelniük a következő generációt. 8, *Időskor* (60+): jellegje az *integrálás vs. kétségbeesés*, lényege pedig hogy az ember visszatekintve életútjára, döntéseire, megpróbálja azt egy egységként, értelmes és elfogadható történetként értelmezni és kezelni.

Erikson elméletével leginkább azok gondolkodók veszik át, akik a pszichológiai jóllét és annak elérési nehézségeivel foglalkoznak. Mások az elmélet túlfentel individualistának gondolják, mert az identitás elérését a legalapvetőbb pszichológiai szükségletként magyarázza, míg annak hiányát és kírziseit pszichológiai hátrányként definiálja. Ezek alapján a kritikusok szerint a vágyott identitás Erikson elméletében az amerikai középosztálybeli férfiak identitását jelenti (Erős, 2001).

Erikson krízismodelljét James Marcia (1994) fejlesztette tovább, akinek identitás definíciójának egyik fő aspektusa, hogy az egyén képes éretten dönteni a különböző alternatívák között arra vonatkozóan, hogy milyen foglalkozást, szexuális irányultságot, ideológiát, életutat válasszon. A koncepció értelmében az érett identitás kivívását két változó befolyásolja: a krízis, melyben az egyén egyfajta kereső-kutató fázison megy át, és az elköteleződés, vagyis a végső döntés. Ennek következtében 4 identitás-státuszt különböztetünk meg (Marcia, 1994): 1, *Elért identitás*: melyben a keresés és az elköteleződés egyaránt megtörtént. 2, *Moratórium*: ezen a szinten a fiatal éppen átéli az identitáskrízist, a keresés fázisában van, de még nem történt meg az elköteleződés. Ennek megoldása az identitás elérése. 3, *Korai zárás*: a fiatal anélkül köteleződött el, hogy átment volna az identitáskrízisen. Így készen kapott értékeket, mintákat, szerepeket, ideológiákat, mintákat vett át, melyekkel nem feltétlenül azonosul. 4, *Identitás diffúzió*: a fiatal nem képes elköteleződni és a lehetséges szerepek, értékek közül a számára legmegfelelőbb mellett dönteni. Kipróbál sokféle irányt, de ezek a választások nem tartósak. Az elköteleződés elhalasztása a fejlődés korlátja.

Marcia elmélete nem csak a személyes, hanem az etnikai identitásra is jól használható, hiszen az etnikai identitás kialakításában is fontos szerepet játszik a kereső-kutató fázis, és az elköteleződés, mely fenyegetett kisebbségi identitás esetén előbbi esetében elhúzóást, utóbbi kapcsán nehézséget mutathat (Pálos, 2010).

Dolgozatomban az interakcionista iskola identitás felfogását veszem alapul (Blumer, 1969; Krappman, 1980; Mead, 1934), ami az identitást olyan pszichikus képződménynek tekinti, mely az egyénnek tartalmilag jól definiálható pozíciót biztosít a szociális rendszer bonyolult hierarchiájában, és feltételez egy állandó oda-vissza ható kölcsönös kapcsolatot az egyén és mások, illetve a társadalom és identitás között. Ehhez kapcsolódóan Mead, Goffman és Baldwin identitás-elméletét részletezem.

Mead elméletében a hangsúly a társadalomban létező szimbólumok, fogalmak, értékek, szerepek megtanulásán és belsővé tételén van a hangsúly, melyben nagy szerepet játszik a nyelv és a társadalmi interakció. Identitásunk Mead szerint úgy keletkezik, ha tudatosítani tudom

magamat, mint tárgy e szimbólumok és fogalmak mentén (Mead, 1934). Az identitás kialakulásában Mead két szakaszt különböztet meg: a, *szerepjáték (play)* b, *szabályozó játék (game)*.

A szerepjáték során a gyermek különböző szerepeket vesz át, gyakorol be, mint anya, tűzoltó, tanár – a játék során pedig e szerepek perspektívájának felvételén keresztül tapasztalja meg önmagát is. Így a gyermek a szerepjátékok során egyrészt megtapasztalja saját szelfjét, másrészt megtanulja, hogyan építhet fel egy identitást.

A szabályozó játék közben viszont már nem egy-egy szerep felvétele, megtapasztalása és belsővé tétele a fő szempont, hanem más gyerekekkel való játék során, az eltérő szerepek egymáshoz való viszonyulása a hangsúlyos. Például a focipályán a más-más posztokban játszó – kapus, csatár, hátvéd – egymás és maguk szerepének az ismeretével és figyelembe vételével képesek egyáltalán egy meccs lejátszására. Amellett, hogy így nem csupán több szerepet vesz fel paralell a szabályozó játékot játszó, azt is megtanulja, hogy önmagát egy csoport részeként fogja fel, aminek következtében identitása a csoporttevékenységhez igazodik. Ezek alapján pedig meg kell említenünk a szerepek komplementaritását, vagyis egy szerep – mint például anya, nő, diák – elgondolhatatlan és értelmezhetetlen annak komplementer szerepe nélkül – mint apa, férfi, tanár.

Mead következő fontos fogalompárja identitás-elméletében a, *jelentős másik* b, *általános másik*. Jelentős mások az egyén szocializációjában azok a személyek, akik közvetlenül adják át viselkedésükkel és magatartásukkal a különféle szerepkészleteket. Általános másik valójában a jelentős másik viselkedése és magatartása mögött meghúzódó társadalmi normákat és elvárásokat tartalmazó entitás.

Az eddig taglalt én-t/szelfet Mead összességében a, *felépített én-nek (me)* nevezi. Ez – ahogy láthatjuk – mások által interakciók révén közvetített társadalmi normákhoz/elvárásokhoz igazított szelf-elemek. Ugyanakkor emellett létezik egy b, *reaktív én (I)* rész is, amely a szelf individuális, impulzív része, ami a spontán reakciókat tartalmazza, s melynek gyökere tudattalan elemekre épülnek. A felépített én és a reaktív én aránya/ereje eltérő a másfajta kultúrákban, és eltérő az egyes egyedekben. Mead szerint reaktív szelf-részben van benne a potenciál az általános másik megváltoztatására, ami véleménye szerint, csak a civilizált társadalmakban lehetséges: csak itt lehet a különböző szerepek között válogatni és választani, itt van lehetőség a szerepekről való diskurzusra, azok megváltoztatására, és új elemek kreatív felépítésére.

Meadhez hasonlóan Vigotszkij (1979) is a társas kapcsolatok, dialogikus én-másik interakciók eredményeként értelmezi a szelf kialakulását. Szerinte ez a folyamat két lépcsőben

valósul meg: 1, csoport szinten konstruálódnak meg a tartalmak, melyet a kultúra és történelem befolyásol 2, ezeket a tartalmakat internalizálja az egyén - ez gyermekek esetében utánnal kezdődik. Vigotszkij ez alapján azt mondja, az egyéni fejlődést nagyban befolyásolja a társadalmi tér és interpszonális viszonyai.

Egy másik jelentős interakcionista gondolkodó Eric Goffman, akinek főbb fogalmai az *énreprezentáció* és az *énreprezentációs stratégiák* (1959). Goffman (1959) értelmezésében mindig az épp aktuális helyzet/másik az, ami/aki meghatározza, hogy az egyén mit mutat meg önmagából – ezt hívja *énreprezentációnak*. Ennek lényege, hogy az egyén egy adott interakciós helyzetbe lépve felméri, mik azok az identitás-elemek, szerepkészletek, beszédstílus, stb., amikkel a leginkább kontrollálni tudja az interakció kimenetelét. Ehhez különféle *énreprezentációs stratégiákat* használ: 1, *Ellentétes motivációk titkolása*: az adott interakció során önmagunkról kialakítani kívánt képpel ellentétes tartalmak titkolása. 2, *Hibák eltitkolása*: a hibátlan, tökéletes önbemutatóra törekszünk, így hibáinkat eltitkoljuk. 3, *Folyamat eltitkolása és a végeredmény bemutatása*: teljesítményünk értékelésének növelése érdekében csak az elért eredményt hangsúlyozzuk, a fáradságos folyamatot, küzdelmet eltitkolva. 4, *A jó kidomborítása*: *énreprezentációnk* pozitív kimenetlenség érdekében pozitív tulajdonságaink kiemelése, negatív tulajdonságaink elrejtése. 5, *Egyes értékek előtérbe helyezés mások rovására*: egy lemondáson alapuló döntés arra vonatkozóan, hogy az adott interakcióban felmérjük, mik lehetnek azok az értékek, amik fontosak, s ehhez alkalmazkodva reagálunk, mutatjuk be önmagunkat, míg így más értékek háttérbe szorulnak. 6, *Önzetlenség*: egy gyakori *énreprezentációs* fogás, melynek lényege, hogy tevékenységünket, viselkedésünket önzetlenségnek állítjuk be, hogy pozitív hatást keltsünk másokban.

Baldwin (1894) az identitás interakcionista mivoltát már egészen a csecsemőkorra eredezteti, szerinte már ebben a korban egy adott és meghatározott társas kontextusban elkezd a gyermek mások (gondozók) imitálását, s ezt fejlődése és a szocializációs színterek tágulása során fokozatosan újabb és újabb viselkedésformákkal, személyiségelemekkel gazdagítja. Ebből alakul ki az úgynevezett *cirkuláris reakció*, melynek lényege, hogy az egyén egoja (öngondolata) másokkal (az alterrel) való kölcsönhatásban jelenik meg.

Említést kell még tenni a társadalmi változásokra reagáló posztmodern identitás elméletekről, melyben a szubjektum széttöredezik, több, néha ellentmondásos, és határozatlan identitássá áll össze (Hall, 1997). Erre reagál az úgynevezett *szituatív identitás* koncepció (Pataki, 1989) is, melynek lényege, hogy az ember a többféle identitásából mindig az adott helyzethez alkalmazkodva teszi aktívvá egyes identitáselemeit, míg mások addig lappangnak.

Identitásunk tehát társadalmilag meghatározott: „...az egyén önmagáról alkotott képe elválaszthatatlan társadalmának az ember összetevőiről, a világ felépítéséről, saját rendező elveiről alkotott képétől...” (Sárkány, 1989, 47.o.) Ebből adódóan a továbbiakban kifejtésre kerül az identitás szociális megközelítése.

Szociális identitás

A szociális identitás elmélet Henri Tajfel vezette be az 1970-es években, mely három kulcsfontosságú kognitív és egy érzelmi komponensre épül: társadalmi kategorizálás, társadalmi azonosítás, társadalmi összehasonlítás és a pozitív önértékelés elérése.

A kategorizáció egy alapvető kognitív működés, mely a világ megismerésében, megértésében, a világban való tájékozódásban nyújt segítséget (Allport, 1954). Ugyanakkor folyamat elismert kognitív funkciói mellett, Tajfel mind a kategoriális változóhoz, mind a kategóriák közt eltúlzott, kategóriákon belül csökkentett folytonos dimenzióhoz is értéket rendel. E a kategorizáció folyamatához szükséges két változó értéktelítettsége társadalmi kontextus függvénye: maga a kategorizációs folyamat eredményezte torzulások erősebbek értéktelített kategóriák és értéktelített folytonos változók mentén (Nem mindegy, hogy vonala hosszúságát kell megbecsülnünk, vagy cigány emberek intelligenciáját). A kategorizációnak tehát társadalmi funkciói is vannak: okolás, igazolás....(meg kell nézni a Tajfel könyvben)..... Társadalmi kategorizáció mentén az egyéneket különböző csoportokba rendezzük – beleértve saját magunkat is -, melynek következménye, hogy egy ilyen csoportotartozás már számos tulajdonság (képzelt vagy valós) birtokosává teheti a csoporttagot. A kérdés azonban a szociális identitás kapcsán az, hogy mások kategorizációja mentén, vagy saját azonosulásunk révén tartozunk egy csoporthoz?

A szociális identitás lényege egy csoporttal való azonosulás, a tudat, hogy egy csoport tagjai vagyunk, e csoportotartozáshoz tartozó értékek és érzelmi viszonyulás (Tajfel, 1981; Tajfel és Turner, 1979). Ugyanakkor fontos különbséget tenni közöttük, hogy vannak választott csoportotartozások - pl. focicsapat, politikaipárt, szakkör -, és vannak velünk született csoportotartozások - pl. nem, rassz, etnikum, nemzeti identitás. Míg az előző kategóriából van kilépési/változtatási lehetőség, utóbbi kategóriából nincs, vagy csak igen nehézkes (Tajfel, 1981). Társadalmi azonosulásról viszont akkor beszélünk, ha az egyén egy adott csoport tagjaként definiálja magát, a csoport értékeit, normáit elfogadja, és érzelmileg is elköteleződik a csoport mellett.

Tajfel interperszonális- csoportközi helyzet kontinuum kibontani. Csoportközi helyzet tehát az, amikor emberek egy helyzetben csoporttagságuk mentén cselekszenek, ez lehet úgy is, hogy egyedül van, vagy épp kettesben valaki mással. Mik a minimális feltételei annak, hogy az emberek csoporttagságuk mentén gondolkodjanak. És aztán jön a minimál csoport paradigma, ami ezt hivatott feltárni, hogy már elégséges feltétel a csoportkategorizáció (valójában maximális feltétel, hiszen nincs más, ami mentén viselkedhetne)

Tajfel (1981) a társas viselkedéseket egy kontinuum-on képzelte el, melynek egyik felén az interperszonális, másik felén a csoportközi aspektus helyezkedik el. Interperszonális viselkedés az, amikor pusztán az egyén személyisége dominálja a viselkedést, és maga a viselkedés csak egy másik személlyel való interakcióban valósul meg. Csoportközi helyzetnek azt nevezzük, amikor pusztán a csoporttagságból fakadó sajátosságok határozzák meg az interakciót két vagy több ember között. Ez a két felvázolt helyzet valójában hipotetikus, ilyen tiszta formában nem jelennek meg egy-egy interakcióban, hanem a két végpont között folyamatos mozgásban vannak.

Hogy mi mentén alakulhat ki ez társadalmi azonosulás, azt a minimál csoportparadigma (Tajfel, 1981; Tajfel és Turner, 1979) kísérlet jól bizonyítja, melynek motivációja az volt, hogy megtalálják azt a minimális feltételt, ami alapján már kialakul a csoportidentitás az egyénekben. A kísérlet igazolta, hogy egy „értelmetlen” csoporttagság is, mint egy festő preferálása, már ilyen csoportképző erővel bír, és a csoporton belüli tagok előnybe, míg a csoporton kívüli tagok hátrányba részesülnek, ez által előhívja a társas összehasonlítás fogalmát.

A társas összehasonlítás Festinger (1954) relatív deprivációs elméletén alapul, mely feltételezi, hogy az ember alapvető igénye maga meghatározása, s ennek érdekében viszonyítási, referencia pontokat keres. Ha nincs valami objektív mérce, ami mentén felmérhetjük magunkat, akkor vagy régi önmagunkkal, vagy egy elképzelt/ideális helyzettel, vagy másokkal hasonlítjuk össze magunkat. Ez a vágy nem csak egyéni, hanem (vonatkoztatási) csoport szinten is megjelenik (Tajfel, 1981; Gurr, 1970; Festinger, 1954)

Az egyéni és társas összehasonlítás indíttatása megegyezik: egy pozitív énkép kialakítása a cél, tehát, hogy kielégítő legyen az egyén számára az odatartozás egyes csoporthoz. Abban az esetben, ha a csoporthovatartozás előnyökkel, pozitív kategorizációkkal jár, az egyén pozitív énképe erősödik (Tajfel, 1981), azonban ha ez a csoporttagság negatív konnotációkat tartalmaz, az negatív önképpel társul (Voci, 2006).

Tajfel két kritikával él Festinger társas összehasonlítás fogalmával kapcsolatban: a objektív mércék, inkább elfogadott eszközök (Intelligencia teszt), a sorrend kultúránként változik,

illetve van olyan hogy szociális összehasonlítás, amikor csoporttagság mentén történik az összehasonlítás és nem egy interperszonális szinten.

Kettős identitás

A kettős identitás a szociális identitás elméleti keretéből gyökerezik, hiszen két szociális identitás, csoporttudat meglétét feltételezi egy személyen belül. Akkor beszélhetünk kettős identitásról, ha egy személy egy időben két szocializációs környezet/kultúra/nyelv részese (Bindoffer, 2003), s mindkét identitáshoz lojális (Keszthelyi, 2009). Leggyakoribb változata ennek a nemzeti-etnikai kettősség.

Az egyén célja a kettős identitás meglétéénél, hogy a két szociális identitás dimenzióját valamiképpen egyensúlyba tartsa, ám ez az egyensúly egyéni és csoportos szinten is lehet érzékeny, sérülékeny, elérése nem feltétlen akadálymentes. Míg az etnikai/kisebbségi identitás a határok kijelölését, a másság hangsúlyozását hirdetik – emlékek, értékek, mítoszok, hagyományok, nyelv (Smith, 1995), addig a nemzeti/többségi identításban a hasonlóságok keresése, az asszimilációs törekvéseket öleli fel.

Ezen egyensúlyra való törekvésre Bindoffer (2001) a dunabogdányi svábok vizsgálata kapcsán öt különböző lehetséges mintát fedezett fel: *1, Egyensúlyban lévő identitás*: mikor harmonikus a viszony a két identitás között. *2, Konfliktusos identitás*: általában a kisebbségi, etnikai identitást ért traumák és reakciók válaszára alakul ki, mely átbillen a negatív érzelmekkel átszótt etnika/kisebbségi identitás javára. *3, Elveszett identitás*: az egyén a többségbe való asszimilációjának sikerességének érdekében elveszti/feladja etnika/kisebbségi identitását. *4, Újra felfedezett identitás*: az asszimilációt követően az elveszett identitás utáni vágyból fakadóan a következő generáció újra felfedez és beépít egyes tradicionális etnikai/kisebbségi identitás elemeket. *5, Visszaszerzett identitás*: valamilyen külső kényszer révén (kitelepítés, történelmi esemény) elvesztett etnikai/kisebbségi identitás egy új élethelyzetben (visszatelepítés) újraaktiválódik.

Szerep konfliktusok és kongitív polifázia

A szerep fogalma: olyan pozíciók összessége, amelyet az egyén a társadalmi hierarchiában elfoglal, s ezekhez a pozíciókhoz különböző elvárások, követelmények, viselkedésmintázatok társulnak (Linton, 1971).

Az egyének többféle szereptípust birtokolnak, ezek közül a legfontosabbak a következők: 1, *Velünk született szerepek* (Csepeli, 2014): például az etnikai és nemi szerepek. Ezekből a szerepekből nem igazán lehet kilépni. 2, *Tanult szerepek* (Csepeli, 2014): melyet az egyén saját maga vív ki a saját aktivitásának függvényében. 3, *Pervazív szerep* (Buda, 1971): egy nagyon erős szerep, ami az egyén összes többi szerepét áthatja. Ilyen például a nemi szerep és a generációs szerep. 4, *Informális és formális szerep* (Csepeli, 2014): e szociológiai meghatározottság mentén különválaszthatóak a privát-szférában és a társadalmi, munkaerőpiaci szférában használt szerepkészletek. 5, *Szituációs szerepek* (Banton, 1965): a mindennapi társas érintkezésen alapuló szituációk által előhívott rövid ideig tartó szerepek tartoznak ide, például utas, vendég, könyvtári kölcsönző.

Láthatjuk tehát, hogy egy személy egyszerre számos szerepnek tulajdonosa, s vannak helyzetek, amikor egy személynek egy helyzetben egyidejűleg több egymásnak ellentmondó szerep által támasztott elvárásnak kell megfelelnie. Ilyenkor beszélünk *szerepkonfliktusról* (László, 1976; Gross et al., 1973).

A szerepkonfliktusoknak három fajtáját különböztetjük meg (Sarbin & Allen, 1987): 1, *Személy-szerep konfliktus*: amikor az egyén személyisége és egy szerep ellentmondásba vannak egymással. 2, *Szerep-szerep konfliktus*: ebben az esetben az egyéneken belül párhuzamosan két szerep eltérő elvárásokat támaszt az egyénnel szemben. 3, *Szerepen belüli konfliktus*: egy adott szereppel kapcsolatban ellentétes elvárások jelennek meg.

A szerepkonfliktusoknak különböző megoldási, kezelési módja van, ezt öt csoportba soroljuk (Gross et al, 1973): 1, *Figyelem megosztása*: egyfajta széthasítása a két vagy több szerepnek. Az egyik, ellentmondó szerep kiiktatása, míg a másik szerep által elvárt viselkedést véghez viszi. 2, *Ideológiakovácsolás*: önigazolás, kilábalás a konfliktusból olyan magyarázat megteremtésével, melyben felmenti magát az ellentmondásos igények kielégítése alól. 3, *Kompromisszumképzés*: a személy elkerüli az összeegyeztethetetlen helyzeteket és viselkedéseket, vagy passzivitásba vonul, vagy kitér előle. 4, *Kábítás*: valamilyen szer

segítségével kilép a konfliktusból⁶. 5, *Menekülés*: helyzetből való kilépés, pszichoszomatikusan betegség által, vagy akár öngyilkosság által.⁷

Mosckovici (2008) *kognitív polifázia* fogalma - véleményem szerint - szorosan köthető a többszörös szerepekhez és szerepkonfliktusok kérdésköréhez, melynek lényege, hogy egy személy vagy csoport egy adott entitással - akár szereppel, identitással - kapcsolatban paralell több reprezentációs tartalommal, értékkel rendelkezhet, s ezek egymással inkohérens viszonyulásban is lehetnek. Az egyén vagy csoport viselkedésében és cselekvésében ez olyan formán mutatkozik meg, hogy a különböző társadalmi helyzetekben/kontextusokban az egyik reprezentációs mintát, más társadalmi helyzetben/kontextusban más reprezentációs mintát aktiválnak (Jovchelovitch, 2011).

Identitás folyamatok elmélete

Az alap kiindulás tehát, hogy identitásunk elképzelhetetlen társas/társadalmi meghatározottság és beágyazottság nélkül. Az én másokkal való interakciók mentén konstruálódik (Mead, 1934 & Goffman, 1959 & Baldwin, 1894), mely által különböző szerepeket (Linton, 1971; Csepeli, 2014; Banton, 1965), pozíciókat (Howarth, 2000; Andreouli, 2010) értékeket (Breakwell, 1986) tesz magáévá önként, vagy aggatnak rá külső nyomásra (Harré & Langenhove, 1999; Leman & Duveen, 1999; Phoenix & Howarth & Philongene, 2016; Howarth, 2000), melyben egyrészt személyes identitása (Erikson, 1968; Marcia, 1994), másrészt csoport hovatartozása, vagyis szociális identitása is realizálódik (Tajfel, 1981; Tajfel és Turner, 1979). Ebből következik, hogy az identitás maga is egy reprezentáció (Howarth, 2000; Jovchelovitch, 1996), melyhez kollektív (nemzeti, etnikai, kulturális, stb.) tudások, történetek és elbeszélések (Halbwachs, 1925; Bartlett, 1985; Assmann, 1999; László, 1999) mentén lehetséges kapcsolódni.

Ebből következik, hogy nem csak a különböző szociális reprezentációk rendelkeznek jelentésekkel/tartalmakkal és értékekkel. Breakwell (Breakwell 1986; 1993; 2010; 2015) identitás folyamatelméletében kifejti, hogy maga az identitás - legyen az egyéni vagy szociális

⁶ Ezt a szerző kábítószer, alkohol és más addiktív jellegű szerek mentén fogalmazza meg, véleményem szerint ennek más formája is lehetséges: különböző sportok és meditációs technikák. (A szerző)

⁷ Egyes társadalmi szerepek által támasztott elvárásokból való kilépésként – pláne ha egzisztenciális fenyegetettséggel járnak - megoldási lehetőség az ország elhagyása, az emigrálás is. (A szerző)

- is rendelkezik tartalmi és érték mezővel, mely a társadalom által megkonstruált reprezentációkban gyökerezik. Az identitás tartalmi mezeje olyan jellegzetességeket foglal magába, amik a személyt képesek egyedivé tenni – a szociális identitás felől: csoporttagság, szerepek, társadalmi címkék, személyes identításban: értékek, hozzáállás, kognitív stílus, stb. ⁸Lényeges kérdése a tartalmi elemeknek az egymáshoz való viszonyuk, hogy mennyire központi egy elem, mennyire hierarchikusak, stb. Minden adott elem rendelkezik egy bizonyos értékkel (negatív-pozitív kontinuumon elhelyezkedve), melyek összessége az identitás valenciáját határozza meg. Mind a tartalmi, mind az érték mező ki van téve a társadalmi, történelmi változásoknak, illetve az egyéni életútban beállt változásoknak és fejlődésnek.

Ezekre a változásokra az identitás két stratégiával reagál: az egyik az asszimiláció, másik az akkomodáció. Az asszimilációban az identitás struktúrájában a már meglévő identitáselemek közé olvasztja/helyezi az új elemet/elemeket. Az akkomodáció pedig egy fajta beállítási/igazítási folyamat, melyben a már meglévő identitás struktúrába elhelyezik az új elemet, az egész struktúra képét valamelyest átformálva.

Ezeknek a folyamatoknak a működése az identitás alapelvek vezérlésével történik, melyek meghatározzák az identitás optimális/kívánatos állapotát. Ez a 4 identitás vezérelv a nyugati társadalmakban a következő: 1, *állandóság/kontinuitás*, az énfogalom folytonosságának megőrzése, mely nem zárja ki a fejlődés és/vagy a növekedés elvét. 2, *Megkülönböztettség/egyediség*: a személyek önmaguk másoktól való elkülönítése, a sajátosság hangsúlyozása, másoktól való különbözőség vágya. 3, *Énhatékonyság*: egyfelől egy adott szituációnak való megfelelés képességének hite, másrészt az identitás kompetenciára és kontrollra törekszik, ezeknek hiánya tehetlenség érzéséhez vezet.⁹ 4, *Önértékelés/önbecsülés*: önmagunknak vagy a saját csoportnak pozitív értékelése, a személyes és szociális értékesség érzése, ez az elsődleges elv, az egyén célja, hogy elérje, és fenntartsa. Tehát Breakwell (1986) szerint e 4 vezérelv a mozgatórugója az akkomodációs és asszimilációs folyamatoknak.

A szociális reprezentációk egyrészt megalapozzák a lehetséges/elképzelhető elemek univerzumát, és megállapítják az egyes elemek, végső soron az identitás értékét. Másrészt a szociális reprezentációk határozzák meg azt a kommunikációs keretet és formát, melyen

⁸ Fontos megjegyezni, hogy Breakwell és mások (Breakwell, 2015; Ricoeur, 1990; Duveen, 1993) is hangsúlyozzák, hogy a személyes és a szociális identitás határvonala nem egy létező vonal, hiszen az egyén egyéni életútja meghatározza a társadalmi csoportokhoz tartozását, és fordítva.

⁹ Egy vizsgálatban megállapították, hogy azok az emberek, akik alacsony hatékonysággal és nagy tehetlenséggel rendelkeznek, sokkal inkább tartják fontosnak mások véleményét, és sokkal inkább konformak a hatalmon lévő szociális reprezentációk elfogadásában, ami a nemi szerepekről és politikához való hozzáállásáról szóltak (Breakwell, 1993).

keresztül az egyén képes identitását kifejezni, illetve utat enged a társadalmi befolyás és nyomás számára (Breakell 2010; 2015; Duveen, 2000; Andreouli, 2010).

Kultúra

Sem identitást sem társadalmi nemet nem lehet a kulturális kontextus és beágyazottság nélkül tanulmányozni, ezért röviden kitérnék a kultúra fogalmi meghatározásának lehetséges szegmenseire, és megismerési irányzataira.

A kultúra pszichológiai, szociálpszichológiai fogalmának meghatározását illetően szerencsére számos kiemelkedő elméletalkotó gondolataira támaszkodhatunk.

Jó alaptézisnek gondolom Tyloré megállapítását, mely szerint a kultúra az a komplex egész, mely magába foglalja mindazt a tudást, hiedelmet, művészetet, erkölcsöt, törvényt, hagyományt és minden egyéb képességet és szokást, amit az egyén a társadalom tagjaként sajátított el (Tyloré, 1871 idézi Jahoda, 1992, 4.o.). Triandis (1994) tágítja a kört, az ő kultúra fogalmába már megjelennek az attitűd és konformitásra hajlamosító tényezők. Szerinte a kultúra hagyományokat tartalmaz, amelyek megmutatják, mi bizonyult hatékonynak a múltban, és ennek megfelelően hogyan kell a jelenben viselkedni. A kultúra elemeit alkotják az értékek, normák, kimondatlan feltételezések arról, hogyan kell felfogni a világot. Az ezekről való tudás, belsővé válik a szocializáció során. Clifford Geertz (1997) a kultúrát a szimbólumok felől közelíti meg. Szerinte a kultúra a szimbólumokban megtestesülő jelentések történetileg közvetített mintái, a szimbolikus formákban kifejezett örökölt koncepciók azon rendszere, amelynek segítségével az emberek egyrészt kommunikálnak egymással, másrészt állandósítják, fejlesztik az étellel kapcsolatos tudásukat és attitűdjüket. Ebből adódóan a kultúra és a kommunikáció egymástól elválaszthatatlan, a kommunikáció a kultúra hordozója, és továbbörökítője, csak a másokkal való interakciós és kommunikációs formákban bontakozhatnak ki és maradhatnak fenn a kulturális jelenségek (Niedermüller, 1999).

Kroeber és Kluckhohn (1952) már beszél külső és belső kultúráról. Külső kultúra a konkrét, megfigyelhető cselekvések és produktumok összessége. Belső kultúra az ezeket megalapozó szimbólumok, értékek, és jelentések összessége. Munroe és Munroe (1997) a belső kultúrát kicsit tovább gondolva megfogalmazza a kultúra internalizációját, ahol hangsúlyosabb az emberek fejében lévő kultúra. Ezt tovább bővítve Berry (Berry et al., 2002) már a kultúrát nem csak az egyéneknél, hanem az egyének közötti interakciókban helyezi el, egyfajta közös

jelentés és gyakorlat formájában, hasonlóan a szociális reprezentáció elmélet gondolataikéhoz.

Ilyen nézőpontot képvisel Markova gondolata is, miszerint: a szociális reprezentációk racionalitása a csoportok és közösségek közös megismerésének és meggyőződésének különböző módozatain alapszik; ez pedig történetileg és kulturálisan megalapozott „józan észből” származik. Ez a szemlélet igazolja azt az állítást, hogy a szociális reprezentációkat a kortárs kultúra antropológiájának kell tekinteni (Markova, 2012).

Tudományfilozófiai szempontból a kultúrát a pszichológia két megismerési lehetőséggel közelíti meg. Az egyik a kulturális összehasonlító pszichológia, mely egy nomotetikus, pozitivista, étikus, univerzalista, összehasonlító álláspont. Az alapkiindulás a pszichikus egységesség feltételezése. A cél a pszichés működés kultúrák és etnikai csoportok közötti hasonlóságainak és különbözőségeinek tanulmányozása, valamint ezek megértése egy átfogó és univerzális pszichológia létrehozásának érdekében. (Nguyen & Fülöp, 2003)

A másik, a kulturális pszichológia, mely az - előzővel szemben - idiografikus, hermeneutikai, émikus, relativista. Minden jelenség egyedi, jelentését a specifikus környezetétől kapja, így csak saját jogán, saját környezetében tanulmányozható. A cél az egyén megértése, saját történelmi és szociokulturális kontextusában, valamint annak feltárása, hogy az emberi elme és kultúra hogyan építik egymást kölcsönösen. (Lan Ahn – Fülöp, 2006) Ennek ideológiai alapja, hogy a kultúra és az emberi viselkedés egymástól szétválaszthatatlan, az emberi viselkedés csak az adott kulturális közegben értelmezhető, és tiltakozik az ellen, hogy az emberi psziché egységességéből induljunk ki. Ez kicsit hasonlatos a kulturális relativizmus lényegére, miszerint az emberek csak saját kulturális kereteiken belül, nyelvezetükön keresztül, értékrendjük szemszögéből érthetők meg, ezért nem vezet célra semmilyen, az adott kultúrán kívüli nézőpont.

Kurt Levin (idézi Tajfel, 1981) megpróbálja e két megközelítési módot az identitás és társadalom egymásrahatásának szempontjából integrálni: szerinte minden társadalomban és kultúrában jelen van az úgynevezett fenotípus és genotípus. *Fenotípus* az, ami minden társadalom/kultúrában élő ember kulturális egyedisége és sajátossága, ami megkülönbözteti és elválasztja a többitől. *Genotípus* viszont olyan elemek összessége, ami minden társadalomban és kultúrában közös, ez által összehasonlítható.

Jelen dolgozat – a szociális reprezentáció meta-elméletből kiindulva - az előbbi megismerési paradigmával azonosul a továbbiakban.

Az előítélet és identitás kapcsolatában legelőször Goffman *stigmatizációs elméletét* emelném ki (Goffman, 1963). Goffman kiindulópontja az emberi észlelést elősegítő kategorizáció, azaz az emberek közti osztályozás. Ezen osztályozás legáltalánosabb módja a testi jegyek mentén történő osztályozás, ahogy az a fogalom eredeti meghatározásában is szerepel: egyfajta testen fellelhető bélyeg, melynek funkciója, hogy viselőjének erkölcsi státuszáról informáljon másokat. A stigma goffmani értelemben olyan jellemvonások és sajátosságok együttese, mely a társadalomban diszkreditáló erővel bírnak – egyfajta reakciója a társadalomnak az egyénnel szemben. A stigmáknak három típusát különítjük el: a, *testi* b, *jellembeli* és c, *származási* stigmák. Ezek látszólag elkülönülnek, de fontos megjegyezni, hogy a típusok nem vegytiszták, és az észlelés/kategorizáció/sztereotipizálás mechanizmusainak köszönhetően gyakran összerosódnak (például származási stigmához jellembeli stigmát rendelnek hozzá).

A másik fontos elmélet az egyediség feloldásának egyfajta veszélyeztetése. A különböző osztály-meghatározottságok is közrejátszanak az ember megismételhetetlen egyediségének kialakításában. Ugyanakkor, ha ezen meghatározottságok egyike a többiek rovására érvényesül, úgynevezett *hiperkathexis* jön létre. Ez az etnikai identitás esetében azt takarja, hogy más osztály-meghatározottságok teljesen a háttérbe szorulnak (pl. magyar, európai, esetleg ember), és a túlzásba vitt identitás-elem kényszerzubbonyá válik (zsidó, cigány). Ez pedig szétrombolja az egyén identitásának egyetlen érvényes alapját, azt, hogy különböző (Erős, 1998).

Ehhez szorosan kapcsolódik az *elismerés hiánya*, vagy a rossz értelemben vett elismerés, mely valódi károkozásra képes az identitásban, sőt, torzuláshoz is vezethet akár, ha nem emberhez méltó létformába „kényszeríti” az egyént/csoportot (Taylor, 1997).

A reakciók az előítélet által stigmatizált személyek részéről az előítéletre nagyon sokfélék lehetnek. A *reakció nélkülség* is egyfajta reagálásnak tekinthető, hiszen ha valaki nem veszi fel a csoporttagságát annak a csoportnak, mellyel szemben előítéletesek, annak személyiségében nem különösebben okoz gondot a kisebbségi helyzet. Mások kívánatos és nem kívánatos ellensúlyozási formák között lavíroznak. S akadnak olyanok is, akik nagyon durva ellenállási formákhoz folyamodnak. Akárhogy is alakul az egyén reakciója az előítéletre, saját *életkörülményei* rendkívül befolyásolóan hatnak arra, hogy miként reagál a kisebbségi helyzetre. Életkörülmények alatt jelen esetben iskolázottság az egyik fontos szempont, a másik, hogy az egyént mennyire sújtja egyáltalán az előítéleteség, illetve mennyire tud ettől független

életfilozófiát kialakítani saját magának. Ezeknek a reakcióknak az összességét nevezzük én-ellenállásnak (Allport 1954), melynek a következő típusait különböztetjük meg: 1, *Rögeszmés félelem*: A számos megaláztatást követően kialakul egy állandó szorongás érzet, „üzött vad” szerű állapot, mely érzés akkor is hatalmába keríti az egyént, hogyha valójában semmi sem indukálja azt. Nagyon gyakran a faji gondolatvilág keretein belül mozog, és ettől nehezen szabadul. Állandó bizonytalanság övezi önmagát és a környezetét illetően egyaránt. Ez a bizonyos éberség az, melyet az egyén az én-ellenállás érdeke gyanánt elsajátít az egyén. Eredendően gyanakvással tekint minden más csoporthoz tartózóra, a saját csoportját érintő hányadtatásokból adódóan. 2, *Az odatartozás megtagadása*: Az egyik reakció az egyén részéről, akármilyen csoport hovatartozásról is beszélünk, hogy ha az negatív érzéseket generál – jelen esetben előítélettel viseltetnek irántuk -, ha kilép a csoportból. Ez abban az esetben lehetséges, hogyha bőrszíne, kiejtése, vagy egyéb szembetűnő vonása nem teszi egyértelművé csoport hovatartozását. Ha sikerül a csoportból való kilépés, és végbemegy az asszimilálódás, a lelki egyensúly még így sem feltétlen garantált. Sokszor konfliktusba kerülnek saját magukkal vagy más csoporttagokkal ezek az egyének, és „árulónak” lesznek bélyegezve. 3, *A csoportból való kilépésnek 3 típusát* különíthetjük el, időintervallum tekintetében. Az egyik az egész *életre szóló* csoportból való kilépés, vagyis csoportváltás. Ilyenek például az átkeresztelkedések. A másik, az *ideiglenes*, amikor az egyén például megalkuvásból tagadja le csoport hovatartozását. S végül a *részleges*, amikor az egyén nem teljes mértékben tagadja meg csoport hovatartozását, nem is ez a célja, csak bizonyos dolgokon finomít az asszimiláció érdekében. 4, *Visszahúzódás és passzivitás*: Ezt a viselkedésformát követő egyének belátták, hogy a lázadás és erőszak különféle szankciókat vont maga után, és ha csendben tűrik, amit rájuk kiszabott a sors, akkor nem eshet bántódásuk. Ezek a személyek biztonságban vannak hallgatásuknak köszönhetően. Ennek ellenére talán pszichésen ez a legmegterhelőbb módja az én-ellenállásnak. 5, *„Rájátszás”*: Vannak olyan személyek, akik, hogy kicsit elfogadtassák magukat a többségi társadalom tagjaival, saját etnikai/faji sajátosságukat túlozzák el, figurázzák ki, teszik neveltség tárgyává. 6, *A saját csoporthoz fűződő kötelékek megerősítése*: Nagyon sok érv felhozható azzal kapcsolatban, milyen pozitívumokkal jár az egyénnek, ha saját csoportjának tagjaival erősebbé fűzi a kapcsolatot. Először is egy sajátos szolidaritást élvezhet, hiszen azonos problémákkal küzdenek mindannyian, akik a stigmatizált csoporthoz tartoznak. Másodszor a csoporton belül teljes mértékben lehetnek önmaguk, megtarthatják ünnepeiket, dicsőíthetik saját hőseiket. Ami negatív, hogy ennek következtében kialakulhat bennük is az előítéletesség saját csoporttagjainak javára. 7, *Ravaszág és csalás*: Az előítélettel sújtotta egyénekre a társadalom gyakran rákényszeríti, hogy egyes szituációkat csak csalással és ravaszsgal tudjanak

kijátszani. Például önvédelem esetén. *8, Öngyűlölet:* Előfordulhat olyan eset is, amikor az egyén a saját csoportját a többségi társadalom „szemüvegén” keresztül látja, s egyetért az ellenük felhozott vádakkal, előítéletekkel. Ez első lépésként szolgálhat az asszimilációban. Igazából ez az öngyűlölet jelenik meg a fent már leírt, az odatartozás megtagadásának következményeként, amikor az egyén nem képes kilépni a csoportból, és ezért meggyűlöli azt, és elképzelhető, hogy magát is. *9, A saját csoport ellen forduló agresszió:* Osztálykülönbözőségek egy csoporton belül is adódhatnak – adódnak is. Ebből kifolyólag csoporton belüli viszályok is kialakulhatnak. Gyakori forma, hogy a kicsit jobb életkörülményekkel rendelkezők (magasabb jövedelem, iskolai végzettség) a rosszabb sorsúakat hibáztatják a csoport megítélését illetően, és a sikertelen asszimilációért is őket okolják. Ennek a viszálynak a legszélsőségesebb megnyilvánulása lehet az agresszió. *10, Előítéletekesség:* Feljebb, a saját csoporthoz tartozó kötelék megerősödésénél már említettem, hogy a saját csoporttagok javára történő pozitív előítélet megjelenhet a stigmatizált csoportban. Emellett megjelenhet másik típusa az előítéletnek a többségi társadalom irányába, egyfajta harag és gyűlölet kialakulhat abból kifolyólag, hogy az előítélettel viseltetik irányukba, és kezdetét veheti a stigmatizált csoport részéről is a túláltalánosítás. *11, Együttérzés:* Az együttérzés a fent tárgyalt előítéletekesség teljes ellentétéként megfogalmazható én-ellenállás. Egyfajta megértés, együttérzés, magas fokú szolidaritás jellemzi azt az egyént minden stigmatizált személy iránt, aki maga is már átélt hasonlókat. Nem meglepő az a megállapítás, hogy azok a személyek, akik maguk is előítélettől sújtottak, nem maradnak soha normális mértékű előítéletekességben. Vagy túl előítéletesek lesznek, vagy egyáltalán nem lesznek azok. Ez az én-ellenállás típus az utóbbi eset. *12, Visszaütés:* Visszaütés és harciasság abban az esetben áll fenn, amikor az egyén teljes mértékben visszautasítja a vele szemben felhozott előítéletet, akár agresszív formában tálalva. Pszichológiai szaknyelven ezt frusztráció okozta agresszióknak nevezik. Nem feltétlenül kell fizikális agresszivitásra gondolni. Sok esetben ez az agresszió, vagy radikális viselkedés a politikai szférában nyilvánul meg az egyének részéről (például társadalmi változásokért vívott harcok, tüntetések, stb.). *13, Fokozott érvényesülés:* Bárki, aki valamilyen formában hátrányokkal küzd élete során (legyen az valami féle fogyatékkal való együttélés, nehéz családi körülmények, stigmatizáció, stb.), sokkal nagyobb elismerésre tesz szert olyan dolgok elérését illetően, ami másoknak talán nem került annyi erőfeszítésbe. Ilyen például a felsőfokú végzettség megszerzése etnikai kisebbség esetén. *14, Jelképes érvényesülés:* Kárpótlás gyanánt lépnek érvénybe a jelképes érvényesülés fajtái, amelyekért nem kell olyan mértékű áldozatot hozni, mint a fokozott érvényesülés érdekében, viszont hasonlóan a többségi társadalom szemében valamiféle elismerést generál. Ilyen

jelképes érvényesülést például a szexualitás területén tudnak produkálni a kisebbségek. 15, *Idegesség*: Az az ember, akit élete során több alkalommal ért negatív megkülönböztetés, és választásától, döntésétől függetlenül tartozik egy bizonyos csoporthoz, mely inkább megnehezíti életét, mint megkönnyíti, valószínűsíthető, hogy gyakran van kitéve nagyfokú frusztrációnak. 16, *Önbeteljesítő jóslat*: Az önbeteljesítő jóslat az én-ellenállási mechanizmustól függetleníthető személyek közötti interakció által befolyásolt viselkedési forma. Ha egy személy egy bizonyos előfeltétellel közelít meg egy másik személyt, nagy esély van rá, hogy a közeledés alatt már sugalmazóan hat az előfeltételeivel, s így valóban azt a reakciót váltja ki a másiktól, mely az előfeltételezését alátámaszthatja. Például, ha valaki azt feltételezi a másiktól, hogy az agresszív, és így közelíti meg, akkor lehetséges, hogy ez valóban agressziót fog kiváltani.

Fenyegetett identitás és megküzdések

Identitás fenyegetettségéről Breakell (1986; 1993) elméletére támaszkodva akkor beszélhetünk, amikor az identitás folyamatok (asszimiláció, alkalmazkodás, értékelés) valamilyen okból kifolyólag nem tudnak alkalmazkodni az identitás vezérelveikhez (kontinuitás, egyediség, énhatékonyság, önbecsülés). A fenyegetés eredete lehet külső és belső. Belső fenyegetettség, amikor az egyén megpróbálja megváltoztatni saját helyét a társadalmi mátrixban egy bizonyos elv alapján, ami ellentmond egy másik identitás elvnek. Külső fenyegetés, ha egy változás a társadalmi kontextusban, például kötelezettségből megváltozott szerepvállalás vagy az elfoglalt szerep társadalmi újraértékelése során olyan identitásváltozást követel, amely ellentmond egy vagy több alapelvnek. Az is fenyegetően hat egy identitásra, ha a társadalomban uralkodó szociális reprezentáció egy egyént vagy csoportot olyan tartalmakkal és értékekkel ruház fel, mellyel az egyén vagy csoport képtelen azonosulni. Az identitás szerves részét képezi, hogy mely szociális csoporthoz tartozónak gondoljuk magunkat. Ezáltal nem csupán az befolyásolja identitásunk alakulását, hogy mi hogyan látjuk saját magunkat, hanem az is, ahogyan mások vélekednek rólunk - vagy a csoportról, amelyhez tartozunk (Howarth, 2002). Ennek megfelelően adott csoportról kialakított sztereotípiák hasonlóan fenyegetően hatnak a csoporttagokra.

Ebben az esetben az egyén vagy csoport élhet ellenállás (Duveen, 1993) stratégiájával, amikor elutasítják a róluk kialakult reprezentációt, és az általa kínált pozíciót. Ez az ellenállás kihathat a reprezentációra, olyan módon, hogy képes polemikussá tenni azt.

Breakwell (1986; 1993) 3 szinten különbözteti meg az identitás fenyegetettségre adott válaszokat. 1, *Intrapersonális szinten* az egyén megküzdése nem nyilvánul meg társadalmi aktivitásban, hanem belső, kognitív és érzelmi működését érintik. (Erős, 2001) 2, Ezzel szemben az *interperszonális stratégiák* aktív, szociális folyamatokban megnyilvánuló háritó, alkufolyamatok. Négy ilyen folyamatot különíthetünk el. *Behódolás*: a fenyegetett személy felismeri az előírásokat, elvárásokat, amelyeket a környezete táplál felé és megpróbál maradéktalanul eleget tenni azoknak. Ha sikerül megfelelnie a szociális sztereotípiáknak, akkor könnyebben fog sikerülni az adaptív alkalmazkodás is. Azonban ez a fajta megküzdés, a külső elvárásoknak való megfelelés gyakran megegyezik az alárendelt pozíció felvételével. *Passing*: egyfajta észrevétlenné válást jelöl, oly módon, hogy a fenyegetett egyén elhagyja csoportját és egy magasabb presztizsű csoportba lép át. Azonban ez a folyamat sokszor, például a stigmatizációk következtében nem kivitelezhető. *Izoláció/ elszigetelődés*: passzív stratégia, mely során az egyén próbálja minimálisra csökkenteni a fenyegetettség hatását, még pedig úgy, hogy elszigeteli magát a környezetétől. Azt azonban fontos megemlíteni, hogy ez minden esetben csak időszakos megoldást nyújt. *Negativizmus*: az egyén tagadja a felé érkező sztereotíp stigmákat és direkt konfrontálódást mutat. Azzal, hogy ezeket a stigmatizációkat negálja, tagadja az egyén, védi pozitív önbecsülését és identitásának a folytonosságát is. 3, A *csoportközi szinten* megnyilvánuló folyamatok esetén a társas versengés, alá-fölrendelt viszonyrendszer megjelenése, sztereotíp, előítéletekkel teli megnyilvánulások a jellemzőek (Serdült, 2017).

Breakwell (1986) szerint az identitást csak fenyegetett helyzetben érdemes vizsgálni, ahol a társadalmi diskurzusban az identitással kapcsolatban valamifajta feszültség, ellentmondás tapasztalható, mert csak ekkor látható, "nyugalmi" állapotban nem megadható.

Tajfel (1979) egyes csoportok negatívan értékelt szociális identitással való megküzdéséről beszél, melynek fő célja a csoport helyzetének megváltoztatása. Ennek az elméletnek az alapvető tézise, hogy a szociális identitás kialakulása következtében (egy csoport hovatartozás tudata és annak fontossága) a csoport pozitív értékelése a személyes önbecsüléssel kongruens. Ha ez az értékelés negatív, a csoport reagálási módjait első sorban befolyásolja a rendszer stabilitása és igazságossága.

Három kategóriában lehetséges a megküzdés a negatív értékeléssel: egyéni mobilitás, amikor az egyén megpróbál átjutni egy magasabb státuszú csoportba, vagyis saját, eredeti csoportjából kilép. Ha erre nincs mód, akkor életbe léphet a társas versengés, ahol a csoport helyzetének a megváltoztatása lesz a cél, amelyhez szükséges egy vagy több kognitív

alternatívának a megléte. Ebben az esetben lehet szó a kollektív cselekvés különböző formáiról, mint a tiltakozás, a társadalmi aktivizmus, szélsőséges esetben a terrorizmus, tehát az egész rendszer megváltoztatására való törekvés. Ez akkor történik meg, ha az emberek igazságtalannak és/vagy instabilnak élik meg a társadalmi rendszert. Ennek hiányában, amikor tehát nincsenek kognitív alternatívák, a csoport közösen a társas kreativitás felé fordulhat, ahol a csoport értékelésének a megváltoztatására törekszik úgy, hogy olyan jellemzőket vállal fel a csoport, melyek pozitívan különböztetik meg őket a domináns csoporttól (Tajfel, 1981).

Kisebbségi identitás

A kisebbség definícióját sokféleképpen megfogalmazták a történészek, politológusok, szociológusok. Egyik megközelítésben az eltérő fizikai, történelmi, kulturális vonásokat hangsúlyozzák a kisebbség számszerűsített arányát is ideértve a többséghez képest (pl. Kővágó, 1983). A másik megközelítésben a kisebbségi lét hátrányos vagy a többséghez mérten megkülönböztetett helyzetét emelik ki, mely leginkább a többség attitűdje által determinált (pl. Wagley & Harris, 1958; Simpson & Yinger, 1986), vagyis ahogy Tajfel (1981) fogalmazza: a kisebbség olyan emberek csoportja, akik a külvilág bizonyos attitűdjeinek és kezelésmódjának a fogadó felén áll. Tehát a kisebbségi lét a csoportközi viszonyokban és a társas összehasonlítás folyamatában töltődik meg tartalommal és értékekkel (Brewer & Pickett, 2006).

Ezekre a külsőleg, többségi társadalom felől kapott – gyakran negatív – ingerekre a kisebbség különbözőképpen reagálhat. Jó megközelítés erre Phinney (1996) *akkulturációs* és Berry (Berry, 1980; 1997; 2017) *akkulturációs stratégia* elmélete. Az akkulturáció egy többirányú folyamat, amelyben megjelenik a saját etnikai kultúra iránti, és a többségi társadalom iránti orientáció egyaránt (Phinney, 1996). Az akkulturációs kihívásra 4-féle stratégiát különítettünk el (Berry et al, 2002): 1, *Integráció*: az adott társadalom minden összetevőjéből, azaz az uralkodó (vagy többségi) és alárendelt (kisebbségi) elemek összeolvadásából képes egy új egységet létrehozni, egyfajta összefüggő, nemzeti keret alkotni. Az így létrejövő közös kultúrában a közös szokások, gyakorlatok, vegyes házasságok, stb. mind meghatározóvá válnak, s minden egyén formálisan egyenlővé válik a törvény előtt. Ez a közös kultúra a mértékadó a nyilvánosságban, s így a másság kiszorul a magánszférába. Azonban az integráció nem ilyen „tisztá” formában jelenik meg napjaink társadalmában. Valójában a többségi társadalom kulturális mintáinak elfogadása után integrálódhat az egyén/csoport, s csak ez által szűnik meg úgynevezett idegensége (Feishmidt, 1997; Fleary & Elliott, 1997). 2,

Marginalizálódott identitás: egyik csoporttal sem azonosul az egyén – ez esetben gyakran beszélhetünk a *gyökértelenség szindrómáról* (Pataki, 1989), mikor az egyén képtelen az önmeghatározásra, állandó ambivalencia-élménye van (mely a kettős kulturális identitásból is eredhet). Ebből kifolyólag pedig felmerül, hogy talán jobb egy stigmatizált csoporthoz tartozni, mint semmilyen csoporthoz sem. *3, Asszimiláció:* az egyén egyedül a többségi társadalommal identifikálódott, egy egyirányú beilleszkedési folyamatot takar. Ennek lényege, hogy az uralkodó társadalmi csoport megpróbálja aláásni a kisebbségi kultúrát (ez lehet akár nem tudatos is), és rájuk kényszeríti saját kultúráját, intézményeit. Végeredményként a sokféleség felszámolását célozza meg. *4, Szeparáció:* az egyén kizárólagosan az etnikai csoporttal azonosul.

A szeparációs azonosulás egyik következménye lehet a csoportba való fordulás. A többségi társadalom által kirekesztett kisebbségi csoport egyik alapvető reakciója a *bezárás*, aminek következtében felértékelődik a saját közösség kultúrája, hagyománya, „mássága”, s ezeknek mély tisztelete (Hegedűs, 1996; Bakony, 2009). Ez a bezárás nyilvánvalóan nehezíti az asszimilációs és akkulturációs késztetéseket, illetve befolyásolja az etnikai identitás keresés idejét is azoknál, akiknek valamilyen oknál fogva megváltozik az értékrendszerük és gondolkodásmódjuk saját kisebbségi közösségükhöz, csoportjukhoz képest.

Kisebbségi lét kapcsán még kiemelnék néhány többség felől érkező vagy többség által irányított berendezkedést, megküzdést: *1, Szegregáció:* a társadalomban a különböző faji, etnikai csoportok által generált térbeli elszakadást jelöli, mely a csoportok közé felhúzott (szimbolikus, vagy valós) határokat jelenti, mely által megvalósul ezen csoportok elkülönülése. Ez az elkülönülés a kultúrában és a csoportok közötti kapcsolatok minimumra korlátozásában is megnyilvánul. A faji és rasszista ideológiák pedig minden erejükkel próbálják az így kialakult helyzetet (kognitív diszsonanciával) megmagyarázni (Feishmidt, 1997; Fleras & Elliott, 1997). *2, Kényszerasszimiláció:* az etnikai identitás nyilvános feladását követeli. Ennek módszerei: származás, korábbi hovatartozás, az ezek miatt elszenvedett megaláztatások és veszteségek tényének elhallgatása vagy nagyfokú cenzúrázása, s a kisebbségi kollektív emlékezetének a kiiktatása. Ennek kimenetele lehet pozitív, mikor az egyének valamilyen módon megpróbálnak pozitív tartalmat tulajdonítani annak, hogy kettős vagy többszörös hovatartozással rendelkeznek. Lehet negatív, ami tartós identitásválság, „mi nem vagyok” tudat, és marginálódás is lehet egyaránt. És lehet disszimilációs törekvés is, melyben a gyökerek keresése, etnikummal szembeni szolidaritás, szokások, hagyományok iránti érdeklődés jelenik meg. A pozitívba jól beépül az integrált identitás, és a saját kisebbségi identitás is, a negatívban viszont csak megkapaszkodásra szolgál, és időlegesen ennek a „biztonságillúzióknak” a megléte

(Erős, 1998). 3, *Identitáskrizis, kereső-kutató fázis és az elköteleződés nehézsége*: Pálos (2010) Marcia elméletét az etnikai identitásra alkalmazta cigányokkal készült vizsgálatának tükrében, s azt a felfedezést tette, hogy az etnikai identitás kialakításában is jelen van egy kereső-kutató fázis a saját etnicitás jelentésével kapcsolatban. Ez olyan erőfeszítéseket takar, hogy valaki etnikai háttérének kulturális örökségéről igyekszik többet megtudni, vagy saját életében próbálja felfedezni etnicitásának szerepét. A kereső-kutató fázis nem feltétlen ér véget az etnikai identitás elérésével, újabb körökben továbbgyűrűzhet, ami a további keresést és akár magának az etnicitás tartalmának újrakonstruálását teszi lehetővé. Úgy gondolom, ha az adott etnicitás stigmatizált kisebbségi létbe van kényszerítve a többségi társadalom által, vagy a kisebbségi csoporton belül eltérő reprezentációk és értékek alakultak ki egyes elemek mentén (például női-férfi szerepek), nagyvalószínűséggel az elköteleződés is nehézkessé válhat (Géczy & Gergelics, 2020).

Gender, avagy a társadalom által elvárt nemhez igazodás keretei

Tartalmi megjelenése többféle lehet annak, hogy mit jelent nőnek és férfinak lenni. Tudományterületenként, történelmi korszakokként, politikai diskurzusokként, földrajzi helyenként, kultúránként – és még sorolhatnánk – nagyon eltérő.

A biologisztikus felfogás hagyománya szerint férfinak vagy nőnek lenni elsősorban a biológiai meghatározottságot jelenti; férfi és nő fogalma két egymást kizáró megkérdőjelezhetetlen kategória (Bolemant & Szapu, 2015), melyet olyan objektív összetevők határoznak meg, mint a hormonok, belső-, illetve külső nemi szervek, kromoszómák stb. Ezzel szemben a *gender* (magyar fordítása társadalmi nem) azt hangsúlyozza, hogy azok a viselkedési módok, jellemzők, attitűdök, melyek az egyes nemekre jellemzőek, nem biológiai meghatározottság alapján alakulnak ki, hanem a szocializáció során (Meskó, Láng, Ferenczhalmy, Miklós & Glöckner, 2013), így a biológiai determináltság mellett (képességek, készségek) megjelennek a pszichológiai és társadalmi különbségek is, melyeket inkább az adott kulturális elvárások befolyásolnak (Fiske és Stevens, 1998). A nemi szocializáció lehet *nyílt/direkt*: amikor pontosan meghatározott viselkedési módot várnak el a gyerektől és *rejtett/nem direkt*: amikor a gyermek az otthon látott nemi-szerep mintákat követi (Bolemant & Szapu, 2015). Nemi szocializációnk már születésünk pillanatában megkezdődik, hiszen már egy eleve konstruált, strukturált világba érkezünk, és bár kezdetben az újszülött hozzájárulása a nemi szerepekhez a jól látható, biológiai jellemzőire korlátozódik, ez a társadalom többi tagja

számára már lehetővé teszi, hogy nemi kategóriába sorolja őt, ezáltal pedig a nemmel szemben támasztott kulturális szabályok szerint kezdenek el vele bánni (Duveen & Lloyd, 1990).

A gender studies fontos kutatási területe a nemek közti különbségek és egyenlőtlenségek, s ezek társadalmi kontextusban való magyarázata (Sidanius & Pratto, 2005; Jost & Kay, 2003). Például a szociális szerep elmélet (Eagly & Wood, 1999) a nemek közötti munkamegosztással magyarázza a fennálló társadalmi különbségeket. Eszerint a biológiai nemeknek megfelelően már létező különbségek miatt alakultak ki a gazdasági és társadalmi szerepek. A nők feladata volt egyfajta közösségi lét fenntartása, míg a férfiakhoz gazdasági, önérvényesítő és önfenntartó szerepek kapcsolódtak. A berögzült nemi sztereotípiák és reprezentációk fenntartva ezeket a különbségeket az interakciókra és viselkedésre hatással vannak. Nemekhez rendelt társadalmi szerepeknek megfelelően igyekeznek mind a nők, mind pedig a férfiak viselkedésükben és megjelenésükben is igazodni. Törekednek a megfelelő készségek és elvárt pszichológiai jellemzők elsajátítására.

Nemi identitás és nemi szerep

Nemi identitásunk, nemi szerepeink kialakulását tekintve négy elmélet emelnék ki, ezek a pszichoanalitikus megközelítés, a nemi séma, a kognitív fejlődés és a szociális tanulás elmélet.

A *pszichoanalitikus* megközelítés legismertebb képviselője Freud (Freud 1921/1949), akinek az alapgondolata, hogy az ember veleszületetten biszexuális, és csak a fejlődése során válik férfivá vagy nővé. Elmélete szerint a fallikus szakasz elsődleges feladata az identifikáció, melyben a gyermek azonosul az azonos nemű szülőjével. Ez a kifiúknál az ödipális szakaszt, kasztrálástól való félelmet, a kislányoknál az ún. péniszirigységet és az anya alacsonyabb rendűségének elfogadását jelenti

Chodorow (1989) szintén a pszichoanalízis területéről inkább az anyához való viszonyulás különbözőségeit hangsúlyozza a kisfiúk és kislányok részéről. Chodorow elgondolása szerint a gyerekek első sorban az anyához kötődnek, az ő szerepe a legbefolyásolóbb az első szakaszban. Az anyához való ragaszkodás egy ponton meg kell szűnjön, így alakul ki a gyermek éntudata. Ez az elszakadás másként zajlik fiúknál és lányoknál. A lányok kapcsolata az anyával szorosabb marad, nincs éles elszakadás, így a lányok éntudata folyamatos, míg a fiúknál a férfiasságot a nőiességgel szemben határozzák meg. Ebben az elméletben tehát Freud-i elmélettel ellentétben a férfiasság inkább a veszteség, mint a nőiesség.

A *nemi séma elmélete* esetében a két nem közötti eltérés a társadalom nemi különbség tételei alapján rögzül a gyerekekben (Pálóczy & Nagy, 2017). Megalkotója, Sandra Bem szerint a fejlődő gyermek megtanulja a kultúrájára jellemző reprezentációkat a női/férfi nemi szerepekről, a hozzá érkező információkat e séma alapján dolgozza fel, s aktívan keresi a sémával konzisztens információkat (Bem, 1983). A nemi sémák természetüket tekintve polarizáltak, azaz a gyermek úgy csoportosítja az információkat, hogy ami elfogadható, elvárt a nő számára, az nem lehet az a férfiak számára, illetve androcentrikusak, tehát a gyermek már fiatal korától belsővé teszi azt az elképzelést, hogy a férfiasság, maszkulinitás többre értékelt, mint a nőiesség (Wharton, 2005).

A *kognitív fejlődés elmélete* Kohlberg (1969 idézi Atkinson, 1994) nevéhez kötődik. Az elmélet a gyermek aktív szerepét hangsúlyozza a saját nemi identitásának kialakításában. Ahogy a gyermek fejlődik, úgy válik egyre komplexebbé és rugalmasabbá a nemi identitása, míg el nem éri az ún. nemi állandóságot, amikor stabil, változatlan természetűnek látja saját nemi szerepét (Kretchmar, 2009). Ezt az elméletet cáfolja meg számos kutatás, amelyek azt az eredményt hozták, hogy egyrészt: a gyermekek játékában már 13 hónapos korukban megjelennek nemi különbségek, azaz jóval azelőtt, hogy a nemi állandóság létrejött volna (Goldber, Lewis, 1969 in Duveen, Lloyd, 1990) másrészt: ebben a korban a gyermek szociális identitása még az őt körülvevő felnőttektől függ, ők azok, akik megerősítik, strukturálják a gyermek nemi szerep specifikus jelöléseit, így ebben az értelemben externalizált szociális identitásról beszélhetünk. Internalizált szocializációról akkor beszélünk, amikor a gyermek már független cselekvőként van jelen, ez körülbelül 2 és fél éves kor körül válik láthatóvá (Duveen & Lloyd, 1990).

A *szociális tanulás elmélete* a behaviorista nézetből nőtte ki magát, amely a tanulást az ingerek és válaszok terminusában definiálja. Lényege, hogy a gyerekek pozitív vagy negatív megerősítések által tanulják meg, hogy milyen viselkedés számít a nemüknek megfelelőnek vagy nem megfelelőnek. Az egyén - aki biológiai neme szerint vagy nőnek vagy férfinak született - hamar megtanulja, milyen viselkedésminták, attitűdök és vélekedések azok, amelyek társadalmilag elfogadottak egy nő vagy egy férfi számára; és ez lesz az a társas nemi norma, amely meghatározza viselkedését (Doyle & Paludi 1998, id. Meskó et. al. 2013).

Bandura (1977) a szociális tanulás elméletében azt hangsúlyozza, hogy a nemnek megfelelő viselkedés kialakulásában elsősorban a külső környezet mintái és visszajelzései a fontosak. Úgy gondolja, hogy a nemi identitást külső jutalmazás, büntetés és modellkövetés útján sajátítjuk el. Először a szülők mutatnak követendő mintát gyermekeiknek, hogy mik az

elfogadott magatartásformák az adott kultúrában, illetve nem csak példát mutatnak, de viselkedésükkel, megnyilvánulásaikkal jutalmaznak vagy büntetik a gyerek nemi viselkedését. A későbbiek során további hasonló szerepet töltenek be a tanárok, kortársak vagy akár a média is (Kollár & Szabó 2004). Ezekből következik, hogy a nemi sztereotípiák igen mélyen gyökereznek, ezért különösen gyorsan észre vesszük – és általában negatívan értékeljük - azokat, akik nemüknek „nem megfelelően” viselkednek (Fiske & Stevens 1998).

Duveen kutatásai során a nemi identitás kialakulását a szociális reprezentációk befolyásoltságának fényében vizsgálta (Duveen 1993; 2000). Szerinte egy gyermek már létezése előtt számos szociális identitás birtokosa, melyet a szülők mellett releváns mások, illetve a releváns környezet és kultúra határoz meg. Ezen identitások között a nemi identitás kitüntetettnek minősül, hiszen a gyermekkel való asszimmetrikus kommunikáció (Piaget 1932) alapja a gyermek neme, melyben kényszerítően kijelölik a társadalomban elfoglalt pozícióját. Viszonylag hamar interpretálják a gyerekek ezeket a pozíciókat, és más gyermekekkel való interakcióik során reprodukálják őket, fenntartva a társadalmukban elvárt nemi szerepeket, viselkedéseket, pozíciókat, azaz a hierarchiát.

Lloyd és Duveen részletes kvalitatív analízissel vizsgálták azokat a jelentéseket, kategóriákat, gyakorlatokat, amelyekkel felnőttek és gyerekek mindennapjaik során létrehozzák, konstruálják a nemi szerepeket. Ilyenek például a verbális interakciók során használt szociális kategóriák, például amikor a tanár azt mondja „Nézzük meg, hogy a lányok készen vannak-e”. A tárgyak is különböző jelentésekkel rendelkeznek, attól függően, hogy hogyan használják őket: a kendő egy kislány számára lehet menyasszonyi fátyol, egy kisfiúnak pedig a szuperhős köpenye. Vannak férfiasnak/nőiesnek tartott cselekvések, például az, hogy egy fiú vonattal játszik, a lány pedig főzőcskél, illetve a viselkedési stílus is lehet nagyon különböző: agresszív, hangos viselkedés általában maszkulinnak tartott, míg a csendes, engedékeny femininnek (Lloyd & Duveen, 1992; Howarth, 2010).

További érdekes kutatások az agresszivitásnál maradván, a viselkedésben megmutatkozó eltérő nemi különbségek vizsgálatára irányulnak. Az agressziót például korábban – vannak, akik napjainkban is - az egyik legnagyobb nemek közti különbségként tartják számon. Azonban több kutatás is arra enged következtetni, hogy az agresszív viselkedésben a társadalmi nyomás nagyon nagy szerepet játszik. A férfiaktól gyakran elvárják az agresszív viselkedést bizonyos helyzetekben, ezzel szemben a nők, adott helyzetben, mikor agresszívan kellene fellépniük (például vezető pozícióban), kellemetlenül érzik magukat (Campbell & Muncer, 1994; Campbell et al. 1992).

A kulturális szokások is nagymértékben hozzájárulnak a nemi identitásunk

kialakulásához. A szociális normák már a fogantatástól kezdve hatással vannak a gyermek nevelésére, beleértve a nemi szerepek kialakítását is (Kollár & Szabó 2004). Margaret Mead (1935) tanulmányaiban több törzsi társadalmat is megvizsgált. Eredményei alátámasztották, hogy a különböző társadalmak között hatalmas különbségek lehetnek a nemi szerepeket és a nemi szerepekről való gondolkodást illetően. Nagyon sok esetben már a nyelvhasználatban is megjelenik a két nem megkülönböztetése (például: hímnem-nőnem használata). Ezek a kulturális megkülönböztetések adnak magyarázatot arra, hogy miért alakítható át ilyen nehezen a nemről való gondolkodás (Kollár & Szabó 2004).

Interszekcionalitás

Az interszekcionalitás fogalma a nyugati feminizmus kritikája kapcsán fogalmazódott meg a 90-es években. A feminizmus ideológiai alapját a nők és a férfiak közötti hatalmi hierarchia, a patriarchális társadalmi berendezkedés, a nők elnyomása elleni küzdelem jelentette. Ez az elgondolás ugyanakkor a nőket, mint homogén egységként kezelte, és figyelmen kívül hagyta azokat a további, a nők között meglévő egyenlőtlenségeket előidéző faktorokat, mint például a faj és az etnikum, mely más szocioökonómiai státuszokat és érvényesülési lehetőségeket vontak maguk után (Sebestyén, 2016; Kóczé, 2009).

Magát a fogalmat az afroamerikai feminista jogász, Kimberle Crenshaw (1991) vezette be, aki az interszekcionalitást egyfajta dimeziók közötti hídnak, metszetnek írta le, mely különféle egyenlőtlenségek (nem, faj, osztály, etnikum) kereszteződésében születik meg. Ezek az egyenlőtlenségek pedig összeadódnak, felerősítik egymást, halmozott hátrányt és nehézséget generálva. Deborah King (1988) még a többszörös kockázat kifejezést használta tanulmányában, melyben azt állította, hogy a különböző egyenlőtlenségi faktorok egymástól függetlenül hatnak az egyénre, ugyanakkor össze is kapcsolódnak egymással, így befolyásolva együttesen például az egyén társadalmi státuszát.

Az interszekcionalista megközelítés Hancoc (2007) szerint azért is nagyon hasznos, mert egyfajta dialogikus egymásra hatást feltételez egyén és társadalom összefüggésében. Hancoc különbséget tesz a *unitary*, *multiple*, *interszekcionalista* megközelítésekben. Az *unitary* megközelítésben csak egy egyenlőtlenségi faktor a vizsgálat célja (pl. nem). A *multiple* szemlélet egyszerre több egyenlőtlenségi faktortól számol (pl. nem és etnikum), de már előre elrendeltnek tartjuk azok helyzetét, egymáshoz és a társadalmi berendezkedéshez való viszonyukat. Mindezekkel szemben az interszekcionalista nézőpontnál egy nyitott, feltáró

kérdéssel indítunk, melyben pont az egyenlőtlenségi faktorok egymáshoz való viszonya és kapcsolata a vizsgálat célja, ami állandó változásban és dinamikában van, és befolyásolva vannak az individuum és a társadalmi/intézményi érától egyaránt.

Choo és Ferree (2010) az interszekcionalizmust a vizsgálni kívánt elem mentén három típusba osztályozzák: csoport, folyamat, rendszer. Az első típusnál a többszörösen kirekesztett csoportok vannak a fókuszban, míg a másik két típus magát az interszekció történeti és társadalmi kontextusát kívánja megragadni.

Egy másik észrevétel az elméleti keret bővítése céljából McCall (2005) és Walby (2009) nevéhez fűződik, aki három kategóriát különböztet meg az interszekcionalista vizsgálódása kapcsán. *Intrakategorikus megközelítés*: a marginalizálódott csoport saját élményeit, tapasztalatait vesszük alapul. *Inerkategorikus megközelítés*: itt a kategóriák tartalmát, értékét, a hozzájuk fűződő társadalmi attitűdöket vesszük alapul (pl. büntetett előélet – etnikum). *Teljes interszekcionalitás*: rendszerközpontú személet, magát a társadalmi berendezkedést és intézményeket kell vizsgálni és elemezni.

Láthatjuk tehát, hogy az interszekcionalizmus a feminizmus ideológiájából született, és a gender témakörébe ágyazódott sokáig mint teória és mint módszer. Ugyanakkor a fogalom igen rugalmas, és az idő előrehaladtával adaptálódott: az újabb és újabb kutatások tükrében már nem csak a gender-ideológia dominált a koncepció használata során, hanem bármilyen kisebbségi léthelyzet beilleszthető az elméleti keretbe, legyen az vallás, kor, szexuális orientáció, foglalkozás, fogyatékoság (Sebestyén, 2016).

Magyarország történelmi és társadalmi változásai a nemi szerepek viszonylatában

Két markáns társadalmi változást kell megemlíteni, melyek erősen hatottak a nemi szerepekre hazánkban, ezek pedig a nők oktatásba és munkaerőpiacba való intenzív beáramlása. Ennek kezdete az I. ipari forradalom korára tehető, és azóta is folyamatosan növekvő tendenciát mutat (Andorka, 2003; Giddens, 2003; Koncz, 1987; Sullerot, 1971). Számos kutatás született ebben a témában, mely ezen a folyamatok nemi szerepekre gyakorolt hatását és következményeit taglalja (Schadt-Pótó, 2014; Schadt, 2005; Pongrácz & Molnár, 2011; Brannen, 2003; Nagy, 2001). Összességében elmondható, hogy mind két nem valamilyen formában áldozata ennek a változásnak. A férfiak egy részről a tradicionálisan férfiaknak gondolt világba (mint a munka, családfő, stb.) *szerepvesztéssel* néznek szembe a nők beáramlásának köszönhetően, ugyanakkor a tradicionálisan nőknek

vélt világba különböző okokból kifolyólag - például a nők *kapuőr* szerepe (Voltz, 2007), vagy az *ellentmondó szerep-elvárások* a családi szférában (Spéder, 2011) - nem képesek bekapcsolódni.

A nők esetében beszélhetünk egy felől *szerep-túlterheltségről*, a munkaerőpiacon elvégzett munkát követő *második műszak* (otthoni teendők és gyermeknevelés) miatt (Hochchild, 1989), plusz a tradicionálisan férfiaknak ítélt pozíciók és szerepek kapcsán (mint például a vezetői szerep) sokszor tapasztalnak *negatív előítéletességet* (Nagy-Vicsek, 2006; Nagy, 2009; Nguyen 2005; 2006), vagy nemükre vonatkozó *diszkriminációt* a munkaerőpiacon (Kovács 2007; 2017; Szabó, 2017; Nagy, 2007; Hymowitz & Schellhardt, 1986; Eagly & Carli, 2007a; 2007b).¹⁰

E fent említett társadalmi változások nem csak a szerepekre, hanem a család struktúrájának megváltozását is maga után vonták. Ilyen családi struktúra változás az első házasság kitolódása, az első gyermek születésének a kitolódása, a válások arányának a növekedése, csonka családok, mozaik családok megjelenése¹¹.

A hagyományos nemi-szerepfelfogás tehát a nők munkaerőpiacra és felsőoktatásba való áramlásával átalakult, napjainkban mind a női, mind a férfi szerepek új feladatkörökkel egészültek ki. Számos kutatás alátámasztja, hogy a változások generálói az anyák, a hagyományos szerepelvárások velük szemben kezdtek el először fellazulni, átalakulni. Azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a nemi szerepek egymáshoz képest is átrendeződnek, így a női nemi szerep változása hat a férfi nemi szerepekre és fordítva.

A változó férfiszerepre reagálva Voltz egy olyan kérdésrendszert alkotott meg, amely a nemi különbségeket méri, ezzel pedig különböző férfi-, apaszerepek elkülönítését teszi lehetővé, a modell két pólusát pedig a hagyományos, illetve a modern apaszerep alkotja. E két típusba tartozó férfiak élesen különválaszthatók abban a tekintetben, hogy hogyan ítélik meg a férfiak családi szerepeit (családfenntartó vs. családalakító), a házimunkák megosztásának kérdését (elkülönülnek-e a férfias/nőies feladatok), illetve azt, hogy a férfi a gyermekgondozás és nevelés mely területéért felelős (gondozás vs. oktatás). Míg a hagyományos apaszerepben a férfi központi feladata a munka, pénzkeresés, azaz a család biztonságának megteremtése, a

¹⁰ A férfi és női szerepek megváltozása, plusz egyéb társadalmi folyamatok, mint a globalizáció, individualizáció, maguk után vonják a nem reprezentációjának polemikus vagy emancipált értelmezését osztályok, rétegek, kultúrák, csoportok között (Moscovici, 1988). Sőt, akár az egyén is különböző helyzetekben különböző tartalmakkal értelmezheti és viszonyulhat a nemekhez – ezt nevezik kognitív polifáziának (Moscovici, 1961).

¹¹ A legfrissebb, 2016-os KSH jelentés alapján az elveszületések száma 93 100, a válásoké 19 600. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepmozg/nepmoz16.pdf>

férfi a döntéshozó szerep, a párkapcsolatban ő teszi meg az első lépéseket, addig a modern férfi támogatja, szükségesnek tartja az emancipációt, elősegíti hogy mindkét nem hozzájárulnak mind a család megélhetéséhez, mind pedig a házimunkához, a gyerekekneveléshez. Voltz további két közbülső típust is meghatározott: *bizonytalan útkeresők*nek nevezi, akik sem az egyik, sem a másik skálán nem érnek el magas pontszámokat, *pragmatikusok*nak pedig azokat a férfiakat hívja, akiknek pontszáma mindkét skálán átlag feletti, de nem túl magas (Voltz, 2007 in Spéder, 2011).

A nemi szerepek társadalmi megítélését hasonló szempontok alapján vizsgálta Pongrácz, 7 országban, így magyar mintán is. A kérdőív kitöltése során a magyar válaszolók igen magas, a vizsgált országok között a legmagasabb arányban adtak prioritást a családnak és a gyermeknek (100-fokú skálára átszámított átlagértéke: 79), azaz nagyfokú családcentrikusságot mutattak, ebben pedig a nemek között sem találtak szignifikáns különbséget. Ezt a magyar férfiak oldaláról alátámasztja, az igen alacsony, mindössze 23 pontos index az alábbi kérdésnél “A férfiak számára a munka fontosabb kell, hogy legyen, mint a család.” Érdekes adat azonban, hogy a magyar megkérdezettek igen magas aránya (index:71) gondolta úgy, hogy a férfi feladata, hogy biztosítsa a családjá megélhetését, a feleség feladata pedig az otthoni feladatok ellátása. Ezekből az adatokból az látható, hogy a férfiak mindennapjaik során *kettős elvárásrendszerrel* találkoznak, azaz, hogy a közvélemény a férfiakkal szemben egyidejűleg tartja fontosnak azt, hogy a hagyományos pénzkereső szerepet betöltse, illetve hogy részt vegyen a gyermeknevelésben (Pongrácz, 2005). Ezt támasztja alá Spéder 2009-ben végzett vizsgálata, amelyben a férfi-, apa szerepelvárásokat két változó alapján vizsgálták, azt az eredményt kapva, hogy a megkérdezettek 24,5%-a a jövedelemszerzést preferálja, azaz a kenyérkereső férfi képét részesíti előnyben, 18,5% volt azoknak az aránya, akik az időfelhasználásban családcentrikus szempontot részesítették előnyben, a megkérdezettek egytizede nem rendelkezett elvárásokkal, a válaszadók a legnagyobb arányban (48%) azonban a férfiszerepek között mind a családcentrikusságot, mind pedig a pénzkeresést egyaránt fontos, meghatározó célnak tekintették. A témában végzett kutatásokat összefoglalva elmondható, hogy Magyarországon a férfiakkal szemben támasztott elvárások heterogén jellegűek, azaz párhuzamosan kell megfelelniük a hagyományos és modern férfiszerep elvárásainak (Spéder, 2011).

A roma kultúra archaikus mívolta egy nagyon tradicionális nemi szerep-felfogást hív elő, melynek hagyományait egyes cigány csoportok – leginkább az oláh és gábor cigányok – a mai napig igyekeznek ápolni (Demsa, 2015). Ehhez az archaikus felfogáshoz tartoznak olyan elemek, mint: a korai házasságkötés, melynek eredménye a korai iskolaelhagyás. Azok a lányok, akik egy bizonyos korig nem mennek férjhez, a közösség gúnytárgyává válnak. Nagyon erős csoport-befolyás alatt van a roma lányok, asszonyok öltözködése – például nadrágot nem hordhatnak, a körmüket, hajukat, arcukat nem festhetik - és viselkedése, ide tartozik, hogy alkoholt nem vagy csak mértékkel fogyaszthatnak, a nők és férfiak egy helységben nem tartózkodhatnak, egy házas asszony nem lehet egy helységben más férfival, nem is állhat szóba vele. Egy lánynak/nőnek csak szűzen van értéke a házasságba lépéskor. A menstruáció és szexualitás mind tabu témák – így a szexuális felvilágosítás nem történik meg a családban -, sőt a menstruáló leány/nő tisztátalannak minősül. A lányok/nők nem tanulhatnak tovább, nem is dolgozhatnak, ez szégyen, a férfi a kizárólagos kenyérkereső, a nő otthon marad, ellátja a házimunkát és neveli a gyermekeket. A nőnek akkor lesz igazán értéke, ha szül és anyává válik. A leány házasságkötésig az apa felügyelete alatt áll, ezt házasságkötés után a férj felügyelete veszi át – közbe természetesen a közösség folyamatosan monitorozza a fent felsorolt viselkedési elvárásokat, és szankcionálja az eltéréseket. (Rao, 1996; Bakó, 2009 ; Demsa, 2015; Durst, 2015 ; Neményi, 1999; Forray & Hegedűs, 2003; Vidovics, 2015).

Ugyanakkor az előző fejezetben felsorolt társadalmi változások, a globalizáció, a nők iskolába és munkaerőpiacra való áramlása, az infláció, a megélhetés drágulása, a különböző esélyegyenlőségeket szorgalmazó programok és civil szervezetek (Arany János Program, Romaversitas, stb.), illetve a romák többségi társadalomhoz való integrációs igénye mind változásokat idéztek elő a roma nemi szerep-konstrukcióba. Mindemellett a komplex kép megértésének érdekében figyelembe kell venni, hogy a cigányság a rendszerváltás után jóval később csatlakozott a modern társadalom intézményeihez, és alapvetően teljesen máshonnan indult el az integráció felé, mint a népesség más rétegei, osztályai (Janky, 2005). Ezt pedig tovább nehezítette a többségi társadalom felől érkező előítélet és diszkrimináció (Erős, 1998; Csepeli & Fábrián & Sik, 1998). Így e három pillér: a késői modernizáció, a roma hagyományok és a kisebbségi lét egy nagyon nehézkes és felemás integrációt tettek csak lehetővé számukra (Janky, 2005).

A roma családokban a nem roma családokhoz hasonlóan – bár lassabban - a nemi szerepek, ezáltal pedig a családszerkezet átalakulása megy végbe. Ez a változás az előbb említett három

pillér alapján viszont nem a hagyományos cigány családkép eltűnését jelenti, hanem azt, hogy a cigány családmódban párhuzamosan jelen van a tradicionális illetve a modern minta, úgynevezett hibriditás jellemző rá (Humán Contact, 2012).

A cigány családokkal végzett kutatások körében olyan megállapításokra jutottak a kutatók, hogy 1, a roma lányok iskolai előremenetele és teljesítménye nagyon hasonló a nem roma lányokéhoz képest, jobb a teljesítményük, mint a roma fiúké (Janky, 2005), ez a felsőoktatásban megjelent arányok is jól reprezentálják, a roma népességből a diplomás nők aránya duplája a férfiakénak (Sörös, 2016) 2, Neményi (1999) kutatása kimutatta, hogy eltérés van a termékenységi szokások tekintetében az egyes cigány népcsoportok között, a budapesten élő romák többsége nagyon tudatosan, a többségi társadalomhoz hasonlóan készül a gyermekvállalásra 3, ha munkaerőpiaci és továbbtanulási lehetőségek nyílnak meg a roma nők számára, akkor – hasonlóan a nem roma nőkhöz – kitolódik az első gyermekvállalásának az időpontja (Janky, 2005) 4, egyre több számban jelennek meg nukleáris, egyszülős családok a romák körében is (Boreczky, 2009).

Sajnos nagyon kevés kutatás vizsgálja a roma társadalomban az átalakuló nemi szerepeket, szerepelvárásokat, ezek közül az egyik legfrissebb Vargáné és Molnár 2015-ben végzett kutatása, amelyben a családon belüli szerepköröket vizsgálták roma és nem roma családokban. A vizsgálat eredményeiből az derült ki, hogy a hagyományosan női szerepekhez társított elemek (gondoskodás, gyereknevelés) a nem roma családok esetében mind két nem szerepébe beletartozik (vsz. 85%), addig a roma családok esetében ez valamelyest kevésbé ilyen nyilvánvaló. Kiváltképp a férfi szerep tekintetében tűnik masszívabbnak a roma családok felfogása. Mindazonáltal ki kell emelni, hogy a megkérdezett roma szülők több, mint a fele a családi feladatok és a gyermeknevelés tekintetében is a közös megvalósítását szorgalmazza (Varga & Molnár, 2015).

Szeretném kiemelni, hogy a tradicionális nemi szerepekben való működés nem romaszpecifikum, valójában Magyarország is erősen heteronormatív attitűddel rendelkezik, ami az utóbbi időben a hatalmi kommunikáció és törvénykezésnek köszönhetően tovább erősödött, s aminek a következménye a homoszexuálisok és LMBTQ+ közösségek diszkriminálása, kirekesztése.

Homoszexualitással kapcsolatos attitűdök Magyarországon

A gender, interszekcionalitás és kisebbségpszichológia háromszög kérdéskörében vizsgálódva nem kerülhetem meg az adott nemzet/kultúra homoszexualitással kapcsolatos attitűdjét.

Nem kell ahhoz statisztikai elemzőnek, pszichológusnak vagy szociológusnak lenni, hogy érzékelhető legyen a hazai viszonyulás e kérdéskörhöz. Ha csak a politikai és többségi kommunikációt figyeljük, már abból észrevehető az elutasítás a modern gender ideológiák, a homoszexuálisokkal és az LMBTQ+ közösséggel szemben. Ezen ideológiák manifesztálódnak a hazai törvénykezésben is (a család fogalmától kezdve a transzneműek műtétjének korlátozásán át a melegek jogain és örökbefogadási korlátozásán keresztül, stb). Juhász és Tímár (2002) bővebben értekeznek a homofóbiából eredő jogilag kreált kisebbségi státusz meglétéről Magyarországon, számos törvényt és hiányosságot górcső alá véve, mégis témánkat tekintve a legfontosabb megállapításuk: a magyar törvényalkotók homofóbak, így a magyar törvénykezés a homoszexuálisokkal kapcsolatban is homofób. De milyen faktorokról beszélhetünk hazánkban a homofóbiával összefüggésben?

Takács és Szalma (2015) meglévő Eurostat adatok másodelemzésével tanulmányozta Magyarország és Románia homoszexuálisokkal kapcsolatos attitűdjét. Eredményeik alapján elmondható, hogy a két említett ország 26 ország közül a legzárkózottabb országok közé tartozik, és a homoszexuálisokat elutasító attitűdöt az életkor, a vallásosság, a bevándorlókkal és a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök befolyásolják (minél tradicionálisabb nemi szerepekben gondolkodik valaki, annál elutasítóbb a homoszexuálisokkal szemben). Egy másik kutatásukban további faktorokról is beszélnek (2012), amik hatnak a homoszexuálisokkal kapcsolatos attitűdökre: a nők, a fiatalabbak és a magasabb iskolai végzettségűek elfogadóbbak, a szélsőséges jobboldali politikai nézeteket vallók elutasítóak, a bevándorlók elutasítása együtt járt a meleg és a leszbikusok elutasításával, a hagyományos női szerepekkel kapcsolatos nézetek elfogadása szintén együtt járt a homofóbiával, a demokrácia működésével és a saját étellel való elégedettség növekedése pedig együtt járt az elfogadás növekedésével.

Gregor és Rédei (2015) magyar 15-29 éves fiatalok körében készített kérdőíves vizsgálatot arra vonatkozóan, hogy mit gondolnak, az azonos nemű párok tekinthetők-e családnak, és az ezzel kapcsolatos heteronormatív attitűdöket milyen egyéb tényezők befolyásolják. Kutatásuk eredménye az volt, hogy a megkérdezett fiatalok kétharmada heteronormatívan vélekedett, azaz nem tekinti az azonos nemű párokat családnak. Mint kiderült, a lányok, a közepes vagy kisebb városokban élők, a diplomás szülők gyermekei és a

jobb anyagi helyzetűek szignifikánsan kisebb eséllyel osztják ezt a heteronormatív vélekedést. Egyéb befolyásoló erővel bírt a kérdezetteknek a házassághoz fűződő viszonya (a házasságpártiak heteronormatívabbnak mutatkoztak), a pozitív és a sovinszta tartalmú nacionalizmussal jellemezhetőek szintén heteronormatívnak bizonyultak, illetve a nemek közti családon belüli munkamegosztással kapcsolatban tradicionális elveket követő fiatalokra is heteronormatívak voltak. A kérdőív a szexuális orientációra is rákérdezett, így megvizsgálhatták, a hetero-homo-és biszexualitás hatással van-e a heteronormatív attitűdre. Az eredmények azt bizonyítják, hogy a biszexualis fiatalokra jellemző a legkevésbé a heteronormativitás, míg a homo- és heteroszexuálisok között nem találtak szignifikáns különbséget. Ezt azzal magyarázták, hogy a megkérdezett homoszexuális fiatalok teljes mértékben interanlizálták a többségi társadalom által jövő heteronormativitással és homoszexualitással kapcsolatos attitűdöket. A tradicionális nemi szerepekben való működés, ami lehet kultúra, szokás vagy vallási alapú, a lányokra azt a feladatot hagyományozza, hogy örködjenek a különféle normatív előírások betartására, beleértve a családdal kapcsolatos heteronormatív elemeket is.

Az előző fejezetben láthattuk, hogy az autentikus roma hagyomány része a tradicionális, heteronormatív nemi szerepek megtartása, ami – a fenti eredmények alapján is kikövetkeztethető – a homoszexuálisok és LMBTQ+ közösségekkel kapcsolatos attitűdöt is nagyban befolyáolja, negatív irányban. Ezzel kapcsolatban Máté (2018) kutatását emelném ki, melyben az első, másod és harmad generációs roma értelmiségiek körében végzett kvantitatív-párbeszéd elemzést a következő kérdésre vonatkozóan: „*Véleménye szerint, miért nem lelhető fel a korábbi roma generáció identitás meghatározásában az LMBTQ, feminizmus és interszekcionalitás értékei és értelmezése?*” A válaszok összegzéseként Máté azt a konklúziót vonta le, hogy a romák identitáskérdésének a fókuszában nem szerepelt egyáltalán a feminizmus, az LMBTQ és az interszekcionalitás kérdésköre, hasonlóan más patriarchális értékeket követő kisebbségekhez. A hagyománykövető közösségekben a másságot értéként definiálni szembe megy a közösség íratlan szabályaival, mint az szexualitás tabúsítása és az alá-fölé rendeltség.

Géczy és Gergelics (2020) Baranya megyében magukat romának valló (N=29, férfi=14, átlagéletkor=29,3 SD=11,3; nő=15, átlagéletkor=33 SD=16,5) középiskolás, egyetemista, dolgozó és szegregált településen élő romákkal készítették kutatást fókuszcsoportos módszerrel házasságról, nemi szerepekről, továbbtanulásról, előítéletről, vallásról, és

különböző más felmerülő értékekről.¹² Az interjúkat vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a roma fiatalok egészen másként viszonyulnak már a régi cigány hagyományokhoz: a roma nyelvtudás a válaszadók szerint kiveszőben van, ahogy a roma nők öltözködési és megjelenési szokásai is; a virrasztáson való nemi elkülönülés, a nők kirekesztése a férfiak beszélgetéséből, tevékenységeiből már egyértelműen nem azonos a megkérdezett fiatalok értékeivel. A roma nők emancipációja -pl. a házimunka megosztása, beáramlás a munkaerőpiacra, továbbtanulás-kezdetét vette. Ehhez társul a “mácsó” férfiszereppel való ellenézés: a fiúk nem sírnak, alkoholt isznak, mind negatívumként jelenik meg. Ebből következik, hogy a fiatalabbak attitűdje a homoszexuális és transznemű emberekhez sokkal nyitottabb és empatikusabb. Ebből is látszik, hogy a homoszexualitáshoz fűződő szociális reprezentáció kezd polemikussá válni mind a magyar, mind a roma társadalomban egyaránt. Kérdés az, hogy ez a folyamat mennyire tud tovább érvényesülni a hatalmi pozícióban lévők kommunikációja miatt, illetve milyen identitáspolitikákat vált ki az érintettekben?

A magyarországi romák identitás kérdései hazai kutatások eredményeinek tükrében

A magyarországi romák identitás kérdéseivel szorosan összefügg történelmük, így egy rövid történeti áttekintés után fog bemutatásra kerülni néhány hazai romakutatás három megközelítés mentén – melyek reflektálnak a bemutatott elméleti keretre is -, ezek a cigányellenesség, a romák reprezentációja és roma identitás kutatások.

Mikor a romák történelméről beszélünk, figyelembe kell vennünk, hogy két szemlélet él a roma történelem konstrukciójának tekintetében (Tóth, 1999): az egyik a *külső történet*, amit a nem roma történészek keltenek életre olyan források alapján, amit az adott befogadó állam hozott létre. A másik a *belső történet*, amelyet roma történészek, népkutatók írnak hagyományok és analógiák mentén. Ebből is az identitás ön vagy mások általi értelmezése és tartalomfeltöltése egy lényeges kérdés lehet a romák társadalma kapcsán.

Egy másik jelentős dichotómia a romák történelmi értelmezését érinti (Acton, 1994; Nagy, 2008), melynek egyik paradigmája az úgynevezett *szenvedés- és üldöztetés történet*. Ez olyan elemeket hangsúlyoz, melyben a romák más népek/nemzetek által elszenvedett üldözések, szenvedések és asszimilációs kényszer áldozatai, és ezekkel szemben csak az ellenállás vagy menekülés lehetőségeivel élhettek. Ezzel szemben az *együttélési modellek*

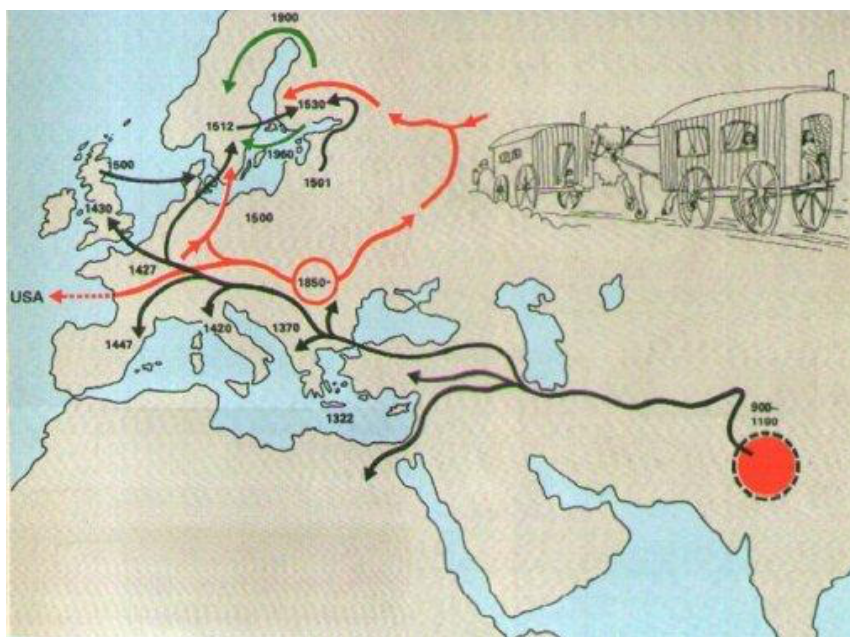
¹² A kutatás további eredményeinek bővebb beszámolója a 84. oldaltól olvasható. (A szerző)

változásának paradigmája olyan megvilágításba helyezi a romák történetét, melyben a romákat ért különböző nehézségek nem az adott nemzet/népcsoport ellenszenvé vált ki, hanem különböző gazdasági és társadalmi problémák születték (pl. gazdasági válság), s ezekre mind együttesen új együttélési modellek kidolgozásának segítségével próbálnak megoldást találni. E két felfogás is jól belesimul a roma identitás értelmezési lehetőségeibe, például olyan módon, hogy más embereknek tulajdonítják az őket ért sérelmeket, s a megoldást csak a helyetből való kilépéssel képesek csak elképzelni, vagy emberektől független külső erőknél/okoknál tulajdonítják az őket ért sérelmeket, melyeket másokkal együtt, bevonódva, saját erejüket használva képesek feloldani.

A romák története

A romák történelmében nagyon sok a bizonytalanság, mely az írásbeliség hiányának köszönhető, így nem igazán maradt fent írásos emlékek, mely támpontként szolgálna. Ennek következtében, majdnem minden, amit a cigányok eredetéről és történelméről tudni vélünk, az nagyrészt nyelvük vizsgálatának köszönhető. Vályi István, magyar tudós, 18. században fedezte fel az indiai és cigány nyelv hasonlóságát, közös elemeit, mely alapján megállapította, hogy valószínűsíthetően a cigányok Indiából származnak. Időszámításunk után 1000 körül a cigányok több száz éves vándorútnak indultak – melyet szintén nyelvük alakulása, különböző jövevényszavaik, s az érintett országok feljegyzései bizonyítanak. Indiából Afganisztánba, majd Iránba érkeztek kr.u. az 5. század környékén, s innen 2 csoportra szakadtak, s két irányba folytatták tovább az útjukat Európa felé. Az egyik csoport Irak, Kis-Ázsia, Egyiptom, Észak-Afrika útvonalon át jutott el Európába, míg a másik Törökország és Görögországon át. A 15-16. századra már nagyjából mindenhol megtalálhatóak voltak a romák Európa területén. (Dupcsik, 2009; Székely, 2011; Tóth, 2006).

1. Kép: *A romák vándorlása*

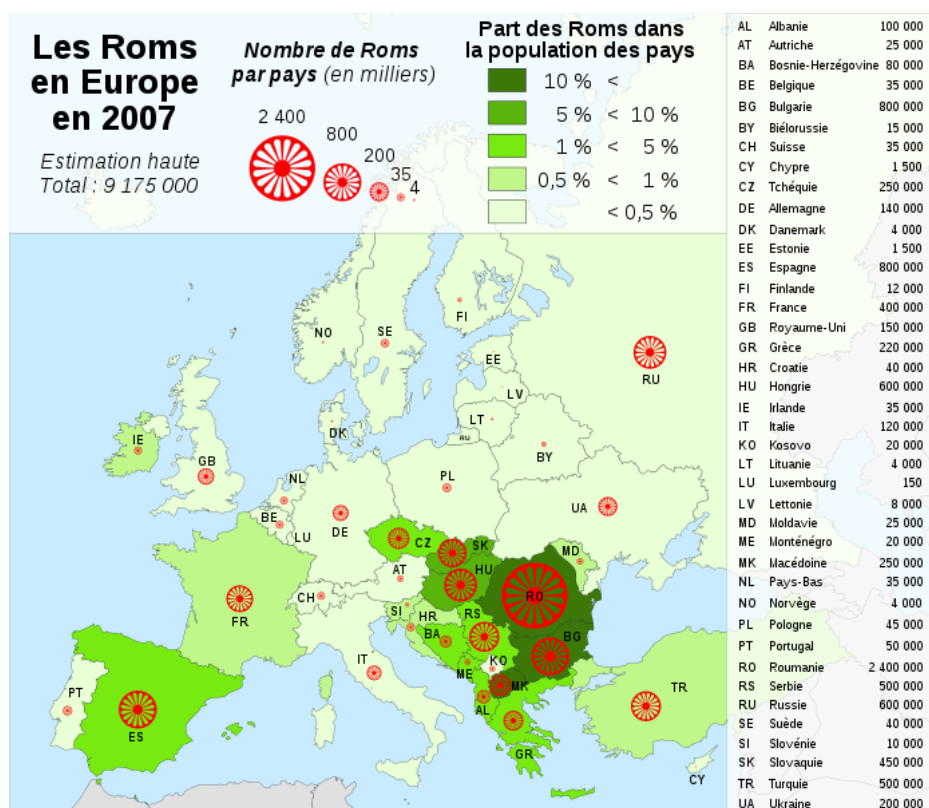

Forrás: <http://romaklub.network.hu>

A cigányok Európában való felbukkanását az egyik legelső róluk szóló írás, egy Athosz-hegyi szerzetes jegyezte fel, melyben leírja, hogy lovakon és gyalog érkeztek, színes ruhákat viseltek, gazdagon öltözködtek. Idomított állatokat, medvéket és majmokat vezettek. Babonás félelmet, ugyanakkor kíváncsiságot keltettek az emberekben. Kiváló zenészek, kereskedők, jószok és kézművesek voltak (Bari, 1990).

Egy 2007-es felmérés alapján Európába nagyjából 9.000.000 roma ember él.

2. Kép: Romák aránya Európában 2007-ben

Forrás: <http://romaklub.network.hu>

A magyarországi romák története

Magyarországon a romák már Árpád-ház idején megjelenhettek, de egyesek szerint az is elképzelhető, hogy a honfoglaláskor a magyarokkal együtt érkeztek egyes kóborló, kisebb cigány csoportok. Az egyik első fontos forrás, mely a magyarországi cigányokkal összefüggésbe hozható, az 1329-ban egy Czigány nevezetű település, illetve 1379-ben a cigány, mint nemzetiség is megjelenik Szabolcs és Zemplén-megyében (Dupcsik, 2009; Tóth, 2006).

Az első fontos időszak, a 15. századi török hódoltság ideje, mikor az ország nagy része elnéptelenedett, nem rendelkezett rendes közigazgatással, állandósult hadiállapot uralkodott, és nagy igény támadt az idegen munkaerőre. Ebből kifolyólag rengeteg addig vándorló roma telepedett le Magyarországon, akiket „hálából” az akkori királyok, vezetők különböző *kiváltságokkal* jutalmazták. Ilyen kiváltságnak minősültek különböző előjogok, illetve

vezetőiknek – azaz a vajdáknak – az igazságszolgáltatáshoz való joga – természetesen saját csoportokon belül (Nagy, 2007).

Ezzel szemben nagy változást hozott a Habsburg uralom. III. Károly volt elsők között, aki az 1724-es rendelet alapján egyes bűncselekmények esetén szigorúbb igazságszolgáltatási módszer javasolt a vándorló, kóborló egyénekre. Ezt követően Mária Terézia és II. József rendeletei köveztetek (1753, 1769, 1773, 1785), mely az erőszakos asszimiláció jegyében íródtak. Ők a következő intézkedéseket szorgalmazták: 1, A cigányokat eltiltották a ló tartástól, ló kereskedéstől, zenéléstől, koldulástól. 2, Még a szomszédos vármegyébe se mehettek át, így próbálták megfékezni vándorlási életformájukat. 3, Eredeti, cigány ruhájukat nem hordhatták. 4, Saját nyelvükön nem beszélhettek. 5, Nem házasodhattak egymással. 6, Gyermekeiket 4 évesen elvették tőlük és paraszti családoknak adták. 7, A cigány férfiakat is besorolták, ám ők nem mehettek szabadságra, mint a többi katona, nehogy a szabadság ideje alatt elkövethessenek különböző bűncselekményeket

Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a Habsburgok uralkodása alatt nagy fordulópontot vett a cigányokhoz való viszonyulás, s az agresszív asszimiláció mellett a nyílt diszkrimináció is megjelent már ebben az időben (Nagy, 2007; Tóth, 2006).

A 19. században a szemléletben nem történt nagy változás a Habsburg uralkodókhoz képest, még mindig a vándorlás megakadályozását tűzte ki célul a politikai elit. Emellett fontos történelmi pillanat, hogy a 19. században megjelentek Magyarországon az oláh cigányok Moldova és Havasalföld felől. Ennek az eseménynek nagy szociológiai jelentősége van, egyrészt a cigányok különbözőségére irányítja a figyelmet, illetve a köztük meglévő ellentétre, mely a mai napig megfigyelhető Magyarországon is (Nagy, 2007).

A II. világháború alatt a náci mozgalomban felmerült az a javaslat, hogy néhány polinéziai-szigetre kívánják kitelepíteni őket. Emellett a világháborúban a zsidók mellett a romákat is haláltáborokba hurcolták és üldöztek. Közel 25-30 ezer magyarországi romát deportáltak, akik közül 3-4 ezer tért haza. Ez az úgynevezett Pharajjimos, a roma holokauszt (Bársony & Daróczi, 2004).

Az 1949-es Alkotmány a nemre, s a fajra való megkülönböztetést bár megtiltotta, s magyar állampolgárként kezeli a romákat, ezzel szemben mégis a II. világháborút követő földosztásból a cigányok kimaradtak.¹³ Kissé ambivalens képet festett 1961-ben MSZMP KB,

¹³ Többségük nem is igényelt földet, és aki mégis, azok sem kaptak, mert kevés föld volt. Így a földosztás nem tett mást, mint azt, hogy a "hárommillió koldus" országát kétmillió koldus országává tette. (forrás: http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2000_04/cikk.php?id=346)

ami a cigányok felzárkóztatását szorgalmazta, s ugyanakkor megjegyezte, hogy szerintük a cigányság a sajátosságai ellenére nem alkot nemzetiségi, etnikai csoportot (Nagy, 2007).

Az első nagyobb megmozdulás ennek ellenére, mely valóban a cigányság érdekeit kívánta képviselni, 1957-ben a *Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének* megalapítása, melynek célja az egyenlő rangú állampolgárság megszerzése volt. A cigánygyerekek iskolázottságának felzárkóztatása, kulturált lakhatási viszonyok megteremtése, s a cigányokkal kapcsolatos előítélet csökkentését tűzte ki. Ezt követően az 1989-90-es években elindult demokratikus folyamatnak köszönhetően a magyarországi etnikai és nemzeti kisebbségek között szerepelt, így különböző kisebbségi jogok vonatkoztak rájuk, egyéni és kollektív szinten is. Ezt az Európai Unióhoz való csatlakozásunk, s az Emberi Jogok Egyezményének ratifikálása csak tovább erősítette (Nagy, 2007). Emellett azonban fontos megemlíteni a magyarországi roma ellenesség ma is erőteljes jelentését (lásd bővebben a Cigányellenesség fejezetben), melynek egyik manifesztálódott megtestesítője a 2003-ban megalakult Jobbik Magyarországért Mozgalom, s annak megerősödése Magyarországon. A szélsőjobboldali, nacionalista, rasszista és cigányellenes diskurzus legborzasztóbb eredménye a 2008-2009-ben történő romagyilkosságok voltak.

Az első országos cigány összeírás 1893-ban történt, mikor a romák a népesség 1,8 %-át tették ki. A 2011-es népszámláláskor kb. 315 ezer ember vallotta magát cigánynak. Becslések szerint ennél sokkal nagyobb a számuk: kb. 1 millióra tehető, s így ők a legnagyobb magyarországi kisebbség.

Legnagyobb számban Észak-Magyarországon élnek: Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád megyékben élnek a legtöbben. Ezen felül kiemelkedő a számarányuk a Kelet-Magyarországi Békés megyében. A nyugati országrészre kevésbé jellemző, de a Dél-Dunántúlon Baranya és Somogy megyében élnek kiemelkedő számarányban cigányok.¹⁴

Roma kutatások

Ebben a fejezetben hazai roma kutatásokat mutatok be – a teljesség igénye nélkül – a fent említett három megközelítés mentén, melyek szorosan kapcsolódnak az elméleti kerethez. Az első ezek közül a cigányellenesség, mely összefügg a kisebbségi identitás, az előítélet általi stigmatizáltság és interszekcionalitás témakörével. A másik a a romák

¹⁴ forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf

reprezentációja, mely a szociális reprezentáció, a tudásalkotás kommunikációs eszközökkel való befolyásoltsága témakörével cseng össze. Végül néhány friss roma identitás kutatást mutatok be.

Az első nagy, reprezentatív hazai romakutatások Kemény István vezetésével valósultak meg, 1971-ben, 1993-ban és 2003-ban, melyek a magyarországi romák szociológiai, szocio-ökonómiai, demográfiai helyzetét voltak hivatottak felmérni. Azóta egyre szélesebb spektrumban foglalkoznak a romákkal kapcsolatos kérdésekkel a tudományos élet szinte minden területén a kutatók olyan témákat érintve, mint a cigányellenesség, kisebbségi lét, hátrányos helyzet, iskolai előremenetel, kitörési lehetőségek, szegregáció, identitásfenyegetettség, interszekcionális, feminizmus, politikai önérvényesítés és még sorolhatnánk.

Cigányellenesség Magyarországon

Magyarországon a legnagyobb (Andorka, 2006) és egyben a legelutasítottabb etnikai kisebbségi csoport a cigányság (Fábián & Sik, 1996). A cigányság és a többségben lévő nem-cigányok között hatalmas társadalmi távolság figyelhető meg mind szociálpszichológiai értelemben (Csepeli, 2008; 2010; 2011; Márián, 2013) , mind strukturális szinten – munkaerőpiaci részvétel, képzettség, jövedelem –, mind pedig a kulturális és az életmódbeli tényezők mentén (Csepeli és mtsai., 1998).

A rendszerváltozást követő demokratikus berendezkedések, a feminizmus, a multikulturalizmus és egyéb esélyegyenlőséget hangsúlyozó ideológiák megjelenése ellenére az elmúlt évtizedek vizsgálatai szerint, a cigányellenesség Magyarországon nem csökkent, inkább növekvő tendenciát mutatott. Ez a változás egy olyan légkörben ment végbe, amit a társadalmi és gazdasági kirekesztés jellemezett (FXB Center, 2014). Ebben az időszakban a korábban is létező előítéletek és sztereotípiák megerősödtek, gyakrabban és élesebben mutatkoztak meg nyilvánosan (Andorka, 2006). Ezen folyamatok létrejöttéhez a politikai irányelvek, a társadalmi berendezkedés és a média tökéletes táptalajt nyújtottak. A szélsőséges nézeteket valló pártok tagjai idegenellenes kijelentéseket fogalmaztak meg nyilvánosan, a többséghez tartozóknak alapvető fegyverhasználati technikákat tanítottak, roma-ellenes eseményeket szerveztek és a cigány etnikumhoz tartozókat közvetlenül, fizikai értelemben is bántalmazták, hiszen többször előfordult, hogy Molotov-koktélt dobtak közjük, megalázták őket, de még a megölésüktől sem riadtak vissza. Hadsereget is szerveztek a cigány bűnözés

megállítására, amiből napjainkra az átlagosnál szigorúbb rendőri ellenőrzés maradt meg, tehát esélyt sem adtak a társadalomban uralkodó nézetek nyitottabbá, elfogadóbbá válásának. Ráadásul az akkori állami vezetés nem tudta szabályozni a cigányellenes tevékenységeket, nem tudott hatékony lépésekkel beavatkozni az események zajlásába (FXB Center, 2014).

A cigányság hatalmas mértékű hátrányos megkülönböztetésnek van kitéve az élet szinte minden területén. A legszembetűnőbb talán az, hogy a roma háztartások jelentős százaléka él a különböző szegénységi küszöbök alatt, ráadásul tartósan, mert a munkanélküliség jóval átlag feletti a cigány etnikumúak körében (Andorka, 2006). A romák egyrészt származásuk miatt nem kapnak munkát, másrészt pedig a tudáshiányuk miatt, de így a szegénységből sem tudnak kitörni, hiszen nem tudnak jól fizető, szaktudást igénylő pozíciókat betölteni. A roma gyerekek számos akadályba ütköznek a beiratkozás során, amelyek miatt sokszor csak az elvárt életkornál későbbi korokban kezdik el alapfokú tanulmányaikat. Ilyen tényezők többek között: az osztálytermi helyek hiánya, az iskolai menedzsment hiánya, a tömegközlekedés hiánya, valamint a szegregált iskolák és osztályok. A romák az oktatás mellett az egészségügyi szolgáltatások elérésében is korlátozásokkal szembesülnek, elutasítják kezelésüket, nem törődnek velük megfelelően. Magas a gyermekhalandóság, illetve a cigányok várható élettartama átlagosan 10 évvel kevesebb, mint a többségi magyar lakosságnak. Természetesen ehhez a rossz életkörülményeik, a nélkülözések is hozzájárulnak (FXB Center, 2014).

Erős Ferenc és Fábíán Zoltán által (2005) készített reprezentatív kérdőíves kutatása, ahol a felnőtt lakosságban az idegenellenességet, a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdöket, az egyes etnikai és nemzeti csoportokhoz való társadalmi távolságot és rokonszenvet, cigányellenességet, antiszemitizmust, tekintélyelvűséget, politikai és nemzeti attitűdöket, és a toleranciát vizsgálták. A cigányellenességet Bogardus-skála, illetve ez 14 itemből álló állítássorozat segítségével kutatták, mely a cigánysággal szemben nyíltan elutasító kijelentéseket tartalmazott, amivel az 1022 fő válaszadó kifejezhette egyetértését és nem tetszését egyaránt. A következő lényegesebb eredményeket emelném ki: 1, A cigányságot rá kellene szoktatni arra, hogy ugyanúgy éljenek, mint a magyarok: 82% egyetért, 14% nem ért egyet, és 2% nem válaszolt. 2, A cigányok magas gyermekvállalási aránya veszélyezteti a többségi társadalmat: 55% egyetért, 37% nem ért egyet, 8%¹⁵ nem válaszolt. 3, A bűnözői hajlam a cigányok vérébe van: 53% egyetért, 38% nem ért egyet, 9% nem válaszolt.

¹⁵ A magas válaszhiányt a kutatók a látens antiszemitizmus meglétével magyarázzák, mert a megkérdezett nyitva hagyja a lehetőségét annak, hogy az antiszemita állításokkal egyetért. (Erős-Fábíán, 2005)

Egy másik 2013-as, országos reprezentatív kutatás 1008 fő válaszadó közreműködésével, kérdőíves adatfelvétellel készített kutatás,¹⁶ melyet az ELTE Társadalomtudományi Karán működő Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont hajtott végre.¹⁷ Ebben a vizsgálatban 5 féle megközelítést alkalmaztak a kutatók, hogy a cigányellenességet vizsgálják. Ezek: a társadalmi távolság, cigány politikai szerepvállalás, a „cigány” szó által mozgósított érzések, a többség és a kisebbség együttéléséből adódó konfliktus, a megkérdezettek által cigánynak tartott népesség létszámadatai. A kutatás eredményei a következők: 1, A cigányoktól érzett távolság kapcsán partnerként való elfogadás eredményei: 69% nem, 25% igen, 2 válaszhiány, 4% nem tudja. 2, Cigány politikai szerepvállalás kapcsán az „El tudja-e képzelni, hogy (még ebben az évtizedben) Magyarország miniszterelnöke cigány legyen” válaszok aránya: 65% nem, 30% igen, és 5 % válaszhiány, 3, „Mi lenne a megoldás a cigányok és nem cigányok közötti viszony kezelésére” a válaszok megoszlása a következőképpen alakult: legtöbben az oktatás és nevelést választották (82%), ezt követte a beilleszkedésre való kényszerítés (41%), s a kiutasítás és segély-támogatást nagyjából azonos mennyiségű válaszadó választotta (18%). Egy alany több választási lehetőséget is megadhatott. 4, A cigányok létszámbecslésének eredménye, hogy a megkérdezettek szemében a cigány kisebbség „demográfiai lavina” –ként jelenik meg. Az extrém felülbecslők (mely 2 milliónál több főt jelent) a válaszadók 61%-át teszik ki. 5, A válaszadók összes választát együttesen megvizsgálva a cigánysággal szemben 3 attitűdöt állapítottak meg, ezek a következők:

A kapott eredményekből pedig 3 kategóriát sikerült a kutatóknak alkotnia a válaszadók cigánysággal kapcsolatos attitűdjeikre vonatkozólag: *Kirekesztő*: a válaszadók 13%-a került ebbe a csoportba. Tagjai a lehető legnagyobb távolságot érzik önmaguk és a cigánynak között, nem tartják valószínűnek cigány miniszterelnök megjelenését, a cigány kisebbség és a nem cigány többség közötti konfliktus megoldásában nem riadnak vissza a radikalizmustól, a cigányok jelenlegi és várható létszámát nagyon nagy mértékben eltúlozzák. Attitűdjüket a cigányellenesség jellemzi. *Elutasító*: a válaszadók 41%-a tagja ennek a csoportnak. Tagjai szintén negatívan viszonyulnak a cigány kisebbségi csoporthoz, de fent említett csoporthoz képest kevésbé szélsőségesek. A cigány miniszterelnök lehetőségében ők is kételkednek, ám a létszámbecslésben, és a távolságtartásban visszafogottabbak. Az explicit cigányellenesség körükben jellemző, de kevésbé intenzív. *Befogadó*: a válaszadók 46%-a ebbe csoportba került.

¹⁶ forrás: http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=367%3Aciganyellenesseg-ma-a-ciganyokrol-alkotott-kep-a-mai-magyarorszagon&catid=44%3Arasszizmus&Itemid=216

¹⁷ Az „ELTE TÁMOP-4.1.2.A/1-11/1-2011-0056” Társadalmi-informatikai pályázat keretén belül.

Ennek a csoportnak a tagjai szintén nem tartják valószínűnek egy cigány miniszterelnök megválasztását, de a másik két csoporttól eltérően a cigány kisebbség problémái megoldásait inkább az integrálás eszközeivel oldanák meg. A létszámbecslés ebben a csoportban közelít leginkább a realitásokhoz. Explicit cigányellenességről körükben egyáltalán nem beszélhetünk, annak elvetéséről és tagadásáról viszont annál inkább.

Roma reprezentációs kutatások

Ha a romák reprezentációjáról beszélünk, két, bár szorosan összefüggő, mégis egyértelműen elválasztható variációt kell figyelembe venni. Az egyik a romákról kialakult reprezentáció, vagyis, mit gondolnak az emberek, ki vagy mi a cigány? A másik, hogy a romák hogyan, milyen mennyiségben és minőségben vannak reprezentálva egyes társadalmi szintereken (tankönyvek, médiumok, kollektív emlékezet, stb.). Mind két variációra két-két kutatást mutatok be.

A romákról kialakult reprezentációt Bigazzi (2012) olasz és magyar mintán vizsgálta a cigánysághoz köthető reprezentációkat. A kutatás eredménye, hogy míg az olaszoknál polemikus reprezentációkról beszélünk, melyek a politikai beállítódás mentén szerveződnek – a jobboldaliak jobban távolítják a romákat, a baloldaliak mentesek a negatív előítélettől, és inkább romantikus színezetet rendelnek a cigányokhoz -, addig a magyar válaszadók hegemonikus, egységes reprezentációval rendelkeznek a romákról, politikai beállítódástól függetlenül, s ez a reprezentáció inkább negatív és távolító jellegű.

A másik kutatásban Géczy és Öry (2020) a cigánysággal szembeni előítéletességet vizsgálták a magyar nemzeti identitás glorifikáló és kötődő minőségével, illetve hogy van-e különbség a válaszadók cigány szóra írt asszociációiban azok alapján, milyen pontszámot (magas, alacsony) ért el a válaszadó a Bogardus előítélet attitűd skálának cigányokra vonatkozó kérdésére. A következő eredményeket születtek: 1, Azok a válaszadók, akik magyar nemzeti identitásukat inkább glorifikáció által élik meg, előítéletesebbek a cigánysággal szemben. 2, Azok a válaszadók, akik magas nemzeti biológiai identitás fenyegetettséggel, magas nemzeti biológiai távolítással, magas nemzeti szociális távolítással rendelkeznek, alapvetően előítéletesebb attitűddel bírnak, és a cigánysággal szemben is elutasítóbbak. 3, Azoknál, akik

magasabb pontot értek el, megjelentek a cigányságra vonatkozó negatív tulajdonságok (pl.:buta, trágár, munkakerülő), és magyarságot fenyegető elemek is (pl.: bűnözés, félelem, ingyenélő). 4, Azoknál, akik alacsonyabb pontot értek el, megjelentek a romantikus cigány-kép (pl.: tánc, színes, kultúra, vándorlás) és hátrányos helyzetű cigány képhez fűződő szavak (pl.: előítélet, kirekesztett, nyomor, szegregáció). 5, Azt is megállapítottuk, hogy a válaszadók a Bogardus cigányokra vonatkozó kérdésére átlagosan az áltagnál valamivel alacsonyabb pontot értek el (Avarage=2,8), mégis a konszenzuális cigány képet illetően – vagyis az összes válaszadó, előítéletesség mértékétől függetlenül - igen negatív sztereotípiákat, tulajdonságokat említettek a résztvevők (pl.: lop, büdös, agresszív, erőszakos, kosz, hangos, , kisebbség, iskolázatlan). Elvonatkoztatva a kérdőívek eredményeitől, melyek alapján a magyar válaszadók nem bizonyultak kifejezetten előítéletesnek a romákkal szemben, az asszociációkban azért kirajzolódott, hogy nagyon sok negatív sztereotípiát él napjainkban, a 21. századba a romákkal szemben – még az alacsony pontszámot elért válaszadóknál is -, így egy teljesen homogén, a különbözőséget és az individuumot figyelmen kívül hagyó kép rajzolódik ki.

Orsós (2019) a 19. század irodalmi alkotásokban vizsgálta meg a cigányok ábrázolását. Orsós arra a következtetésre jutott, hogy nagy különbség van a cigányok önreprezentációjában és a külső (nem-roma szerzők által interpretált) reprezentációban. Mivel ezek a külső szerzők azok, akiknek módjában állt írni és alkotni, az ő látásmódjuk az, ami a köztudatra hatott, akár magára a cigány önreprezentációra is. A romák mint természetközeli, vad nép jelenítődik meg, akik gondtalanul élnek, szabadon, a társadalmi kötöttségektől mentesen. Ez a képi megjelenítés bár nagyon romantikus, de egysíkú, lealacsonyító és sztereotíp.

Bogdán és társai (2019) a romák budapesti köztereken való megjelenítését, kultúra reprezentációját vizsgálták. Megállapításuk szerint a roma történelem és kultúra reprezentációja a Budapesten rendkívül szegényes. Történeti síkon csupán az 56'-os szabadságharc és a Roma Holokauszt témákban fedezhetők fel, kulturális síkon pedig csak a zenei teljesítmények nyernek teret, de azok közül is olyan személyek, melyek a magyar zenei kultúrát (identitást) erősítették. Bogdánék azt is hangsúlyozzák, hogy a romáknak 2006-ig nem volt semmilyen beleszólása a velük kapcsolatban állított emlékművekkel kapcsolatban.

Láthatjuk tehát, hogy a romák reprezentációja, mind két variációját szemügyre véve, igen negatív és korlátozott, ami predesztinálja a csoportközi viszonyokat és a romák identitás építését, megélését hazánkban.

Roma identitás kutatások

A roma identitásnak a szakirodalom szerint két megközelítése lehetséges (Vermeersch, 2006). Az egyik ilyen megközelítés az objektív jellemvonások, és a közös tulajdonságok alapján értelmezik a roma identitást, melyben főleg életstílusukra, viselkedésükre helyezik a hangsúlyt.

A másik, hogy a „roma” egy valójában nem is létező entitás, csupán társadalmilag megkonstruált. Az ezzel azonosuló szerzők a roma identitást klasszifikációs küzdelmek eredményeként értelmezik. Ide kapcsolódik az etnikum olyan típusú meghatározása is, melyben az etnikai identitás szituatív és kontextuális (Barth 1996; Brubaker 1996; Feischmidt 2010; Oblath, 2006 ; Stewart 2010).

A következőkben három magyar roma identitás kutatást mutatok be, melyek interjú vagy kérdőíves módszerekkel a romák saját identitásmeghatározását veszik alapul.

Az első kutatás Csepeli és társai (2005) magyarországi sikeres embereket vizsgáltak kvalitatív, interjú módszerrel, összehasonlítva a magyarországi romák és nem romák jellemzőit. Ezen kutatásból a következő fogalmakat, megállapításokat emelném ki: 1, *Roma identitás*: a roma kisebbséghez való tartozás fontosságát hangsúlyozza. 2, *Asszimilált roma identitás*: romaságtól való eltávolodás *Feszültséggel teli roma identitás*: lelki feszültséget okoz maga a besorolás. 3, *Szégyenérzetnél két típus*: a, *erős roma identitás*: többségi társadalom megalázó helyzetbe hozza őket (diszkrimináció). Náluk megjelenik a büszkeség is a roma gyökerek, kultúrából fakadóan. b, *Asszimilált*: többi, többségi társadalom normáit el nem fogadó roma hoz rájuk szégyent a viselkedésükkel. 4, *Mobilitási forgatókönyvek*: a, Hisznek a romák társadalmi mobilitásában, és ezen belül fontosnak tartják azokat a lehetőségeket, amelyeket a társadalom biztosít ehhez. b, A romák számára nincs esély a kiemelkedésre, elsősorban a társadalom előítéletei miatt (reménytelenség-modell) c, Az etnikai identitásuk feladásával tartják csak lehetségesnek a mobilizációt (konfliktusos mobilitás). 5, *Ok tételezések*: a, *személyes, belső okok*: siker esetén, (akaraterő, szorgalom, tehetség). b, *Külső tényezők*: kudarc esetén, (többségi társ. hatása, megkülönböztetés a kisebbségi helyzetből

fakadóan, kapcsolatok hiánya, stb.) 6, Az elért magas társadalmi státus nem vágja el automatikusan a roma identitáshoz vezető utat, hanem lehetővé teszi azt a családi szocializáció mintát, amelynek hangsúlyos részét képezi a roma identitás áthagyományozása, úgy, hogy nem a többségi társadalom által kialakított sztereotipizált cigány kép uralja. Ez a minta képes arra, hogy létrehozza a többség által is sikerként elismert mozzanatokot, miközben megtartja, továbbfejleszti és pozitív azonosulási forrásként kezeli a kisebbségi származást. 7 újraértékeli, meg tanulja becsülni, elfogadni a roma identitást.

Az következő kutatás Tóth (2008) sikeres angliai és magyarországi romák körében készített identitás vizsgálata, mélyinterjúk készítésével. A legrelevánsabb fogalmak a következők, melyek inkább a kisebbségi identitás kapcsán felmerültek: *Asszimiláció*: az egyén vagy csoport elveszíti eredeti kulturális jegyeit, és kizárólag a többségi társadalom által kínált terminusok szerint határozza meg önmagát. *Kettős identitás*: az eredeti nemzeti identitás kizárólagos megtartása nehézségekkel jár. Az identitás krízisbe átsapó keresgélése után kialakul a kettős identitás, mely lehetővé teszi a befogadó ország kultúrájának átvételét az eredeti kulturális jegyek megőrzésével. *Marginális identitás*: sem a kisebbségi, sem a többségi elem nem fontos az egyén számára, önleírásában nélkülözi mindkét dimenziót, más releváns kategóriát választ. *Disszociativitás*: a kisebbség teljes mértékben megtartja kultúráját, és elzárkózik a többségi kultúra átvételétől. *Identitásválság*: ha nem tudja magát semmilyen kategóriába identifikálni az egyén. Hátterében az áll, hogy az egyén személyiségét alkotó elemek nem kompatibilisek. Ekkor kognitív disszonancia léphet fel, mely, ha az egyén egy pozitív stratégia mellett dönt, feloldódik, viszont ha negatív stratégiát választ, tartós diszharmónia is kialakulhat. *Rejtett identitás*: az egyén/csoport nem dobja el eredeti nemzeti/kulturális identitását, ám bizonyos szituációkban úgy dönt, azt nem fedi fel környezete számára. *Újra felfedezett identitás*: ennek két értelmezése lehetséges: 1, Az etnikai tradíció újraélesztése, új, fogyasztható összetevőkkel való telítése annak érdekében, hogy könnyebben vállalható legyen a kisebbségi származás, és felvétele pozitív érzésekkel töltsse el az egyéneket. 2, Kisebbségi származással bíró egyének életében lehetnek olyan szakaszok, amikor az etnicitás nem dominál, sőt, megtagadják valamilyen oknál fogva. Életük márs periódusában azonban felfedezik, újrafogalmazzák, szubjektíve átélnek, megélik kisebbségi identitásukat. Megnyilvánulhat gyökerek keresésében, nyelv tanulásában, stb.

Végül Keresztes-Takács (2014) kérdőíves vizsgálatát mutatnám be, melyben az önértékelés és a roma identitás közötti kapcsolatra voltak kíváncsiak. Az eredmények a

következőképpen alakultak: 1, Azok a válaszadók, akik csak a roma identitással azonosultak, magasabb önértékeléssel rendelkeztek. 2, Azok a válaszadók, akik vagy kettős identitással, vagy identitásválsággal rendelkeztek, alacsonyabb önértékeléssel rendelkeztek. 3, Az asszimilált roma identitással rendelkezők szintén alacsony önértékeléssel rendelkeztek, amit a szerző a beilleszkedési igény a többségi társadalom elutasítása között feszülő frusztrációval magyarázott.

Társadalmi kontextus a mai Magyarországon: a cigány és LMBTQI emberekre direkt ható politikai diskurzusok

A dolgozat lezárása előtt szeretném a valós magyar társadalmi kontextust bemutatni röviden romaság és LMBTQ+ témában. E nélkül – azt gondolom – nem érthető meg igazán az identitás fenyegetettség mértéke/minősége, amit a megkérdezettek, és minden érintett, illetve azok családjai, barátjai, hozzátartozói átélnek.

A magyarországi romák szocioökonómiai háttéréről, lehetőségeikről, történetükről és identitásukról már sokat írtam az előzőekben, most arról szeretnék röviden értekezni, milyen kollektív, politikai, hatalmi diskurzusok és megmozdulások vannak jelen hazánkban, amit nem értük, hanem ellenük követnek el, és ami tovább nehezíti az egyébként is – a fent felsoroltaknak is nagyban köszönhető – bonyolult intergációt, felzárkózást, boldogulást.

Nézzük tehát röviden, a 2000-es évek milyen romaellenes eseményekkel bővelkedtek napjainkig¹⁸:

- A Jobbik Magyarországért Mozgalom 2003-ban alapult elődjéből, a Jobboldali Ifjúsági Közösségből. A Jobbik egy nyíltan nacionalista, romaellenes politikai erőt képviselt.
- 2007: A Magyar Gárda Tatárszentgyörgyön “cigánybűnözés” elleni felvonulást, demonstrációt tartott.
- 2008-2009: Magyarországi romagyilkosságok: szándékos emberölés, cigányellenes indítatásból.

¹⁸ A roma ellenes események kezdete, felsorolása mind személyes meglátásom a témában, a teljesség igénye nélkül kerülnek reprezentálásra. (A szerző)

- 2009: Maran Kozma meggyikolása kapcsán kormánypárti kijelentés: „*Ki kell mondani: a cigány származású emberek által elkövetett súlyos bűncselekmények száma aggasztó módon növekszik*”
- 2013: A romaügyekért felelős miniszterelnöki biztos azt mondta, a szeretetteli szegregált felzárkóztató oktatás segítheti csak a lemaradt roma tanulóknak.
- 2015-2018 – menekültválság, mellyel párhuzamosan ledegradáló módon nyilatkoztak vezető politikusok a magyarországi romákkal szemben:
 - o Magyarország már csak azért sem tudja befogadni a gazdasági menekülteket, mert gondoskodnia kell 800 ezer cigány felzárkóztatásáról.
 - o A 12 milliós európai roma közösség az iszlamista radikálisok célpontja lehet, mert nélkülözésben élnek, és mint ilyenek, sokkal inkább ki vannak téve a radikális eszméknek.
 - o Miskolc: „Én nem akarok erről hosszan beszélni, mert szerintem Miskolcon nem kell erről sokat beszélni, ugyanis Miskolcon az **emberek** tudják, hogy mi az a bevándorlás. Volt itt, amikor ebbe a városba a városon kívülről tömegesen bevándoroltak. Látták, mi lett belőle.(...) Pedig ezek az emberek, akik ide bejöttek, Magyarország területéről jöttek be.” mondta a miniszterelnök, és később Gulyás Gergely is megerősítette, hogy Orbán az Avas-lakótelepre költöző, többségében roma származású mélyszegénységben élő emberekről beszélt.
 - o Lázár János beszéde, 2018: „600 éve élünk együtt a cigányokkal, és mind a mai napig nem tudtuk őket integrálni, hogy beszéljük világosan. Akkor hogyan tudnánk integrálni olyanokat, akik egy másik világból, egy másik kultúrából, másik identitással jönnek ide? 600 év múlva sem jutunk egyről a kettőre”.
- 2019: A Mi Hazánk Mozgalom – a Jobbikból kivált szélsőjobboldali párt, alapult: 2018 – vezető politikusa, Toroczka László Törökszentmiklósa “cigánybűnözés” elleni felvonulást szervezett.
- 2020: A gyöngyöspatai romáknak az éveken át tartó szegregált oktatás elszevedése miatt a bíróság jogerősen kártérítést ítélt. A miniszterelnök a kártérítésről azt nyilatkozta, hogy sérti az emberek igazságérzetét hiszen „egy etnikailag meghatározó népcsoport tagjai egy nagy jelentőségű összeget fognak kapni mindenfajta munkavégzés nélkül”.

- 2021, június: A Mi Hazánk Mozgalom vezető politikusa, Toroczkai László Jászapátiban “cigánybűnözés” elleni felvonulást szervezett.

Az LMBTQ közösséggel kapcsolatban a hazai attitűdvizsgálatokat mutattam be a dolgozat során, emellett az interjúalanyok az idézett szövegrészekben már számos LMBTQ ellenes megmozdulást, törvénykezést említettek. Most a velük szemben megfogalmazott, elkövetett törvényeket, eseményeket, megmozdulásokat mutatom be kronológiai sorrendben (Háttér Társaság, 2021)¹⁹:

- A 2013-ban elfogadott új Polgári Törvénykönyv már nem teszi lehetővé, hogy az élettársak örökbefogadják egymás gyermekét.
- 2011-ben és 2012-ben a Budapesti Rendőr-főkapitányság betiltotta a Budapest Pride felvonulást. A bíróság később kimondta, hogy a döntés jogszerűtlen és diszkriminatív.
- 2011-ben az Országgyűlés új Alaptörvényt fogadott el, amely alkotmányos szinten rögzítette az azonos nemű párok házasságának tilalmát.
- 2011 decemberében az Országgyűlés elfogadta a családvédelmi törvényt, ennek az öröklésre és a család fogalmára vonatkozó rendelkezéseit az Alkotmánybíróság alaptörvény-ellenesnek mondta ki. A kormányzó többség azonban nem tartotta tiszteletben az Alkotmánybíróság döntését, és a kirekesztő családfogalmat az Alaptörvény negyedik módosítása keretében az Alaptörvénybe írta. Ezek alapján a család fogalma ma Magyarországon a következő: *„Magyarország védi a házasság intézményét mint egy férfi és egy nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony. Az anya nő, az apa férfi.”*
- 2013-ban a KDNP nyilatkozatban tiltakozott az ellen, hogy a Háttér Társaság és a Magyar Labdarúgó Szövetség megegyeztek, hogy a jövőben az azonos nemű párok

¹⁹ Az roma LMBTQ emberek elleni események kezdete, felsorolása a HáttérTársaság cikkje alapján szinte szó szerint kerül reprezentálásra. Teljes cikk elérhetősége: <https://hatter.hu/hirek/a-magyar-allam-nem-hogy-nem-vedi-aktivan-alaassa-az-lmbtqi-emberek-szabadsagat-es-jogait?fbclid=IwAR2bEGMMS67voa6LZxtoiZADEVz89qzSoprNUzyChbDZTGR6WQx7YzAJWt8>
letöltés dátuma: 2021.08.04.

és gyermekeik is jogosultak lesznek kedvezményes családi jegyet váltani a magyar labdarúgó válogatott mérkőzéseire.

- 2014-ben Kerényi Imre miniszterelnöki megbízott az Újszínház Keresztény Színházi Fesztiválján a „buzilobbyi” elleni harcot hirdetett. Pár hétre rá Semjén Zsolt, a KDNP elnöke aberrációnak nevezte az azonos neműek házasságát.
- 2015-ben Magyarország megvétózta az Európai Unió Tanácsában az eltérő állampolgárságú házaspárok és bejegyzett élettársak vagyoni viszonyait rendezni hivatott rendelettervezet elfogadását.
- 2016 márciusában egyedüliként Magyarország utasította el az Európai Bizottság által készített LMBTI cselekvési tervet üdvözlő állásfoglalást.
- 2016 májusban a Kormány a jogszabályban előírt társadalmi egyeztetés kihagyásával a bejegyzett élettársi kapcsolat teljes kiüresítésére irányuló törvényjavaslatot nyújtott be az Országgyűlésnek. A javaslatot végül visszavonták.
- 2019 februárjában kiderült, hogy a Fidesz által támogatott Főpolgármester vezetése alatt Budapest Főváros Főpolgármesteri Hivatala blokkolja az LMBTQI témájú honlapok elérését számítógépes hálózatából. Az Egyenlő Bánásmód Hatóság súlyos bírságot szabott ki a hivatalra.
- 2019 májusában Kövér László Fideszes házelnök egy kampányrendezvényen párhuzamot vont a pedofilok és a gyermeket nevelő azonos nemű párok között, hozzátéve, hogy a „normális homoszexuálisok” alkalmazkodni próbálnak inkább, nem akarnak egyenrangúságot. Innentől kezdve a homofób és transzfób kormányzati megszólalások jelentősen megerősödnek.
- 2019 októberében a Pest Megyei Kormányhivatal Érdi Járási Hivatala félmillió forint fogyasztóvédelmi bírságot szabott ki egy cégre, amiért az reklámjaiban azonos nemű párokat is szerepeltetett.
- 2020 márciusában, a koronavírus-járvány kellős közepén Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes a kormány nevében a törvény által előírt társadalmi vita mellőzésével a transznemű emberek nemének jogi elismerését ellehetetlenítő, azóta az Alkotmánybíróság által részben alaptörvény-ellenesnek minősített törvényjavaslatot nyújtott be, amit az Országgyűlés májusban el is fogadott.

- 2020 októberében Gulyás Gergely Miniszterelnökséget vezető miniszter büntetőeljárással fenyegette meg azokat a pedagógusokat, akik a Labrisz Leszbikus Egyesület által kiadott Meseország mindenkié c. könyvet oktatási célra felhasználják. 2021 januárjában a Budapest Főváros Kormányhivatala Fogyasztóvédelmi Főosztálya előírta, hogy a könyv borítóján megbélyegző információt helyezzen el a kiadó.
- 2020 novemberében, a koronavírus-járvány második hullámának kellős közepén az Országgyűlés megszüntette az LMBTQI emberek jogvédelme terén különösen fontos szerepet betöltő Egyenlő Bánásmód Hatóságot.
- 2020 decemberében az Országgyűlés a transz embereket megbélyegző alaptörvény-módosítást fogadott el, és ugyanakkor megnehezítette, hogy nem házasságkötésben született gyermekek fogadjanak örökbe. Novák Katalin miniszter, aki a jövőben a szakemberek helyett politikusként egy személyben dönthet arról, hogy ki alkalmas örökbefogadó szülőnek, úgy nyilatkozott, hogy a törvény célja az azonos nemű párok örökbefogadásának megakadályozása.
- 2021 januárjában a kizárólag kormánypárti delegáltakból álló Médiatanács vizsgálatot indított az RTL Klub ellen, amiért az társadalmi célú reklámként vetített le egy videót a szivárványcsaládokról.
- 2021 júniusában, néhány nappal a zárószavazás előtt kormánypárti képviselők olyan törvénymódosító javaslatot terjesztettek elő az Országgyűlésben, amely betiltja 18 éven aluliak számára az összes olyan terméket, reklám- és médiatartalmat, amely meleg vagy transznemű embereket jelenít meg, tiltja a társadalmi célú reklámokban az LMBTQI emberek megjelenését, valamint minden olyan iskolai programot, amely “népszerűsíti” a melegséget, a transzneműséget vagy a tranzíciót.

E dolgozatnak nem küldetése politikai pártállást foglalni és minősíteni a fent felsorolt megmozdulásokat és intézkedéseket. A dolgozat egész végig arra törekedett, hogy a roma és LMBTQ kisebbség tagjainak érzéseit, helyzetét, azonosulási lehetőségeit tárja fel, melyet azt gondolom, ilyen kontextusban nehéz nem fenyegetett identitásként megélni.

Kérdésfelvetés

Mielőtt rátérnék a dolgozat kutatásainak bemutatására, szeretném tisztázni és összegezni a fent leírt elméletek tartalmi kivonatát, amik kiindulását képezik a vizsgálatainknak.

Az identitás, énkép, önértelmezés kereteiként a szociális interakcionista megközelítést és a szociális reprezentáció meta-elméletet veszem alapul, vagyis a roma identitást és a nemi identitást is társadalmi konstrukcióként gondolom el, melyben a külsőleg (többségi társadalom és hatalom) által megfogalmazott tartalmak és értékek visszahatnak az önértelmezésére, önbecsülésére. Ehhez társul a romákkal szembeni előítéletesség, a romák reprezentáltsága és a romákkal kapcsolatos reprezentációk minősége és mennyisége, tovább nehezítve az identifikációs lehetőségeket.

Az identifikációs és társadalmi hátrányok halmozottságának jelenléte (etnikum, nem, szexuális orientáció) hívja elő az interszekcionizmus elméletét, amiben az inerkategorikus szemlélet – tehát a kategóriák tartalmát, értékét, a hozzájuk fűződő társadalmi attitűdök - mellett az intrakategorikus megközelítés – vagyis a marginalizálódott csoport saját élményeit, tapasztalatainak felmérése és megismerése – is fontos elemzési szempont volt a kutatások elkészítésénél.

A bemutatásra kerülő kutatások általános célja volt, hogy feltárja azokat a tartalmakat, amikben a nemi és etnikai identitás azonosulás és ellenazonosulás lehetőségei rejlenek, amelyek mentén az emberek önön magukról gondolkodni tudnak. A három egymásra épülő kutatásban olyan módszereket alkalmaztam, amelyek lehetővé teszik az egyre nehezebb téma feltárását. A téma nehézsége a vizsgált populáció feltételezett fenyegetettségének következménye.

Az első vizsgálatban egy roma és egy nem roma minta nemekről alkotott reprezentációi közti különbségeket szerettem volna megvizsgálni. Eltérő-e és miben a férfiről/nőről való gondolkodás etnikai kisebbség és többség között? E két csoporton belül nők és férfiak eltérően gondolkodnak-e önmaguk és a másik nemről? Feltételezésem szerint lehet különbség a roma és nem roma nemi-reprezentációiban, ám nem gondolom, hogy ez kulturális megalapozottságú, inkább szocioökonómiai státusból eredeztethető különbség.

A második vizsgálatban magukat romának valló válaszadókkal készítettünk fókuszcsoportos interjúkat, melynek főbb témái az előítélet és a gender kérdéskörét járták körül. Leginkább arra voltunk kíváncsiak, milyen változások mentek végbe a generációk között egyes genderhez kapcsolódó értékek mentén, s ez milyen azonosulási nehézséggel járhat az

érintettekben. Azt gondoltam a mobilizáció és a továbbtanulás mindenképpen hat egyes genderrel kapcsolatos értékek megváltozására, amik befolyásolhatják a régi roma identitás-értelmezést, és azonosulási nehézségeket generálhat.

Végül strukturált mélyinterjúkat készítettem roma LMBTQ+ személyekkel, hogy közelebbről megismerjem az interszekcionális fenyegetett identitás szegmenseit, s azt, milyen lehetőségei vannak a pozitív önelfogadásnak, ezt mi hátráltatja, mi segíti.

Kutatások

Első kutatás: Nemi reprezentációk egy nem és hovatartozás mentén rétegzett magyar mintán

Disszertációm első kutatása a nemre vonatkozó reprezentációk feltérképezését szolgálta roma és nem-roma mintán, összevetve a reprezentációk mibenlétét egy sor demográfiai és szociális, egzisztenciális identitás fenyegetettséget érintő kérdéssel.

Az alap tézis, hogy a világról alkotott tudásunk mélyen gyökerezik kulturális és társadalmi kontextusban, meghatározva gondolkodásunkat és identitásunkat. A nemi identitás, illetve a hozzá kapcsolódó szerepek is ugyanebben a közegben alakulnak ki. Identitásunk fenyegetetté válhat olyan tényezők által, melyek összeegyeztethetetlenek a magunkról előzetesen kialakított képünkről. Kutatásomban efféle, a nemi identításra irányuló, reprezentációk szintjén fellépő kulturális különbségek feltérképezése volt a cél roma és nem-roma személyek között.

Módszer, mérőeszközök

Reprezentációink tehát meghatározzák, hogy miként látjuk a világot, és kik vagyunk. Különböző csoportok tagjainak, eltérő kultúrájú személyek reprezentációi közti különbség számos kutató érdeklődésének tárgyát képezi (pl. Shaver & Wu & Schwartz, 1992; Fuhrman & Boroditsky, 2010). Ezen tudás feltérképezésére, mérésére alkalmazható módszer az asszociációs technika. Ennek segítségével nem csupán egy-egy szóhoz kapcsolódó reprezentáció, az arról való tudás térképezhető fel, hanem akár komplexebb ingerekről (amely lehet például mondat, rövid szöveg, fotó vagy videó anyag) alkotott reprezentációk is (De Rosa, 2002).

Vizsgálatom kiindulópontja az asszociációk szintjén megmutatkozó nemekről alkotott reprezentációk különbségének vizsgálata különböző csoportok körében. Az általam vizsgált személyek a roma kisebbségi csoport tagjai, illetve nem-romák. A romák mind kulturális (Havas, 2001), mind pedig életkörülményeiket tekintve különböznek a többségi társadalom tagjaitól. Alacsony iskolázottság, alacsonyabb foglalkoztatási arány és jövedelem, rosszabb lakhatási körülmények jellemzőek rájuk (Bernát, 2014). Ezen körülmények esetleges nemi identitás, nemi reprezentációkban való megnyilvánulásának feltérképezése a célom.

A vizsgálatban résztvevő személyek elsőként asszociációs háló feladatot töltöttek ki. A feladat során a „nő”, illetve „férfi” szavakra vonatkozóan kellett leírniuk azokat a szavakat, melyek eszükbe jutottak. Ezután következett az MTPQ kérdőív kitöltése. Emellett adatok kerültek rögzítésre a kitöltők neme, életkora, állampolgársága, etnikuma, kisebbségi csoporthoz való tartozásáról. Illetve meg kellett adniuk lakóhelyük típusát, és legmagasabb iskolai végzettségüket. Arra vonatkozóan is választ adtak, hogy mennyi pénzből élnek havonta, és meg kellett ítélniük anyagi helyzetüket is.

Multiple Threat and Prejudice Questionnaire (Bigazzi et al, 2019) skálát töltötték ki a vizsgálatban résztvevő személyek. A kérdőív Breakwell identitásfenyegetettség elméletére alapozva lett kialakítva. Az 59 tételből álló kérdőív identitás és észlelt identitásállapotról vonatkozó állításokat tartalmaz. A kérdőív egyik fő dimenziója az *identitásfenyegetettség*, mely megmutatja a szociális identitásoknak különböző területeit, melyek fenyegetettséget mutathatnak. Ezek a területek - példa itemekkel prezentálva - a következők:

- Egzisztenciális: *Úgy érzem egyre nehezebb a megfelelő életszínvonalat biztosítani saját magam/családom számára.*
- Nemi: *Kellemtelenül érezném magam, ha egy azonos nemű udvarolna nekem. Zavarna, ha férfiként nem én teremteném meg a szükséges forrásokat a családom számára. Úgy gondolom, nem állna jól nőként, ha én keresném a több pénzt a családban.*
- Nemzeti biológiai: *Félek attól, hogy a fehérek kisebbségbe kerülnek hazánkban.*
- Nemzeti szociális: *Aggodalommal tölt el a magyar gazdasági érdekek nemzetközi képviselőinek minősége.*
- Vallási: *Nem verhetem nagy dobra milyenek a nézeteim a vallásról.*

A kérdőív másik fő dimenziója a *távolítás*, vagyis hogy az egyén mennyire távolítja magát adott kategoriális dimenziók mentén releváns másoktól, amely egyben elutasítást, előítéletességet is jelent). A távolítás dimenzió összesen 6 alszállával rendelkezik, ezek - itemekkel prezentálva - a következők:

- Nemzeti biológiai: *A cigány gyerekek veleszületett adottságai alacsonyabbak a magyarokéhoz képest.*
- Nemzeti szociális: *Csökkenteni kell a külföldi termékek behozatalát.*
- Egzisztenciális távolítás felfelé: *A gazdag emberek kizsákmányolnak másokat.*
- Egzisztenciális távolítás lefelé: *Akik munkanélküliek, azért munkanélküliek, mert lusták dolgozni.*
- Nemi: *Nem vonzóak azok a nők, akik karriert építenek. Zavarna, ha egy barátomról megtudnám, hogy meleg.*
- Vallási: *Más vallású ember sosem tudna a barátom lenni.*

Minta, eljárás

A vizsgálatban összesen 288 fő vett részt; 152 nem-roma (átlag életkoruk 37,9; SD= 19,83) és 136 roma személy (átlag életkoruk 30,13; SD= 12,93). A nemek eloszlása etnikumonként a következőképp alakul: 107 nem-roma nő és 45 férfi, a roma kitöltők közt a nők száma 90, férfiaké 46 fő.

1. Táblázat: Kérdőívet kitöltők mintájának rétegzettsége

Minta	N=288	Kor (X; SD)
Nem-roma férfi	45	X=31,71 SD=16,56
Nem-roma nő	107	X=40,52SD=20,58
Roma férfi	46	X=29,28SD=13,28
Roma nő	90	X=30,58 SD=12,80

A kutatás 2018 telén valósult meg, az adatok elemzése 2018 júniusában zárult le. A vizsgálatban a kitöltők önkéntesen vettek részt; anonimitásuk felől biztosítva lettek, továbbá jelezve lett feléjük, hogy adataik csak kutatási célra kerülnek felhasználásra. A kérdőívet

önállóan, papír alapon töltötték ki, amelynek kitöltési ideje nagyjából 30 percet vett igénybe. A kitöltésnél időkorlát nem volt. Az adatok felvétele különböző civil szervezetek vezetői, gimnáziumok igazgatói, romák lakta települések polgármesterei közreműködésével valósult meg, többnyire Baranya megyében, az Ormánságban és Pest-megyében.

Eredmények

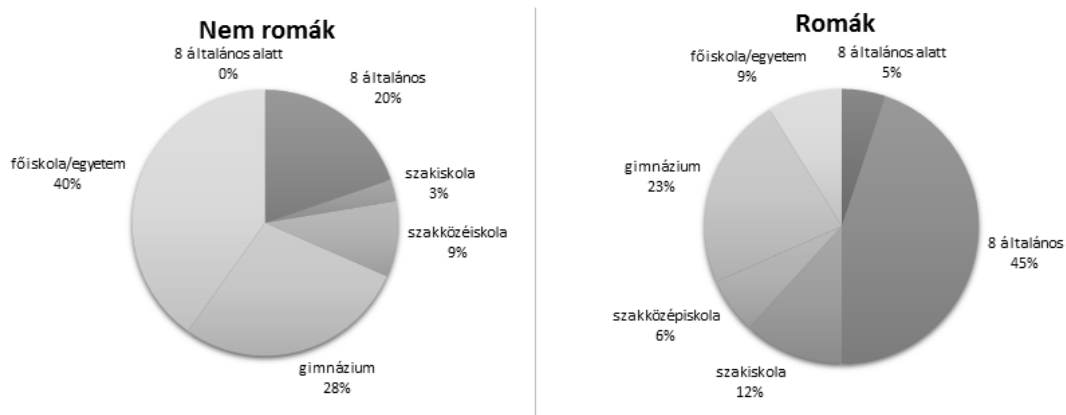
A felvett adatok elektronikus formába való bevitelét követően az asszociációs háló feladat eredményei az IRAMUTEQ (Ratinaud, 2009) szövegelemző program felhasználásával került kiértékelésre. A program segítségével véghezvitt elemzések közt szerepel a szavak gyakorisági értékeinek vizsgálata, illetve a korrespondencia-elemzés, amely csoportok szókincs gazdagságának változását mutatja meg (Saafa & Housni & Bédard, 2017).

A kérdőív, illetve az egyéb kérdésekre adott válaszok kiértékelése az SPSS statisztikai szoftver 22-es verziójának felhasználásával történt (IBM Corp. Released 2013. IBM SPSS Statistics for Windows, Version 22.0. Armonk, NY: IBM Corp.). Az adatok elemzésénél a szignifikancia határértéke $p < 0,05$. Az adatok normális eloszlásának vizsgálata Kolmogorov-Smirnov teszttel történt. A felvett adatok etnikumok, nemek, és iskolai végzettség szerinti különbségeinek vizsgálata Mann-Whitney próbával történt.

Demográfiai és statisztikai eredmények

A kitöltők legmagasabb iskolai végzettség alapján 6 csoportba sorolhatók: 8 általános iskolai végzettség alatt ($N=7$), 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők ($N=91$), szakiskola ($N=20$), szakközépiskola ($N=23$), gimnázium ($N=74$), főiskola vagy egyetem ($N=73$). A nem-roma és roma kitöltők között a legmagasabb iskolai végzettség szerint különbség mutatkozott: a nem-roma kitöltők iskolai végzettsége szignifikánsan magasabb a romákhoz képest ($U=5408,5$; $p < 0,005$). A vizsgált etnikumokat legmagasabb iskolai végzettségük tekintetében az 1. diagram foglalja össze.

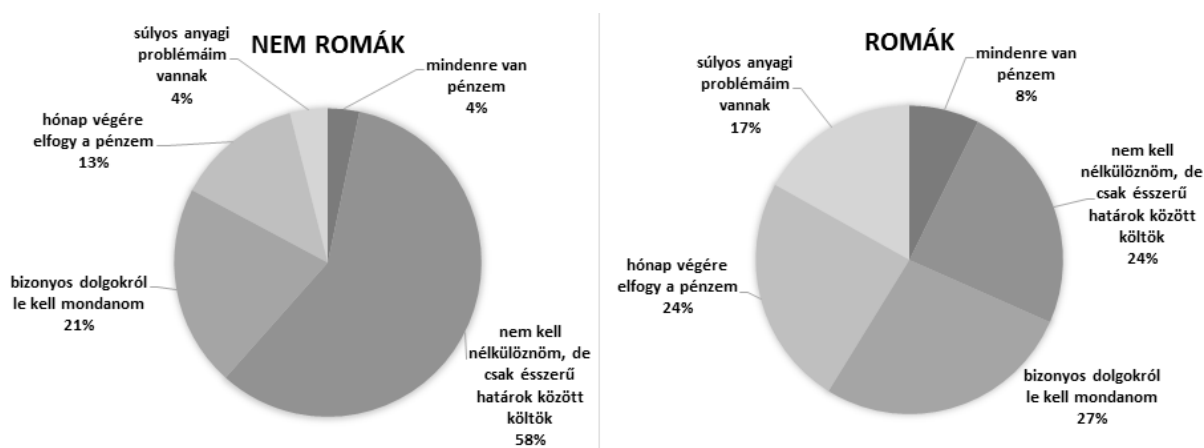
1. diagram: Nem roma és roma kitöltők legmagasabb iskolai végzettsége százalékos arányban.

A havonta rendelkezésre álló pénzt illetően a nem-roma személyek 36, 2%-a százezer forintból, vagy az alatti pénzmennyiségből él; 46,1%-uk százezer és háromszázezer, vagy az feletti pénzüsszegekből gazdálkodik. A kitöltők 17,8%-a pedig nem volt hajlandó válaszolni erre a kérdésre. A romák 80,8%-a él havi százezer, vagy kevesebb pénzből; 17,6%-uk százezer és háromszázezer forint közötti, vagy az feletti pénzmennyiséggel gazdálkodik. A roma kitöltők 1,5%-a nem adott erre vonatkozóan választ. Mann-whitney elemzéssel a csoportokat összehasonlítva is megmutatkozik a különbség: a roma személyeknek kevesebb pénz áll rendelkezésére a havi megélhetéshez ($U=4460,5$; $p<0,05$).

Ezen különbségek alapján szinte egyértelműen következik a szubjektív megítélésű anyagi helyzetre vonatkozó eredmények közti különbség. A romák szignifikánsan rosszabbnak ítélték meg anyagi helyzetüket a nem-romákhoz képest ($U= 769,5$; $p<0,05$). A roma és nem-roma kitöltők anyagi helyzetére vonatkozó válaszokat a 2. diagram foglalja össze.

2. *diagram*: Nem roma és roma kitöltők anyagi helyzete százalékos arányban.

Az MTPQ egzisztenciális identitásfenyegetettség dimenziójában szintén szignifikáns a különbség a csoportok között ($U=8029$; $p<0,05$), amelyben a roma személyek pontszáma magasabb (medián=4,3; IQR=3,25; nem-romák: medián=4; IQR=2,833).

Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a válaszadók etnikai hovatartozás mentén egyenlőtlen életkörülményekkel, szocioökonómiai státusszal rendelkeznek.

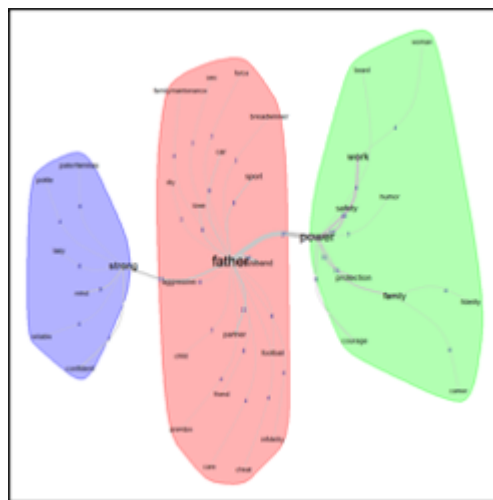
Asszociációk elemzése IRAMUTEQ-kel - első benyomások

Az asszociációk gyakoriságát – vagyis, hogy a nő és a férfi szóra milyen szavakat asszociáltak - megvizsgáltuk a roma és nem-roma válaszadóknál. Az erre vonatkozó négy wordcloud az alábbi táblázatban megtekinthető.

- A romák olyan női tulajdonságokat jelenítettek meg, mint szép, ápoltság, kitartó, kedves, okos és kiszámíthatatlan. Ezek a tulajdonságok a nem roma nőnél is megjelentek, kiegészítve az erővel, és néhány érzelmi asszociációval: féltékenység, irigység, szeretet, barátság.
- A roma nőknél a gyermeknevelés a házimunka részét képezi, ahogy a családfenntartás is. A nem roma nőnél a gyerekek a családhoz köthető.
- A nem roma nőnél olyan modern nemi szerepekre utaló szavak is megjelentek (az erő mellett), mint partnerség, védelem, hatalom, és egyenlőség.
- A roma válaszadók inkább feladatokban, cselekvések szintjén értelmezik a nőt és a férfit, míg a nem romáknál jóval több pszichológiai és elvont tulajdonság is megjelenik, és érzelmek is társulnak a nemek reprezentációihoz. Ez egyébként összefüggésben lehet a roma válaszadók az alacsonyabb iskolai végzettségével és a rosszabb életkörülményeivel.

Annak érdekében, hogy a férfi és női reprezentációról a roma és nem roma válaszadók vonatkozásában kicsit mélyebb betekintést nyerjünk, a következő ábrákat készítettük el.

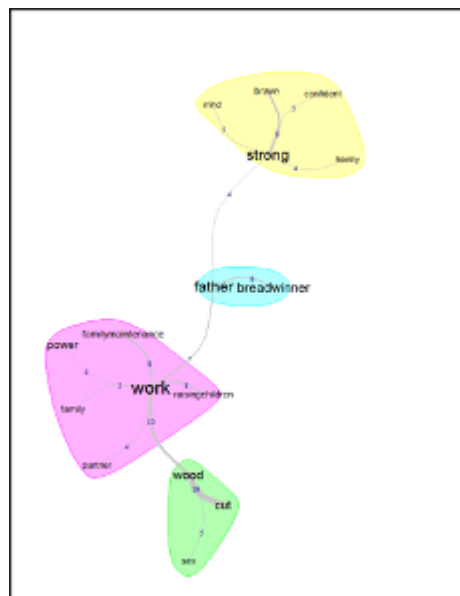
2. **Ábra:** Nem roma válaszadók férfi asszociációjának tematikus ábrázolása

A nem-roma válaszadók férfi reprezentációja fallos alakzatot vesz fel, jól kivehető közepén a penis, két szélén pedig a két scrotum helyezkedik el. E három különböző mező tartalmilag is elkülönül. Középen található az apa, és az apasághoz kapcsolódó tevékenységek (barkácsolás, foci) és tulajdonságok (szeretet, agresszió, barátság). Jobb oldalon a munka világa helyezkedik el, melynek legmarkánsabb eleme a hatalom, de ide kötődik a család (melyet fenntart), a karrier

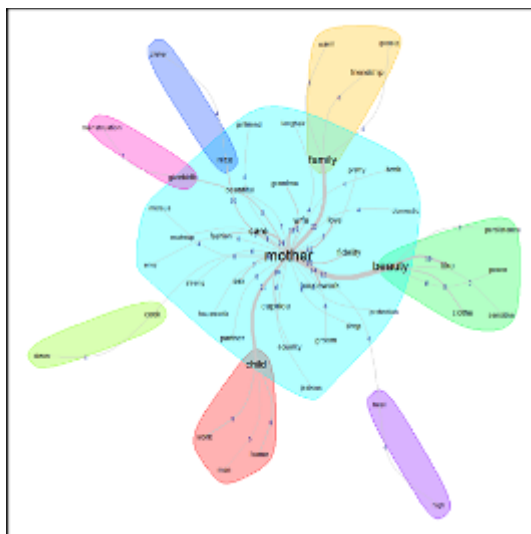
és a biztonság is. Bal oldalon néhány egyéb férfi szerep, jellemvonás található, mint a magabiztosság, okosság, stb.

3. **Ábra:** Roma válaszadók férfi asszociációjának tematikus ábrázolása

A roma válaszadók férfi reprezentációja kicsit töredezettebb. Középen markánsan a munka helyezkedik el, melyhez kötődik az apaság, ami szinte azonos a kenyérkeresővel. A munkához kapcsolódnak olyan fogalmak, mint a gyereknevelés, a család és a hatalom, illetve egy másik halmaz, az otthoni teendők halmaza, ami a favágás. A kenyérkereső apa-képhez pedig kapcsolódik még egy sor egyéb tulajdonságnak a halmaza, mint az erő, hűség, bátorság.

4. *Ábra*: Nem-roma válaszadók női asszociációjának tematikus ábrázolása

A nem-roma válaszadók női reprezentációja virág formát vesz fel, melynek központi eleme (bibéje) az anyaság, melyhez minden más (szírom) kapcsolódik. Ilyen szírom például a házimunka (főzés, takarítás), a biológiai elemek (szülés, menstruáció), a különböző tulajdonságok (kedves, okos), néhány nőiséghez kapcsolható elem (ruhák, szépség), és a női szerepeket érintő tevékenységek, mint a gyerek, otthon, munka.

5. *Ábra*: Roma válaszadók női asszociációjának tematikus ábrázolása

A roma válaszadók női reprezentációjának formája szintén töredezett alakot vesz fel. Kiemelkedő eleme az anyaság, mely tartalmazza a családot, gondoskodást és feleség szerepkört. Ehhez szorosan kötődik a főzés és egyéb házimunkák (vásárlás, gyereknevelés, takarítás stb.). Ezen kívül még egy nőkre jellemző tulajdonság halmaz (szépség, kedvesség, stb.).

Ezek tükrében megállapítható, hogy nem csak a szavak mennyiségében és minőségében van különbség a roma és nem-roma válaszadók nő és férfi reprezentációjában, hanem a különböző nemi szerepekhez tartozó elemek egymáshoz való viszonyában, elrendezésében.

Asszociációk elemzése etnikai és nemek szerinti csoportbontásban

Az elemzés első fázisában az asszociációkat kultúra alapján vizsgáltuk meg. Azt feltételeztük, hogy találunk különbséget a többségi (nem-roma) és kisebbségi (roma) válaszadók asszociációiban²⁰. Eredményeink értelmezésének korlátozottságát el kell ismernünk, ebben a problémakörben interjúfelvétel volna a legmegfelelőbb, legpontosabb eredményeket nyújtó módszer.

A nem-roma személyek átlagosan 15 db asszociációt írtak, összesen 795 különböző szót, az egyezések száma 2317. A roma kitöltők átlagosan 10,5 db asszociációt írtak, összesen 600 különböző szót, az egyezések száma 1424.

A nem-romák "férfi" szóra adott leggyakoribb válasza a strong (51%)²¹, a father (47%) és a work (19%). A roma válaszadóknál a leggyakoribb válasz szintén a strong (25%), a father (19%), illetve a family maintain (18%). A "nő" szóra a 3 leggyakoribb asszociációja a nem-roma válaszadóknak a mother (57%), a beauty (42%), illetve a housework (28%). A roma válaszadóknál a "nő" szóra adott válaszok gyakoriságánál kiugróan az első helyen a housework áll (84%), majd követi a mother (29%) és a beauty (22%).

Ezt követően megvizsgáltuk nem és etnikum szerint a csoportok asszociációit, és ezek alapján 4 csoportot alkottunk (nem-roma férfi, nem-roma nő, roma férfi, roma nő). A

²⁰ Az kérdőív és az asszociációk magyarul kerültek felvételre, ezt követően az asszociációkat angolra fordítottuk. Az Iramuteq program francia nyelvű. Helyesírási hibák előfordulhatnak, de az értelmezést nem nehezítik. (Szerzők.)

²¹ A válaszadóknak 51%-a asszociációiban említette az adott szót. (Szerzők.)

korrespondanciaanalízis koordináta rendszerében szereplő szavakat táblázatba rendeztük a könnyebb átláthatóság kedvéért.

3. Táblázat: Asszociációk összehasonlítása nemenként és kultúránként korrespondancia analízis alapján

Asszociáció: Férfi				Asszociáció: Nő			
Nem-romák		Romák		Nem-romák		Romák	
Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
mind stubborn aggressive fidelity beard support paterfamilias protection career sport	reliable polite humor brave handsome father partner protection love husband care child cheat work power football DIY	lazy strong confident handsome breadwinner woodcut, raisingchild repair potency care	clever persistence work familymaintain	nice pretty caprice fidelity love housewife partner friendship sex boob	beauty warm clever sensitive marriage love home grandma housework mother, child, wife clothes fashion, gossip menstruation givebirth power, protection, equality self	strong persistence domestic intelligent wellgroom shop clean wash, raisingchild	makeup longhair pregnancy

(Saját szerkesztés)

A kultúra alapú összehasonlítása az asszociációknak 4 független kódoló segítségével került elemzésre. A kódolók egybehangzó elemzése a következő:

- ❖ A roma válaszadók átlagosan kevesebb szót asszociáltak, mint a nem-romák (lásd fent, gyakoriságok).
- ❖ A roma válaszadók nem asszociáltak hobbit, míg a nem-roma válaszadók igen (sport, DIY, football). Ez valószínűleg az eltérő életkörülményekből fakadó különbség.
- ❖ A nem-romáknál: több pszichológiai, absztrakt fogalom jelent meg (pl. support, protection, sensitive, warm).

- ❖ A romáknál a család inkább feladatokban nyilvánul meg (raisingchild, clean), míg a nem-romáknál a család tartalmaz harmonikus szavakat (love, warm, home).
- ❖ A roma férfiaknak a család és a gyerek hangsúlyosabb, mint a nem-roma férfiaknak. A nem-roma férfiaknál a karrier és a pozíció jelent meg, a roma férfiakkal ellentétben.
 - A roma férfiak férfi reprezentációja tartalmazza: “raising children” és “care” szavakat, míg a nem-roma férfiak férfi reprezentációja olyan szavakat tartalmaz, mint a “support”, “paterfamilias”, “protection” és “career”. Ezek a pozíciókhoz, presztízshoz köthetőek.
- ❖ A nem-roma nők említettek néhány modern nemi szerep-felfogáshoz köthető szót saját nemükre vonatkozóan (power, equality, protection), a roma nőknél ilyen típusú szavak nem jelentek meg.

Bármilyen fajta szociális reprezentáció - jelen esetben a nem-reprezentációja - egyfajta kölcsönös kapcsolat meglétét tételezi fel az egyén és társadalom, illetve kultúra között. Az egyén pszichológiai folyamatai szintén elválaszthatatlanok tudásának tartalmától, s ezek a tartalmak társadalmi kontextusban jönnek létre (Jovchelovich, 1996; Moscovici, 1961; Wagner & László, 2003).

Ezek alapján nem hagyhatjuk figyelmen kívül a romák és nem-romák között létező szocioökonómiai, szociológiai és pszichológiai különbségeket, melyekben leginkább a romák szenvednek hátrányt²². Nem meglepő, hogy ezek a különbségek az asszociációkban is megmutatkoztak, pl.: romáknál nincs hobbi, és kevesebb absztrakt asszociáció jelenik meg.

Figyelembe véve a romák rosszabb életkörülményeit, Maslow (1954) szükséglet-hierarchiára alapozott motiváció-elmélete alapján feltételezhető, hogy azok a személyek, akiknek alapvető fiziológiai szükségleteik nincsenek kielégítve - ez esetben a mindennapi megélhetésért folyamatosan küzdeniük kell, olyannyira, hogy identitásukat egzisztenciálisan fenyegetve érzik, a megélhetésüket szolgáló teendőiknél, feladataiknál nehezen láthatnak tovább.

Mindemellett szólnunk kell az ún. magyarországi roma identitásról, ami az adott egyén roma csoporthoz való tartozását érinti. Ez a kapcsolat nyilvánvalóan nagyon sokszínű,

²²Számos hazai és nemzetközi kutatás foglalkozik a témával, amely a romák szegregációját, életkörülményeit, és ezekből adódó életminőségi egyenlőtlenségeit vizsgálja Magyarországon. Például a Harvardi FXB Center (2014) a Magyarországi romák helyzetéről és a velük szembe lévő diszkriminációról, míg az ELTE Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont (2013) a Magyarországon lévő cigányellenességről értekezett. A romák területi szegregációjáról, munkaerőpiacról való kiszorulásáról és oktatási szegregáció a Margón Kívül tanulmánykötetében (2016) és a KSH Munkaerőpiaci helyzetkép, 2014–2018-as összefoglalójában olvashatnak.

kulturálisan, nyelvileg, társadalmilag is rétegzett (Demsá, 2015; Keresztes-Takács & Erős 2018; Neményi & Messing, 2007 id. Erős, 2001). A magyarországi cigányságnak különböző csoportjainak megvan a maga „csoportidentitása”, ami összetartja őket, és amitől fennmaradtak évszázadok óta (Rao, 1996 id. Demsa, 2015). Ezeknek az identitásoknak az átadását nagyban segítette, hogy a cigányság évtizedeken keresztül erősen őrizte hagyományait, elzárkózott a többségi társadalomtól, így a hagyományos cigány közösségekben az identitás az egyén számára adott, stabil elemekből állt. Az életkori, nemi szerepek – melyek jóval tradicionálisabbak voltak a többségi társadalomhoz képest -, az elvárások, szokások mind egyértelműek és tiszták voltak. Nyilvánvalóan tettenérhetőek ezek a különbségek a roma és nem-roma válaszadók nemi reprezentációjában is.

A nem tradicionális látásmódjára és a nemi identitásfenyegetettségre ható tényezők

A következőkben bemutatásra kerülnek azok a faktorok, demográfiai változók, melyek a nemi távolítás skálára, illetve a nemi identitásfenyegetettség skálát tekintve különböznek.

4. Táblázat: Nemi távolításbeli különbségek demográfiai tényezők alapján

VÁLTOZÓK	Csoport_1	Csoport_2	Csoport_3	SIGN
NEM	Férfiak M=2,5 IQR=2,25	Nők M=2,25 IQR=1,75		U= 6475; p<0,001
MUNKA	Dolgozók M=2,0 IQR= 2,0	Munkanélküliek M= 2,5 IQR= 2,0		U=8544,0 ; p=0,011
ETNIKUM	Nem-romák M=2,25 IQR=1,688	Romák M=2,5 IQR=2,688		U= 8610; p=0,014
FIZETÉS	0-50.000 Ft M=2,5 IQR=2,56	100.000-200.000 Ft M=2,12 IQR=2,0	300.000 Ft felett M4=1,62 IQR=1,43	Csoport_1-Csoport_2: U=1543; p=0,031 Csoport_1-Csoport_3: U=625,5; p=0,013

LAKÓHELY TÍPUS	Falu	Város	Főváros	Csoport_1-Csoport_3: U=356,0; p<0,001 Csoport_2-Csoport_3: U=443,5; p<0,001
	M=2,5 IQR=2,0	M=2,5 IQR=1,75	M=1,0 IQR=0,938	
ISKOLÁZOTTSÁG	8 általános	Középiskola	Egyetem	Csoport_1-Csoport_2: U= 2002; p< 0,001 Csoport_1-Csoport_3: U= 1465; p<0,001
	M= 2,75 IQR= 1,5	M= 2 IQR= 1,75	M= 1,5 IQR=1,25	

(Saját szerkesztés)

A következő változóban mutatkozik különbség a nem tradicionális értelmezésére tekintve:

- A nem (sex): a férfiak tradicionálisabbak e téren, mint a nők.
- A munka: a dolgozó személyek kevésbé gondolkoznak tradicionálisan a nemekről, mint a nem dolgozók.
- Az etnikai hovatartozás: a romák valamivel tradicionálisabban gondolkoznak a nemekről, mint a nem-romák.
- A fizetés: a magasabb fizetéssel rendelkezők kevésbé gondolkoznak a nemről tradicionálisan, mint az alacsonyabb fizetéssel rendelkezők.
- A lakhely: Itt szignifikáns különbséget a fővárosban, városban, és a faluban élők között találtunk, és láthatjuk, hogy akik a fővárosban élnek, azok kevésbé gondolkoznak tradicionálisan a nemekről, mint azok, akik városban vagy faluban élnek.
- Iskolai végzettség: A 8 általános végzettséggel rendelkezők tradicionálisabban gondolkoznak a nemekről, mint a középiskolát és egyetemet végzett személyek.

Összességében láthatjuk, hogy a nem, etnikum, munkaviszony, iskolai végzettség, fizetés és lakóhely azok a tényezők, amelyek kapcsolatban állnak a nemek tradicionális módon való értelmezésével.

5. Táblázat: Nemi identitásfenyegettségbeli különbségek demográfiai tényezők alapján

VÁLTOZÓK	Csoport_1	Csoport_2	Csoport_3	SIGN
ISKOLÁZOTTSÁG	8 általános M=6,3 IQR=2,333	Egyetem M=5,3 IQR=3,083		U=2464,5;p=0,004
LAKÓHELY TÍPUS	Falu M=6,3 IQR=2,67	Város M=6,0 IQR=2,0	Főváros M=3,333 IQR=3,75	Csoport_1-Csoport_3: U= 261,5 p< 0,001 Csoport_2-Csoport_3: U=248,5 p<0,001

(Saját szerkesztés)

A 3. Táblázat és az eredmények alapján elmondhatjuk, hogy a nemi identitásfenyegetettséggel az iskolai végzettség és lakóhely típusa áll kapcsolatban, oly módon, hogy minél nagyobb városban él valaki, annál kevésbé érzi a nemi identitását fenyegetettnek, és ugyanez elmondható a magas iskolai végzettség összefüggésében is.

A település viszonylatában a falu-város különbsége a nemi identitásfenyegettség kapcsán - úgy gondoljuk - azzal magyarázható, hogy az ilyen közösségek jóval tradicionálisabban gondolkodnak a nemi szerepekről, ezért sokkal szigorúbb elvárásokat fogalmaznak meg a nőkkel és férfiakkal szemben, aminek a teljesítése a különböző társadalmi változásoknak köszönhetően már nehezebben kivitelezhető. Emellett a város biztosítani tud a “másoknak” és “eltérőknek” egyfajta láthatatlanságot egy falusi milióval szemben.

Az iskolai végzettség és nemi identitásfenyegettség viszonylatában spekulatíván azt mondhatjuk, hogy a világról való tudás minősége, illetve a környezethez való függetlenebb viszonyulás az, ami “felvértezi” az egyént saját nemi identitásának szabadabb megélésére.

Asszociációk elemzése a nemi identitásfenyegettség alapján

Utolsó kutatási kérdésünkhöz, vagyis hogy a válaszadók nemi identitás fenyegetettség pontszám alapján miket asszociáltak a nemekre, a következőképpen futtattunk korrespondanciaanalízist: az MTPQ nemi identitás fenyegetettség skálán elért magas és alacsony pontszámmal rendelkezők magas nemi identitás fenyegetettség vagy alacsony nemi

identitás fenyegetettség kódot kaptak – ez volt az egyik változónk. A másik a nem volt, a férfi és női asszociációknak megfelelően. Az így kapott eredményt szintén táblázatba rendeztük²³.

6. Táblázat: Asszociációk összehasonlítása nemenként és nemi identitásfenyegetettség pontszám szerint korrespondanciaanalízis alapján

Asszociáció: Férfi				Asszociáció: Nő			
Alacsony idf.		Magas idf.		Alacsony idf.		Magas idf.	
Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
power	woman	strong	brave	housework	partner	sex	pretty
father	DIY	confident	money	fidelity	cook	family	clever
protection	confident	work	protector	care	family	mother	givebirth
	family	familymaintain	infidelity	cook	work	clean	menstruation
	lazy	family	fidelity	wife	strong	washclothes	washclothes
	father	brave	care	raisingchildren	housewife		wife
	partner	career	mind	work	wellgroom		sensitive
			work		clothes		fidelity
			persistence				raisingchildren
			familymaintan				persistence
			raisingchildren				clean
			handsome				
			woodcut				
			strong				
			breadwinner				

idfeny= identitásfenyegetettség

(Saját szerkesztés)

A nemi identitásfenyegetettség pontszámokon alapuló összehasonlítását az asszociációknak szintén a 4 független kódoló segítségével került elemzésre. A kódolók egybehangzó elemzése a következőképpen alakult:

- ❖ Az alacsony nemi identitás fenyegetettséggel rendelkező férfiaknál egy igen tradicionális férfi-kép jelenik meg, például: “power”, “father”, “protection”.
- ❖ Az alacsony nemi identitásfenyegetettségű nőknél egy nagyon színes, diverz, család-fókuszú férfi reprezentációt láthatunk. Említettek hobit: “DIY”; említettek

²³ Még egy változót (pl. az etnikumot) már nem tudtuk bevenni, mert ilyen részletes elemzésre, ennyi csoporttal nem képes dolgozni a program. (Szerző)

tulajdonságokat: “confident”, “lazy”; és családi kapcsolatokat is: “father”, “partner”, “family”, “woman”.

- ❖ A magas nemi identitásfenyegetettségű férfiak számos társadalmi elvárást említettek, többek között az alacsony nemi identitásfenyegetettségű nő válaszadóktól: “family”, “confident”, emellett a “brave”, “strong”, “career” és “work” szavakat, amik kapcsolatban állnak a családdal, és annak fenntartásával.
- ❖ A magas nemi identitásfenyegetettségű nőknek tradicionális férfi-képe van. Az ő asszociációik: “handsome”, “power”, “money”, “work”. Utóbbi három jól érzékelhetően összefügg.
- ❖ Az alacsony nemi identitásfenyegetettségű férfiaknak egy viszonylag diverz nő-reprezentáció jelenik meg. Ők említették a “work” szót, ugyanakkor néhány tradicionális feladatot és szerepet is, mint a “wife”, “cook”, “housework”.
- ❖ Az alacsony nemi identitásfenyegetettségű nőknél láthatunk néhány abszolút modern szót a saját nemük reprezentációjára vonatkozóan, mint a “work”, “strong”, “partner”.
- ❖ A magas nemi identitásfenyegetettségű férfi válaszadónál egy igen klasszikus, feminin nő-képet láthatunk a “sex”, “family”, “mother” szavak megjelenésével.
- ❖ Végül a magas nemi identitásfenyegetettséggel bíró női válaszadók említettek néhány társadalmi elvárást, (amit például az alacsony nemi identitás fenyegetettségű férfiak is asszociáltak a nőkre) mint a “raising children”, “wife”, “fidelity”, illetve néhány társadalmi, ún. biológiai alapú nyomást, mint a “give birth” és “pretty”.

Az asszociációk alapján elmondható, hogy a férfi válaszadók valamivel tradicionálisabban gondolkodnak a nemi szerepeket illetően, mint a női válaszadók.

Úgy véljük, a férfiak azért élhetnek át nemi identitásfenyegetettséget, mert egyszerre jelenik meg elvárásként egyfajta tradicionális férfi-modell, amivel párhuzamosan megfogalmazódik a nők részéről a partner alapú kapcsolat a két nem között, illetve egy sokkal aktívabb szerepvállalása a férfiaknak a családi szférában.

Az alacsony nemi identitásfenyegetettséggel rendelkező női válaszadók asszociációiban megfigyelhető egyfajta harmonikus összhang a tradicionális és modern nemi szerepek és feladatok között. Lehetséges, hogy a nők oktatásba és munkaerőpiacra való intenzív beáramlása (Andorka, 2003; Koncz, 1987; Giddens, 2008; Sullerot, 1971), és ennek a folyamatnak a nemi szerepekre gyakorolt hatása és következménye (Brannen, 2003; Nagy, 2001; Pongrácz és Molnár, 2011; Schadt, 2005; Schadt és Pótó, 2014), hogy a lányok szocializációjuk során sokkal

több tradicionálisan férfi értéket és szerepet sajátítanak el²⁴. Ezzel szemben fiúk számára a női értékek, szerepek, viselkedések a gyengeséget szimbolizálják, és szükségszerű ezeknek a kizárása (O'Neil, 1981a, b).

A magas nemi identitásfenyegetettséggel rendelkező női válaszadók a tradicionális szerepelvárásoktól, és a különböző társadalmi nyomásoktól érzik magukat fenyegetve.

Konklúzió

Kutatásunk kiindulási alapja, hogy a nemet, mint szociális reprezentációt, azaz társadalmi konstrukciót értelmezzük (Duveen, 1993; 2001), amely a társadalom tagjainak interakciója során nyeri el aktuális jelentését és értékét (Jovchelovich, 1996; Moscovici, 1961; Wagner & László, 2003).

Kérdőíves módszerrel megvizsgáltuk, hogy a nem konstrukciója milyen viszonyban áll a különböző identitásállapotokkal és fenyegetettséggel a roma és nem-roma társadalomban. Ezenfelül a nemi reprezentáció és az identitásfenyegetettség kapcsolatát vizsgáltuk a szocioökonómiai-státusz, az iskolai végzettség, a lakóhely típus, a bevétel, a szubjektív jóllét és a foglalkozás mentén, illetve, hogy melyek azok a konstrukciók, amik a nemi identitásra fenyegetően hatnak. A nemi reprezentációk feltárásához asszociációs módszert alkalmaztunk; az identitásfenyegetettséget és távolítást pedig a Multiple Threat and Prejudice Questionnaire-el mértük fel.

A roma és nem-roma kitöltők „nő” és „férfi” szóra adott asszociációit összehasonlítottuk, és a független elemzők mennyiségi és minőségi különbségeket fogalmaztak meg velük kapcsolatban (lásd: 1. Táblázat és az azt követő elemzés). Ugyanakkor a magyarországi cigányság helyzetére vonatkozóan - egyéb kutatásokkal egybehangzóan - saját mintánkon is megmutatkoztak különbségek a romák és nem romák demográfiai faktorait, szocioökonómiai státuszát illetően, melyben egyértelmű hátrányt szenvednek el a roma válaszadók. Az MTPQ nemi dimenziójában vizsgált nemi távolítás (azaz a tradicionális nem-értelmezés) és a demográfiai tényezők kapcsolatát vizsgálva láthattuk: a lakóhely, az iskolai végzettség, a munka és a fizetés mennyisége is befolyásolja azt, hogy mennyire gondolkodunk tradicionálisan vagy kevésbé tradicionálisan a nemekről.

²⁴ Duveen (2001) tanulmányában olvasható egy kísérlet, mely iskolás korú lány és fiú gyerekek játékpreferenciáját vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy mindkét nem többnyire a nemével kongruens játékot választ, de a lányok több inkongruens játékot választotnak a fiúkhöz képest.

Azt gondoljuk, a magyarországi roma kisebbség és nem-roma többségi társadalom tradicionális nemi reprezentációkban való gondolkodását sikerült a szociális helyzet és egyéb demográfiai tényezők sajátosságával is magyarázni, így nem beszélhetünk tisztán kulturális különbségekről, hiszen az életkörülmények, amelyek alapvetően meghatározzák a gondolkodást, életmódot, nagyban különböznek a vizsgált csoportok esetében.

Ezt követően megvizsgáltuk, mely demográfiai faktorok hatnak a nemi identitás fenyegetettségére. Eredményeink szerint a nem mellett az etnikai hovatartozás sem befolyásolja a nemi identitásfenyegetettség mértékét. Az asszociációs feladatban kapott eredményeket használtuk fel, hogy pontosabb képet kapjunk: a magas, illetve alacsony nemi identitásfenyegetettséggel rendelkező női és férfi válaszadók mit asszociáltak a saját, és a másik nemre vonatkozóan.

Az identitásfenyegetettséget Breakwell alapján (1986; 1993) úgy értelmeztük, mikor az identitás folyamatok, az *a*, asszimiláció, *b*, alkalmazkodás, *c*, értékelés, valamilyen okból kifolyólag nem tudnak alkalmazkodni az identitás vezérelveihez, mint a *a*, kontinuitás, *b*, egyediség, *c*, énhatékonyság, *d*, önbecsülés. Mivel asszociációkat vettünk fel, és nem mélyinterjúk segítségével nyertük az adatokat, a külső fenyegetésekre kaptunk válaszokat, melyek lehetnek:

1. Változások a társadalmi kontextusban.
 - a. Például: kötelezettségből megváltozott szerepvállalás
 - b. Vagy: az elfoglalt szerep társadalmi újraértékelése során olyan identitásváltozást követel, amely ellentmond egy vagy több alapelvnek.
2. Illetve: ha a társadalomban egy uralkodó szociális reprezentáció egy egyént vagy csoportot olyan tartalmakkal és értékekkel ruház fel, mellyel az egyén vagy csoport képtelen azonosulni.

Azt találtuk, hogy a férfiak esetében nemi identitásfenyegetettségre adhat okot a nők partnerként való kezelése, illetve, hogy a tradicionális férfi szerepek és elemek mellett megjelenik egyfajta elvárás a családi életben való aktív szerepvállalással kapcsolatban. Ez pedig a szocializáció során elutasított vagy nem megtanult szerepek és értéket kéri számon, amely gyakran szerepzetelt és ellentmondásos helyzeteket eredményezhet.

Női válaszadóink esetében a nemi identitásfenyegetettséget a tradicionális társadalmi elvárások és szerepek eredményezhetik, vagyis a társadalomban uralkodó és markánsan közvetített női nemi szereppel való azonosulás képtelensége, vagy annak megtagadása: házasodni, szülni, csinosnak lenni. Ezek relevanciája a munkavállalás, a kétkeresős családmodell, és a továbbtanulás következtében szintén változáson megy keresztül.

Mind a férfi, mind a női nemi identitás fenyegetettséget kiváltó okok nem kultúraspecifikus tényezők. A politikai, gazdasági, társadalmi átalakulások következtében a tradicionális identitás elemek mellett megjelentek más szerepek és identitáskonstrukciók, amelyek gyakran feszültséget, identitászavart eredményeznek. A mai modern társadalomban a szociális szerepek elsajátítása felgyorsult, összetettebb folyamat, az egyénnek párhuzamosan kell több szerepet működtetnie, összeegyeztetnie élete során. Ez különösen vonatkozhat a hagyományos közegből származó, első generációs értelmiségi roma fiatalokra, akik személyes erőfeszítéseik következtében megszerzett új identitásokkal, szerepekkel, nemi szerep-felfogásokkal, értelmezésekkel találhatják szembe magukat (Szabóné Kármán, 2012).

Második kutatás: Fókuszcsoportos vizsgálat roma válaszadókkal a diszkrimináció és megváltozott gender-értékek roma identitásba való integrációs kihívásaira vonatkozóan

Disszertációm második kutatása egy fókuszcsoportos vizsgálat volt. A fókuszcsoportos módszer a kvalitatív vizsgálatok közé tartozik, melynek segítségével egy sokkal mélyebbre hatoló, árnyaltabb és részletesebb képet kaphatunk a beszélgetés által érintett témakörökről (Lehota 2001; Morgan & Krueger, 1993). Az első, kérdőíves kutatás eredményei rámutattak, hogy valójában az egész magyar társadalom elég tradicionális a nemi szerepek értelmezésének tekintetében, ezen belül ugyanakkor a megkérdezett roma válaszadók – egyrészt szocioökonómiai státuszukból kifolyólag, mely szintén hat a nemi szerep-felfogásokra – valamelyest még tradicionálisabbak. Annak érdekében, hogy jobban és mélyebben megérthessük azt, pontosan mit is gondolnak a magyarországi romák – annak diverzitását szem előtt tartva – a nemekről és nemi szerepekről, milyen változások, átalakulásokat tapasztalnak ezzel kapcsolatban, és más, a romaságot és a nemeket érintő releváns kérdésekkel kerestük meg a válaszadókat.

Módszer, minta, eljárás

Kutatásunkban Baranya megyében magukat romának valló (N=43, férfi=21, nő=22, átlagéletkor=34,3) középiskolás, egyetemista, dolgozó és szegregált településen élő romákkal beszélgettünk fókuszcsoporthoz hasonló módszerrel. Az előre meghatározott témakörök a következők voltak: 1, korai házasság versus továbbtanulás, 2, házimunka versus pénzkeresés, 3, válás és a válás felelőse, 4, homoszexualitás és transzneműség, 5, diszkrimináció, 6, társadalmi változások a cigányság, a munkavállalás és a nemi szerepek területén. Összesen 5x2 fókuszintervjú sikerült felvennünk. A beszélgetésekről felvételt készítettünk, melyhez a résztvevők hozzájárultak. A beszélgetéseket leírtuk, az anonimitás etikai feltételeit betartva a személy, helység és egyéb tulajdonneveket átírtuk.

A kutatás témájából adódóan azt a szakmai döntést hoztuk meg, hogy a megkérdezett férfiakkal és nőkkel külön vesszük fel a beszélgetéseket, hogy minél nyíltabb és őszintébb kommunikáció alakulhasson ki a csoportban. Így az 5 csoportot további 2 csoportra bontottuk.

A kutatás 2018/2019-es második szemeszterében, Géczy Dorottya, Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Doktori Iskola PhD hallgató vezetésével, Kocsor Sára, Gergelics Noémi, Molnár Gabriella, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Pszichológia BA 2. éves hallgatói segítségével valósult meg. A kutatás néhány részeredménye bemutatásra került az V. Horizontok és Dialógusok, VIII. Romológus és a VIII. Interdiszciplináris Doktorandusz konferencián.

A fókuszcsoporthoz bővebb demográfiai jellemzői az alábbi táblázatban vannak feltüntetve.

7. Táblázat: Fókuszcsoportos vizsgálat csoportjainak adatai

Fókuszcsoportok					
	1. csoport	2. csoport	3. csoport	4. csoport	5. csoport
átlag kor	50	47	19	26	29,5
N	10 (n=5, f=5)	8 (n=4, f=4)	9 (n=5, f=4)	9 (n=4, f=5)	7 (n=4, f=3)
lakóhely	szegregált falu	város	megyeszék-hely	megyeszék-hely	megyeszék-hely
származás	beás	lovári	beás	beás	beás
végzettség	maximum 8 általános	8 általános,, szakmunkás	érettségi folyamatban	diploma folyamatban	érettségi, felsőfokú, diploma
munkahely	közmunka, munkanélküli, htb	szakmunkás, vállalkozó, htb	tanuló	hallgató	egyesület

Eredmények

Az eredmények értelmezéséhez kétféle szisztémát vettünk alapul. Egyrészt kíváncsiak voltunk a fókuszcsoporthoz vezető vonal által felvázolt tematikák mentén adott válaszokra: ezeket a *Tartalmi elemzések* c. fejezetnél mutatjuk be. Másrészt a társadalmi változásokra, különbségekre, diverzitásokra is kíváncsiak voltunk, így az egyes csoportokon belüli eltéréseket, vitákat, egyetértéseket, azaz a csoportdinamikai szempontokat a *Csoportdinamikai elemzés* c. fejezetben fejtjük ki bővebben.

Tartalmi elemzés

A fókuszcsoporthoz tartalmi elemzésében átfogóan, minden fókuszcsoporthoz a csoport megjelölésétől függetlenül hozom az alanyoktól az idézeteket. Négy fő tematika mentén kívánom az elemzést bemutatni, ami releváns a dolgozat szempontjából, ezek az 1, Előítélettel kapcsolatos tapasztalatok 2, Nemi szerep különbségek, egyenlőtlenségek 3, A homoszexuális és transznemű emberekkel kapcsolatos attitűdök végül 4, Azonosulások, ütközések.

Előítélettel kapcsolatos tapasztalatok

A szakirodalmi háttér felvázolását követően talán nem meglepő, hogy válaszadóim mindegyike élt már át élete során előítéletet roma származására vonatkozóan. Sokan már óvodás korban megtapasztalják az intézményes keretek között a diszkriminációt, mások a munkaerőpiaci törekvéseikben élnek meg folyamatos elutasítást, és vannak, akik párkapcsolat keresésnél, lakás bérlésénél, vagy egyszerű, hétköznapi szituációkban, mint a buszozás, vásárlás, utcán sétálás közben tapasztalják meg az előítéletességet.

Zsuzsi: „(...)volt olyan, hogy nem játszottak velem azért, mert hogy én cigány vagyok.”

Anna: „Hát nálunk a régi iskolában voltak a tanárok ilyenek. Voltunk azt hiszem 8.-ban huszan és abból 11 vagy két gyerek volt cigány és a többi mind magyar és így a cigányokkal nem igazán foglalkoztak. Például volt valami anyag, tananyag és mondjuk kellett benne segíteni, amit órán fel kellett dolgozni, és mondjuk kértünk segítséget, akkor mondták, hogy

jönnek és nem jöttek oda segíteni, ha a magyarok szóltak, akkor őhozzájuk egyből odamentek meg ilyenek.”

Katalin: „Meglátják, hogy cigány, betelt a munka.”

Géza: „Még ment a krumpligyár. Szóltak, hogy menjél, jelentkezzél oda, engem is most vettek fel. Megyek oda, jónapot kívánok, mondom ki s mi vagyok, érdeklődnék hogy van-e felvétel szeretnék jelentkezni. -Hát Honnan jött? (De már láttam hogy rosszul néz rám.) - @település-ről. - Á, nem is volt. Visszamegyek, egy kocsmánál voltunk, ott volt a @személy, magyar. Azt mondja mi van felvettek? Dehogya, azt mondta, nem is volt. @személy menjél te, próbáld meg. Jött vissza, azt mondja holnap után kezdek.”

Lili: „Mi mikor ideköltöztünk @város, mi @nagyváros jöttünk, kerestünk albérletet együtt a párommal akkor nagyon sokáig nem találtunk albérletet, mert ugye ő Orsós és ő hívta a főbérelőket és megmondták neki, hogy nem adnak ki cigánynak albérletet. (..) Hiába mondta, hogy de hát, hogy pénz, tehát hogy dolgozok, én is dolgozok, hogy mindketten én is dolgozok akkor is azt mondták, hogy cigánynak nem kiadó a lakás.”

Attila: „Én azt gondolom, hogyha fehérebb lenne a bőröm pár árnyalattal, akkor szerintem népszerűbb lennék a nők körében. Hát így sem panaszkodhatok, de az ember mindig maximális dolgokra törekszik. (nevetve) De ez is tök gáz szerintem, hogy párkapcsolat-szerzés. Mert mondhatnátok azt, hogy és akkor? – hát a cigányság körében keress párt! És hogyha nem onnan kell, ha nem egy olyan ember tetszik neki, aki nem cigány?”

Béla: „Volt ilyen, hogy bementünk egy üzletbe. Kiszemelnek, ha bemegyünk csoportosan, ilyen cigányok, ha bemennek, kiszemelik őket és neki állnak követni őket. Mintha automatikusan lopnának, vagy valami, oké, hogy egy hülye ember megcsinálja, egy kalap alá veszi az egészet. Ez azért rosszul esik a másik félnek.”

Attila: „De nem tapasztaltad azt, hogy nem ülnek melléd? Én már nagyon sokszor. Tele volt a busz, mindenhol ültek, és csak mellettem maradt hely. És ez nagyon sokszor előfordult, és ez annyira rossz érzés volt.”

Az előítéletre adott reakciókat illetően is olvashattak már a szakirodalmi áttekintésben. Válaszadóim a következő érzelmeket, indulatokat élik át ezzel kapcsolatban:

Visszaütés: *Hanna: „Én kiskoromban, aki lecigányozott, én mindig megvertem őket.”*

Félelem: *Csongor „Amikor először így gyerekként rájöttem, hogy létezik diszkrimináció, ez bennem félelmet ébresztett. Őszintén. És igazából nem is nagyon mertem ilyen nagyobb tömegbe menni, a közegemen kívül tömegbe nem nagyon mertem így belemenni.”*

Beilleszkedési szorongás: *Bálint: „Én egyébként cigányként azt vettem észre, hogy amikor megismerkedtem új csoportokkal, amikor új közegbe kerültem, akkor mindig nagyon nehéz volt addig, amíg meg nem ismertem az embereket. Mert éreztem azt, hogy kicsit – de már saját magamat is kicsit kirekesztettem egyébként, azt vettem észre – másképp néznek rám.”*

Bizonyítási vágy: *Kata: „Én mindig ezt éreztem, hogy többet kell mutatni, hogy én itt magyarokkal vagyok körülveve, hogy be kell bizonyítanom, hogy érek annyit, mint a többiek. Úgy mond jelképesen.”*

Nemi szerep különbségek és egyenlőtlenségek

Ahogy az a kérdőív elemzésénél már kiviláglott – és más, szakirodalmi részben tárgyalt kutatás is ezt megerősíti – a magyar társadalom egészében elég tradicionális és heteronormatív gondolkodással rendelkezik a nemeket illetően. Ebben a részben olyan fókuszcsoportban elhangzott idézeteket mutatok be, ami a magyarországi romákra talán specifikusan jellemző a nemi szerepeket érintő különbségekre és egyenlőtlenségekre vonatkozóan, mely egyrészt szocioökonómiai státusból, szegénységből, másrészt régi hagyományokból eredeztethetőek. Ilyen különbségtételek és egyenlőtlenségek figyelhetők meg az öltözködés, szórakozás, otthoni teendők, érintkezés és szexualitás tekintetében, melyben a roma nők szenvednek hátrányt.²⁵

²⁵ A nemi szerepek értelmezése és tartalma egy társadalmi csoportban sem dichotóm, a társadalmi változásokra reagáló modern nemi szerepekre vonatkozó elemek a Csoportdinamikai résznél kerülnek kifejtésre.

Cili: *“Hát nekem régen volt.. Hát apámék egy ilyen.. míg ide nem kerültek @város, úgy voltak, hogy apu nagyon be akarta ezeket a cigány szokásokat, hogy a nő nem hordhat rövidet, nem hordhat szűk ruhát. A nővéreimnél sikerült is ezt betartsa, aztán amikor én nagyobb lettem és el akartam kezdeni divatozni, hát nálam nem sikerült.”*

Dénes: *“Megint más falun, mint városban. Dolgoztunk @, ott a sétálóutcán, ott a @ vonalán ott túrtuk fel az egészséget, ilyen építőipar volt és nekünk olyan furcsa volt hogy 10 óra, 11 órakor fiatal lányok, biztos hogy elmúltak 18 évesek, de fiatal lányok, nem az alja, középréteg, beültek és itták a sört és mondtam nézd meg a nő sörözik, nézd meg isznak. Minálunk falun, hát esetleg max a férfiak felmentek este a kocsmába vagy a felnőttek. Meglepő volt 18 éves ivott egy sört, de nem berúgott, meleg volt és jól esett neki. Furcsa volt.”*

Viki: *“Jó, akkor nem tudom, hogy tudjátok-e, nagyon hamar házasodnak a roma fiatalok. Minél előbb férjhez adják a lányokat, azért, hogy szüzek maradjanak. Most már kihalóban van, de régen ez még amikor én kislány voltam nagyon nagy szokás volt, hogy még azt se engedték, hogy tovább tanuljanak a lányok, mert nehogy elveszítsék a szüzességüket.”*

Kata: *“Barátomnak vannak fiatalabb fiútestvérei és múltkor kérdezték tőlem, hogy a munkaügyi központban hogy tudják leregisztrálni magukat és ugye hát ezzel foglalkozom nap mint nap, tehát elmondtam nekik és a papa elkezdett velem üvöltözni, hogy én miért kezdek ki a kisfiúkkal meg hogy velem biztos szexelni szeretnének a két 16 éves gyerek.”*

Elemér: *“Hát igen. Mikor hazamegyek, akkor én is kilépek és akkor beszélgetünk, de a nők azok annyira nem juthatnak be a mi társaságunkba és ezt valahogy mi csináljuk, mi zárjuk ki őket. Én mondjuk nem szeretném, csak hát- Ez már nálunk kialakult, rendszerré alakult.”*

Viki: *“Nem is, nem is nagyon beszélhetett egy cigány nő a férfiakkal, szemtől szembe nem is lehetett, hogy külön ültek, azért kicsit el voltak különítve.”*

Kata: *“Szerintem ez tök jó dolog, hogy megszűnt, mert szerintem tökre megalázó amúgy ez a helyzet. Tehát én egyszer voltam virrasztáson és ott engem annyira idegesített, hogy a férfiak teljesen külön, a nők teljesen külön és én meg így a kettő között teljesen így toporogtam, hogy most akkor én nem mehetek oda beszélgetni, mert nem?”*

Zsanett: *“Szóval mi hazamentünk a suliból, így ledobtuk a táskát így, nem is tanultunk semmit, se leckét se semmit. És be volt osztva kettőnk között (lány tesvérevel). Hogy kinek mi a dolga, takarítani, főzni kellett, eleinte még nem míg 8 éves voltam mert akkor csak elő kellett készíteni, oda tegyék az ételt, ugye meg kellett pucolni mindent előkészíteni. Gyerekeket nevelni.”*

Ivett: *“A romáknál szokás, de azért beleláttam némelyikébe azér’ elég kemény volt. Külön kellett ülni a nőknek, a férfiak arra. Nem nézhetek a férfire, meg hosszú szoknya, meg idáig érő garbó. Ott laktak a tanyán, átmentek rövidgatyába elküldtek haza. Húzzak nadrágot, mondom 30 fokba húzzak?”*

Anti: *“Tehát tegyük föl amikor mi megyünk a Balatonra akkor mi rendes olyan fürdőgatyába megyünk hogy legalább a térdünkig érjen. Az asszonyaink azok nem azt mondom hogy ők is olyan izéba mennek, de azért mittudomén, olyan félig-meddig azért takarja őket.” Tamás:”
Azért kell takarják magukat, tehát ők is nem melltartó-bikinibe, mint egy átlagos normális magyar ember, hanem ők más öltözékbe öltöznek be és úgy jönnek be a vízbe.”*

A homoszexuális és transznemű emberekkel kapcsolatos attitűdök

A homoszexuálisokkal és transzneműekkel kapcsolatban szintén láthattuk, hogy a magyar társadalom egészében elég elutasító, homofób attitűddel rendelkezik, amit a hazai politikai kommunikáció és a különböző erre vonatkozó intézkedések tovább erősítenek.

Az alábbiakban a fókuszcsoport alanyai által megfogalmazott viszonyulásokat és reakciókat szeretném bemutatni idézetek segítségével.²⁶

Első körben különböző kategóriák mentén kívánom bemutatni a válaszadók hozzáállását, érzéseit, benyomásait e kisebbségi csoportokat illetően.²⁷

²⁶ Amint a nemi szerepek tekintetében is van elmozdulás a modern felfogás irányában, úgy a homoszexuális és transznemű emberek megítélése sem egyhangú. Az erre vonatkozó különbségeket a Csoportdinamikai részben tárgyalom. (A szerző)

²⁷ Fontosnak tartom leszögezni: nem gondolom, hogy nem-roma emberek más kategóriákba rendezhető érzéseket és viszonyulásokat fogalmaznának meg a homoszexuális és transznemű embereket illetően. A disszertáció szempontjából ugyanakkor mégis lényeges: e negatív viszonyulások az érintett csoportok tagjai részéről amennyiben azok roma származásúak a többszörös kisebbségi identitást – vagyis interszekcionalitást – és a kirekesztettség, csoportnélküliség érzését vonják maguk után. (A szerző)

Szánalom: Klára: *“Nem ismerek, de most így a filmeket, ahogy nézek a tévébe, én úgy magam szerint nem ítélem el személy szerint, mert hát most ő nem tehet róla, úgy gondolom nem tehet róla most, ha a lány között is van, hogy így született meg férfi között is fiú között. (...) Elég baj ez, hogy ilyen is van a világban de hát sokan vannak így.”*

Undor: Vilmos: *“Vannak, olyan jelenségek, mint társadalmi jelenségek, ami tényleg zavaró tud lenni, például megcsókolják egymást nyilvánosan. De valahogy én se tudom az okát, belső érzések, ez tényleg nekem, undorítósnak tartom. Sőt valakit még a hányinger is elkaphat.”*

Abnormalitás: Gyula: *„Én most fiú vagyok, nekem fiú testrészeim vannak, de én lány vagyok. És ez olyan nem normális.”*

Misi: *“Betegség. beteg. beteg.”*

Elkerülés: Anti: *„Viszont elmentem onnan utána mert megtudtam, hogy homokos és felmondtam és átmentem másik helyre, emlékszel, és ahova mentem, csöbörből vödörbe, ott is volt homokos és ott kettő volt, mondom ezt nem hiszem el. Elmentem azért mert homokos volt..”*

Félelem: Bálint: *„Nekem itt a kollégiumban van egy szobatársam, aki homoszexuális és bevallotta. És egyszer mikor hazamentem, véletlenül elszóltam magamat. És anyámékban megindult a motor és elkezdtek mondani, hogy ne hogy beszéljessél vele, ne hogy megerősöködjön.”*

Másodszor néhány általános megállapításra hozok példát, amit a válaszadók említettek a romák viszonyulásának okáról a homoszexuálisok és transznemű embereket illetően. Szerintük ezek a vallásosság, a hagyományok és a nemi szerepek tradicionális megközelítésében gyökereznek.

Kata: *“Szerintem a hagyományok miatt, meg hát ugye azért mert a romák többsége nagyon mélyen vallásos.”*

Elemér: *“Azt vettem észre, hogy a roma kultúrában egy kicsit ezt nehezebben fogadják el, hogyha valaki meleg. A cigányok kicsit rasszistábbak eleve. Mert van egy ilyen szerep előttük, hogy van a férfi, az erős férfi a családban, és akkor annak van egy felesége, aki egyébként*

biztos, hogy nem olyan szinten van, és akkor olyan kép van, hogy... Nagyon sok cigány – nem általánosítok, de el kell mondani, hogy – rasszistábbak a melegekkel szemben.”

Azonosulások, ütközések

A roma identitás értékei, tartalmai és mintái egyrészt valóban a többségi társadalom felől érkező, diszkurzív és interakcionista mechanizmusok révén formálódnak, másrészt, és talán erről kevesebb szó esik, a származási családban és közösségben. Az talán nem kérdés, hogy a többség felől érkező negatív és előítélet által stigmatizált tartalmak valós azonosulási nehézségeket és megküzdési stratégiákat hívnak elő és váltanak ki. Ám sok válaszadó fiatal számolt be olyan megváltozott értékkülönbségről, mely azt gondolom, szintén táptalaja lehet a roma identitási krízisnek is.

„Hogy viselkedek otthon? Nyilván egy olyan zárt kis faluban élek, hát lehetséges, hogy pár biztosítékot kiütne, ha úgy viselkednék, mint “város”-ban. Mondjuk úgy, hogy moderálok magam (...) De nem probléma, mert végül is így átváltok, csak nem annyira kényelmes, ha hosszú időt kell otthon lennem.” (Csaba, 24)

„(...) az én családom egy nagyon erősen összezáró közösség, mert bizonyos értékből, normákból nem engednek. És ami úgy van, ahogy hallják, ami úgy van, az úgy van. Nem fognak erről vitatkozni, hogy az nem úgy van. (...) És én, megmondom őszintén, a családomban talán én vagyok az egyetlen, aki képes vagyok kritikusan gondolkodni, míg anyámék elfogadják azt, amit mások mondanak nekik, vagy amit a tévében hallanak.” (Dénes, 23)

„Én arra gondolok mindig, amikor elestem, mindig apám azt mondta, na ne sírjál, katonadolog, nem kéne az érzelmeimet így kimutatni. Én sírok. Nem tartom szégyennek. Sőt ez inkább valami ilyen, hogy tényleg az embernek vannak érzései és törődik az érzéseivel is.” (Antal, 23)

„Nálunk volt olyan is, hogy apák munkatársai péntekenként ittak valamit, én energiatalt ittam sör helyett és akkor mondták, hogy mi van, buzi vagy, Igyál már sört, te is felnőtt vagy, ne légy már kis nyikhaj, igyál már.” (Antal, 23)

„Egyszer virrasztáson majdnem problémába is keveredtem, mert beszélgettem mindenkivel és hát olyan csúnya szemmel néztek rám, hogy most miért kell a nőekkel beszélgetni. Konfliktushelyzet alakult ki.” (Csaba, 24)

„(...) mi már szerintem másképp látjuk a dolgokat. Legalábbis az én családomban. Nekem tradicionális családom van, de én már nem tudok úgy gondolkodni.” (Elemér, 24)

„(...) én egyszer voltam virrasztáson és ott engem annyira idegesített, hogy a férfiak teljesen külön, a nők teljesen külön és én meg így a kettő között teljesen így toporogtam, hogy most akkor én nem mehetek oda beszélgetni, mert nem?” (Alexa, 21)

Csoportdinamikai elemzés

A csoportdinamikát kétféleképpen tartom relevánsnak tanulmányozni: 1, egy adott fókuszcsoporton belül történő vitás és ellentmondásos kérdések tekintetében, illetve 2, csoportok közötti eltérések mentén. Ehhez első körben egy táblázatban összesítem a dolgozat témáját tekintve lényegi tematikák mentén – ami a nemi szerepek és egyenlőtlenségek, illetve homoszexualitás, transzneműség - megjelenő csoportok szerint feltüntetett vitás kérdéseket. A fókuszcsoportok jelölésében a fenti 7. Táblázat alapján a 1-essel jelölt a férfiak 2-sel jelölt a nők alcsoportját takarja. A táblázatban az x a volt vita a – a nem volt vita az adott témát illetően a csoporton belül.

8. Táblázat: Fókuszcsoportokon belüli viták tematikák szerint

Tematikák	Fókuszcsoportok									
	1.1.	1.2.	2.1.	2.2.	3.1.	3.2.	4.1.	4.2.	5.1.	5.2.
Nemi szerepek, egyenlőtlenségek	-	-	-	-	-	x	-	-	-	x

Homoszexualitás, transzneműség	x	-	-	-	-	x	-	-	-	x
-----------------------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Saját szerkesztés

Adott fókuszcsoporton belül történő vitás és ellemondásos kérdések

A fenti táblázatból jól leolvashatóak az egyes fókuszcsoportokon belüli viták és egyetértések a 1, nemi szerepek és egyenlőtlenségek és a 2, homoszexualitás, transzneműség tekintetében.

Az első csoport férfi és női alcsoportjában a nemi szerepek tekintetében mindenki egyetértett azzal, hogy régen elég más elvárások neheztedek a nőkre és a férfiakra házimunka-munka-gyerekevelés tekintetében, de ez manapság – a rossz anyagi körülményeknek is köszönhetően – már változásnak indult. A homoszexualitás, transzneműség témakörében az egyes csoport női alcsoportjában egyetértés volt arra vonatkozóan, hogy ez egy sajnálatos, szánni való dolog, és hogy ők alapvetően elfogadják, ha valaki ilyen csoporthoz tartozik. Ezzel szemben a férfi alcsoportban nem volt egyetértés. Az idősebb férfi válaszadók teljes elutasítást és undort fejeztek ki az érintett csoporttal kapcsolatban, egy fiatalabb válaszadó ugyanakkor megértését, sajnálatát és elfogadását fejezte ki.

A második csoport alcsoportjaiban a fenti témákban nem voltak vitás kérdések. Mindkét alcsoportban egyetértést volt arra vonatkozóan, hogy mik a nemi szerepek, hogy ezek régen nagyon tradicionálisan működtek, és hogy van némi elmozdulás a modern irányba – már nem kell olyan fiatalon házasodni és a nők is elmehetnek dolgozni. Ezeket leszámítva alapvetően elég sok tradicionális elem megjelent a csoportokban, például a nők szórakozási lehetőségei kapcsán - nem mehetnek férfi kíséret nélkül, nem ihatnak alkoholt vagy csak mértékkel -, a megcsalás kettős mércéje – férfiaknál rendben, nőknél elítélendő -, és a munkakeresés vonatkozásában – egy férfinak szégyen, ha a nőnek dolgozni kell. A homoszexualitás, transzneműség témájában is egyetértés volt, ám más irányban a két alcsoport között. A férfi alcsoport teljes elutasítással és undorral viszonyult a kérdéses csoporthoz, míg a női alcsoport mutatott némi szánalmat és elfogadást irányukban.

A harmadik csoportban a fiú alcsoport tekintetében teljes egyetértés volt a két témában. A férfi és női nemi szerepek és elvárások kapcsán jóval tradicionálisabban gondolkodtak, mint a női alcsoport tagjai, akik között viszont volt némi vita a modern nemi szerepek határának meghúzásában – abban nem volt egyetértés, hogy egy nő többet kereshet-e egy férfinál. A homoszexualitás tekintetében a fiú alcsoport a beszélgetés elején elutasító volt, a beszélgetés végére viszont, amikor a csoportvezető megkérdezte, akkor is így viszonyulnának-e a kérdéshez, ha a saját gyermekük érintett lenne, sokkal elfogadóbbnak bizonyultak. A lány alcsoport esetében alap beállítódás volt az elfogadás, ennek is a mértéke volt kérdéses, ami az örökbefogadás-gyermeknevelés kérdéskörénél lett vitatott.

A negyedik csoport mindkét alcsoportja teljesen egyetértett a kérdéses témákban. A nemi szerep tekintetében az abszolút modern felfogás mellett tették le a válaszdók a voksukat, a homoszexualitás/transzneműség témakörében pedig az abszolút elfogadást és támogatást pártolták. Azt mindkét alcsoport azonban megjegyezte, hogy a továbbtanulás, a lakóhely mind nagy hatással van e két téma megítélésére, és hogy családjukon belül a generációs különbségek mentén húzódnak meg konfliktusok és egyet nem értések e témák mentén.

Az ötödik csoport férfi alcsoportjában szintén egyetértés volt mindkét témát illetően. A férfi-női nemi szerepekben ők is említették a történeti, illetve vidék-város közti különbözőséget, ami megfigyelhető, de a válaszdók a modern, egyenlőség alapú munkamegosztás hívei a párkapcsolatokban. A homoszexualitás és transzneműségről szintén egyetértve elfogadóan és toleránsan nyilatkoztak. Ezzel ellenben a női alcsoportban mindkét témakörben vita keletkezett. A nemi szerepek és feladatok kapcsán néhány válaszdó a házimunkát egyértelműen női szerepnek képzelel el, míg egy fiatalabb válaszdó a teljes munkamegosztás egy egyenlőség híve minden tekintetben a párkapcsolatokban. A homoszexualitás és transzneműség kapcsán is kor alapú egyet nem értés tört ki: az idősebb válaszdók lesajnálóan és szánakozóan nyilatkoztak, míg a lefiatalabb válaszdó teljes elfogadással és megértéssel nyilatkozott az érintett csoportokról.

Csoportok közötti eltérések

Összességében elmondhatjuk, hogy markáns különbségek mutatkoztak meg a nemi szerepek és a szexuális orientáció/nemi identitáshoz köthető attitűdökben a csoportok között. A legszembetűnőbb különbségek a következők:

- A férfi válaszadók valamivel tradicionálisabban gondolkodnak a nemi szerepekről, és elutasítóbbak a homoszexuálisokkal és transzneműekkel.
- A fiatalok sokkal modernebb felfogással rendelkeznek a nemi szerepekről, és sokkal elfogadóbban a homoszexuálisokkal és transzneműekkel.
- Sokan említették a város és vidék, a végzettség és a tapasztalat gondolkodásra ható erejét e két témát illetően, ami alapján elmondható, hogy a városi, magasabb iskolai végzettséggel rendelkező válaszadók modernebbek a nemi szerep felfogásukban, és toleránsabbak a homoszexuálisokkal és transzneműekkel.
- A viták megjelölése mentén szembetűnő, hogy a női alcsoportokban több volt a vita. Ehhez két féle magyarázatot fűznék: 1, a nők között diverzebb, polemikusabb gondolkodás él a nemi szerepeket illetően vagy 2, jobban merik ütköztetni a nézeteltéréseiket a fenti témákban.

Konklúzió

Az interjúkat vizsgálva azt láttuk, nagy különbség van egyes régi hagyományok és értékek értelmezésében és az ezekhez való viszonyulásban a fiatalabb és idősebb generáció között (pl. nemi szerepek és nemek közötti munkamegosztás, régi roma hagyományok – női öltözködés, nemek szerinti elkülönülés, érintkezés -, roma nyelvismeret²⁸). E különbségek a generációk között leginkább a továbbtanulás és kitörési lehetőségek eltéréséből adódik: a szülők nemzedéke a tanulás helyett kénytelen volt a munkát és pénzkeresést választani, sokan még szegregált vagy alacsonyabb infrastruktúrájú, elmaradott, elnéptelenedett településen élnek, míg a fiatalok közül többen választják már a várost és egyre többen tanulnak tovább – lányok és fiúk egyaránt. Mind a továbbtanulás, mind a városi lét más életstílust, élettapasztalatot, tudást von maga után, ami a különböző értékek megváltozásához vezethet.

A különbségek a fiatalabb és idősebb roma generáció értékeiben - ahogy láthattuk -, gyakran konfliktust generálnak, mely lehet külső – vita, verekedés -, és lehet belső konfliktusok is – szerepek és viselkedések váltogatása, olyan norma követése, amivel már nem képesek a fiatalok

²⁸ Még több interjúrészlet a felsorolt témákban Géczy D., Gergelics N. (2020): *Két szék között. Roma fiatalok identitásválságai. A többségi előítélet és a saját csoportnormákból való kiszakadás.* c. tanulmányban olvasható. (A szerző)

azonosulni. A nagyobb mértékű értékülönbségek így sokszor maguk után vonhatják a család/közösség tagjainak elhidegülését.

Mindebből adódik, hogy egy új norma, a modern nemi szerepekben való gondolkodás párhuzamosan van jelen a régi tradíciókkal, amivel együttjárnak a különböző érték-ütközések, inter és intraperszonális szinteken egyaránt. Ebből is látszik, hogy a genderhez fűződő szociális reprezentáció kezd polemikussá válni a roma társadalomban.

Ugyanakkor a kérdőíves és a fókuszcsoportos vizsgálat is - sajnos - megerősítette a következőt: a vizsgálni kívánt csoportom interszekcionális hátránya – roma LMBTQ+ embernek lenni ma Magyarországon – nem megkérdőjelezhető.

Harmadik kutatás: Interjú vizsgálat roma LMBTQ+ személyekkel az interszekcionális identitás mélyebb megismerése és megértése érdekében

Kutatásom harmadik részét roma LMBTQ+ személyekkel készült félig strukturált interjúk alkotják (N=6). A kérdőíves vizsgálat és a fókuszcsoportos vizsgálat eredményei mind megerősítettek abban, hogy a roma LMBTQ+ identitással való azonosulás valóban egy többszörösen nehezített identitás-konstrukció, hiszen a magyar társadalom általában elutasító a romákkal is és az LMBTQ+ személyekkel is, a roma társadalom pedig valamivel még elutasítóbb az LMBTQ+ személyekkel, mint a többségi társadalom – köszönhető ez szocioökonómiai státuszuknak, vallásosságuknak, régi hagyományaiknak.

Jelen kutatásban arra voltam kíváncsi, hogy a megkérdezettek ebben a többszörösen kirekesztett helyzetben:

1. Miként azonosítják magukat: mit jelent számukra romának lenni, s mit jelent számukra LMBTQ+ személynek lenni ma Magyarországon?
2. Milyen coping stratégiákat használnak az előítélet, diszkrimináció, kirekesztéssel szemben?

3. Nehézségbe ütközik-e a két identitást (roma és LMBTQ+) összeegyeztetni – és miért?²⁹

Módszer, minta, eljárás

A kutatás 2020. október és 2021. február között valósult meg. A kutatás megvalósításának elhúzódását nagyban befolyásolta az alanyok “láthatatlansága” – hólabdás módszerrel tudtam újabb és újabb interjúalanyokhoz eljutni, de számos elutasítást kaptam, melynek fő mozgatórugói a félelem és bizalmatlanság voltak. Emellett a COVID19 okozta pandémiás helyzet is lassította a kutatás előremenetelét: 6 interjúból 1-et tudtam személyesen felvenni, a többit online (Facebook messenger, Skype) vagy telefonon bonyolítottam le.

A kutatás első lépése az interjúszempontsor megalkotása volt, második lépés az alanyok megkeresése, felkérése, interjúk elkészítése, végül ezt az interjúk legépelése és elemzése követte.

A téma érzékenysége miatt és az alanyok nehezebb elérhetősége miatt választottam az interjú készítést, ugyanakkor elég lehatárolt, valójában két identitásra fókuszáló kérdéskör volt az, amit feltárni kívántam - szociálpszichológiai megközelítésben -, így a félig strukturált interjú mellett döntöttem. Kérdéseim megfogalmazásában mindig szem előtt tartottam, hogy az alanyokkal saját tartalmaik (pl. hogyan nevezi ő saját magát: meleg, homoszexuális, LMBTQ, stb.) mentén folyjon a beszélgetés a különböző kérdésekről, ne én határoljam be őket – ahogyan ez a valós társadalmi térben történik.

Az interjúszempontsor első kérdései általános demográfiai kérdések voltak, erre vonatkozóan az alanyok demográfiai sajátosságait a következő táblázatban foglaltam össze³⁰:

²⁹ A pontos kérdések a Mellékletek xx. oldalán található Interjúszempontsorban olvashatóak. (A szerző)

³⁰ A kutatás interszekcionalistást vizsgál, tehát az alanyok megkeresésénél fő szempont volt a roma származás, így ezt a táblázatban nem tüntettem fel külön. (A szerző)

9. Táblázat: Interjú alanyok demográfiai adatai

	Alany1³¹	Alany2	Alany3	Alany4	Alany5	Alany6
kor	23	27	20	21	39	38
nem	férfi	férfi	transznő	férfi	nő	nő
lakhely	főváros	megyeszékhely	főváros	megyeszékhely	falu	megyeszékhely
iskolázottság	OKJ	egyetem	érettségi	érettségi	főiskola	egyetem
foglalkozás	egyetemista, szociális jellegű munka	középiskolai tanár, nevelő, civil szervezet vezető	egyetemista	egyetemista, ruházati boltban vezető	egyetemista, GYES	ügyfélszolgálati mentor
átlag kereset	140.000 Ft	350.000 Ft	-	150.000 Ft	136.000 Ft	397.000
szexuális orientáció/nemi identitás³²	homoromantikus biszexuális	meleg	nő	meleg	pán szexuális	leszbikus

Saját szerkesztés

A táblázatból jól kivehető, hogy a megkérdezett alanyok többsége mind városi, magasan iskolázott és átlagosan jó anyagi körülmények között él. E hasonló szocioökonómiai státusz egyrészt betudható a hólabdás módszernek, másrészt azt gondolom, ezek voltak azok a

³¹ Az anonimitás megőrzése érdekében használom az Alany1, Alany2, stb. elnevezést, illetve minden főnevet, tulajdonnevet módosítottam vagy eltávolítottam a legélt szövegekből. (A szerző)

³² Az alanyok saját magukra használt megnevezése. (A szerző)

demográfiai tényezők, amik a nemi szerepekről, homoszexualitásról való gondolkodást is befolyásolták egyes bemutatott és általam is készített kutatások alapján.

Valószínűnek tartom, hogy 1, városi közegben sokkal szabadabban és nagyobb inkognitóban élhetik meg nemi identitásukat és szexuális orientációjukat a megkérdezettek és/vagy 2, elkerülve egyetemre, más városba egy kisebb településről szembesülhettek valójában ezen identitásukkal, s vállalhatták fel azt egy támogatóbb/megtartóbb közösségben.

Elemzés

Az interjúk elemzésének fő keretét egyrészt az általános kisebbség és fenyegetett identitás szempontjából Breakwell coping stratégiái (1986; 1993), és Allport én-ellenállás típusai (1954), másrészt Ritter Andrea (2014) homoszexuális identitás-krízishez és önfogadáshoz kapcsolódó műhelytanulmánya adták, de minden más, a szakirodalmi áttekintésben bemutatott stigmatizált, kisebbségi, roma, interszekcionalista identitást érintő fogalom útmutatóként szolgált. Az interjúkat az átláthatóság kedvéért nem külön-külön, esettanulmány formájában mutatom be, hanem meghatározott témaköröknként elemzem az alanyoktól kapott válaszokat. A fő témakörök a következők: 1, Családi háttér, 2, Roma identitás 3, LMBTQ+ identitás 4, Társadalmi reflexió. Minden egyes témakört egy összegző elemzéssel zárok. Az interjúrészletek bemutatását Konklúzió követi.

Családi háttér – az indulás által determinált lehetőségek

A családi háttér elvitathatatlanul egy nagyon erős befolyásoló tényező az értékek, normák, megküzdési módok eltanulása tekintetében, illetve a különböző szocioökonómiai státuszhoz viszonyított mobilitási lehetőségek és az egyéni személyiségfejlődés, identitáskiépítés szempontjából.

Amiért fontosnak tartottam még az elemzés kapcsán a családi hátteret megemlíteni a roma LMBTQ+ személyek életében, az egyrészt a roma identitáshoz kapcsolódó tartalmak s az azokhoz való viszonyulás, a coming-out-ok fogadása, kimenetele, és a saját LMBTQ+ identitás elfogadásában a család szerepének hangsúlyozása. A származási család szocioökonómiai státuszában elég nagy hasonlóság volt az alanyok között, legtöbbjük szegény, vagy mélyszegény családból származik, alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekei. Előbbi

szempontok alapján ugyanakkor igen diverz kép rajzolódott ki a további témakörök elemzése mentén.

Alany 1

„Egy (...) kis faluban nevelkedtem fel, 2 tesóval. Van egy hugom és egy öcsém. Jelenleg csonka családban vagyunk. Anyum és apum az elvált körül-belül egy 4-5 éve (hosszú csend, krákog) szóval igen, elváltak a szüleim. Amit érdemes még tudni az, hogy mélyszegénységben nevelkedtem. (...) így elég nehézkes volt, így az anyagiak miatt. Rengeteg volt a feszültség ebből kifolyólag, hogy így egyik napról a másikról éltünk és hát figyelembe véve azt, hogy a szüleim legmagasabb iskolai végzettsége talán, sőt még a 8 általános sem és nem rendelkeznek a megfelelő megküzdési stratégiákkal. Így hát ugye ezeknek a feszültségeknek a nagy része rajtunk csattant. Nagyon jelen volt meg van is az agresszió, mint olyan. (...) hát leginkább idénymunkákból tartottak fent minket főleg anyukám. Apám dolgozott a városgazdálkodási üzemenél. Ott így, mondjuk apunak van talán, van is már végzettsége. Ami nem teljesen iskola, de van neki egy ilyen városgazdálkodási nem tudom én milyen papírja, ilyen kisépkezelői, abban dolgozott aztán az megszűnt. Utána egy 4, nem, egy 5-6 éve elvégzett a munkaügyi által egy ilyen ápolói kiségitő szakmát, kórházba dolgozott mint ápoló kiségitő. Anyukám meg leginkább ilyen idénymunkából. Gyümölcszedés, ilyen fű gyűjtögetés. Volt olyan, hogy vele mentem el csigázni (köhögés). Akkor hát jelenleg nem dolgozik sehol anyu, mert szünetel a munkahely, de egy gyárban dolgozott.”

Alany2

„(...) 1-től 5 éves koromig a dédnagyanyámnál laktunk ez egy nagyobb családi ház volt, ilyen 3 szintes, és mi laktunk a legalsóbb szinten. És közbe ugye a szüleim építkeztek, utána kerültünk át az új építésű házunkban. Nem mondanám azt, hogy jó anyagi körülmények között értünk, hanem minden megvolt. Szüleim dolgoztak. 2 testvérem van egyébként, 2 fiú. Mind a 2 fiatalabb tőlem én vagyok a, legidősebb. (...) apu kőműves tehát ő akként is dolgozik, anyu pedig takarító, tehát hogy ő neki 8 általános iskolai végzettsége van. Később szerezte meg ezt a takarító technikus aminek ilyen(nevetés) menő neve lett. Tehát ez egy ilyen fél éves tanfolyam volt. (kérdő: A szüleidnek milyen volt a kapcsolata, hogy emlékszel vissza, meg most milyen?)

Mintakapcsolat volt egyébként, volt, ezt múlt időben emelem ki, kimondottan tehát hogy tényleg az ami így meg van írva a nagykönyvben tehát hogy... mintaszülők is voltak. Apám tök hűséges, anyám is az volt, vagy a ő is az. Apám aki most már nem az(nevetnek). Tehát hogy egyébként igen tök normális családi környezetben nevelkedtünk. (kérdő: És akkor ez mikor változott meg?) A coming out-om után.”

Alany3

„(...) én vidéken nevelkedtem egy ilyen körülbelül így 300 fős faluban és őm ugye nek... igazából ugye én voltam a legkisebb a 4 bátyám közül és őm általában nem az érdekelt amit őket érdekelt és inkább a lányokkal voltam mindig. És hát ez egy ugye befolyásolta a bátyáimmal való kapcsolatomat. És hát ami viszonylag ad nagyon csöndes kisgyerek voltam. (...) igazából anyám van, ugye apám az meghalt, és ő neki ő festő volt, é anyámnak nincsen igazából így foglalkozása 8 általánosa van neki.(kérdő: és akkor ő nevelt föl titeket?) Igen. (kérdő: És milyen a kapcsolatod vele?) Hát igazából hát őm nem is tudom hogy, nincs rossz kapcsolatom vele egyáltalán nem, de viszont ő kb 16 évesen coming outoltam és utána egy kicsit megváltoztak a dolgok.”

Alany4

„Hú a gyerekkoromról az ő (nagy szünet) nem volt a legcsodálatosabb gyerekkorom. Ő ugye én cigánytelepen nőttem fel, abból hát nyilván hellyel közzel tudjuk hogy mik történnek. Tehát nálunk is megvolt ugyanez a családi balhé amit így annó gyerekként nekem is és húgomnak is hát végig kellett néznünk, mer nem volt más választásunk. Ő amikor még ovisok volt... ovis voltam, akkor arra emlékszek hogy ott akkor nagyon jó életünk volt, ott szerettem nagyon ovisnak lenni. Aztán amikor már elkerültem általános suliba na ott már inkább jöttek a problémák. Ugye mind a családi háttérben is hogy még több baj még több balhé aztán ott még jöttek az anyagi problémák is a családban, úgy hogy az úgy nem nem volt nagyon happy, de nem volt a legszebb gyerekkorom. (...) apának van egy kőműves végzettsége, ő abban is dolgozik. Anyának a legmagasabb iskolai végzettsége az a 8 általános, úgyhogy ő takarító nőként dolgozik.(kérdő: és ő a szüleidnek milyen a kapcsolata egymással?) Hát...jó is meg nem is. Így ennek annyi oka van hogy ő hát apa szeret inni. Ebből a szempontból de egyébként minden más szempontból egész jó kapcsolatuk van. Ez az egy ami így én azt gondolom hogy képes lenné... képes lenne akár szétszakítani a családot is.”

Alany5

“Én autentikus cigány család gyermekeként nőttem fel, egy nagyon pici faluban ahol kb. a falu fele a rokonom volt. (...) Nekem a vér szerinti anyám az örökbefogadó anyám is egyben, mert hogy apukám az nem akart hazavinni a kórházból, mivel előttem lány van és azt mondta, hogy még egy lány már nem kell neki. Hogy ez mennyire volt komoly, hát én azt gondolom, hogy komoly volt, mert az anyám azt mondta, hogy ha én nem akkor ő sem megy haza. Nagyon nehéz az, amikor az ember meg tud egy ilyet, hogy csak azért nem kellenél mert lány vagy, és ezzel együtt élni, ugye ez minden női jegyemre rátette a bélyegét, mindenre. (...) Nagyon rossz anyagi helyzetben voltunk, de apukám mindig dolgozott és anyukám pedig otthon nevelte a gyerekeket meg a nagybácsijaimat, akik elárvultak, nagynénieimet, az oda vetődő rokonokat és mindenkit, akinek szüksége volt arra, hogy szállást meg étkezést kapjon, és tényleg tartottuk azt, hogy összetart a család. Viszont mégis az volt, hogy teljes mértékig a szeretet a biztonságérzet, minden ilyen értékrend, ami nagyon fontos volt az megvolt, ki volt elégítve. De emlékszem arra amikor annyira szegények voltunk, hogy a nagybátyámnak a kereszt apukám cipőjében kellett elmennie a kórházba mert beteg volt és a *kórháznév kellett mennünk ***-re es nem volt saját cipőm. Vagy hogy annyira szegények voltunk, hogy kénytelenek voltunk elmenni mondjuk kukázni, vagy szemétdombra és akkor amit ott találtunk azt kimostuk vagy akár ételt is, ha találtunk és jó minőségű volt, akkor hiába volt lejárva, vagy dobozolt volt és ehető volt, akkor apa azért le ellenőrizte, és akkor megettük, ezek az éhséges idők voltak nyilván.”

Alany6

“Azért speciális az én helyzetem, mert hogy amúgy intézetben nőttem fel, és ott főként romákkal voltam együtt, tehát hozzám hasonló típusú emberkével meg hát ha jól tudom egy-két lesbikus kikerült, legalábbis abból a csoportból akikkel én voltam. (...) *** születtem és ez évekké később derült ki amikor anyám meghalt, amúgy, hogy egy éves koromig anyámmal laktam, mert én azt hittem, hogy otthagytak a kórházban. (...) Hát tipikus cigány putrit képzelj el amúgy ***-on, tehát tényleg se ajtó semmi, szóval hát ez van ilyen érted amit úgy tudsz róla, vagy láttál vagy voltál ilyen helyeken. Na akkor itt most én egy ilyen helyen éltem apámmal, mindegy, és akkor egy éves voltam amikor akkor a gyámhivatal elvett és akkor minden tesóm, több tesóm is bekerült a ***-i gyermekotthonba, de 3 éves koromig a ***-i csecsemőotthonban voltam, tartoztam ugye a gyermekotthonhoz igazából úgyhogy apám asszem 5 éves voltam, 5 vagy 6 talán amikor meghalt, kicsit be volt baszva de mindegy kicsit más sztorikat is hallottam róla és

akkor kiesett a vonatból igen, anyám meg hát 2 éve halt meg, ő tüdőembóliába. Elaludt az a szemét, gondolj bele hogy álmába halt meg, hát mindegy azért kinszenvedősebb halált kívántam neki amúgy, nem vagyok kibékülve anyámmal de mindegy van min dolgoznom. (...) Úgyhogy, hát apám nem tudom alkoholista volt, fogalmam sincs mit dolgozott, szerintem nem, ja igen nem dolgozott amúgy mert elvették tőlem az árvaságít mert hogy apámnak nem volt meg a tíz éves munkaviszonya. Mondom jól van akkor, adtak ilyen félárvaságít vagy mit, azt jól van. Anyám, az szerintem, anyám sem dolgozott amúgy, tehát egy ideig guberált, kukázott, szedte a rivotril. (...) Úgyhogy ő se tudom hogy igazából dolgozott-e, de nem voltak ilyen agyon iskolázottak, és akkor azért fura amúgy hogy én meg okos gyerek voltam.”

Összegző

Az alanyok közül 4-en születtek falusi, kis közösségbe (Alany1, Alany2, Alany3, Alany5), egyikük városi cigánytelepen nőtt fel (Alany4), egy alany városi csecsemő- és gyermekotthon lakó volt felnőttkoráig (Alany6).

A legtöbb interjúalanyak nem volt könnyű gyerekkora, ami részben köszönhető volt a nehéz anyagi körülményeknek (Alany1, Alany3, Alany4, Alany5), vagy a nehéz családi körülményeknek, melyben megjelent a bántalmazás (Alany1, Alany4), az addikció (Alany4, Alany6), a válás (Alany2), illetve egy szülő elvesztése (Alany3).

Néhányan sérült családi kapcsolatokról is beszámoltak, amit a “másságuk” érzékelésével vagy felvállalásával hoztak összefüggésbe (Alany2, Alany3). Egyedül Alany5 említett szeretetteljes és biztonságot adó családi körülményt a szegénység ellenére, és Alany6 volt az, aki a legszélsőségesebben elutasító volt a származási családjával kapcsolatban, miután ő intézetben nevelkedőként elutasítást élt meg a részükről.

Láthatjuk tehát, hogy összességében elég sok a közös vonás és áthajlás az alanyok családi hátterében és származásában, ami tagadhatatlanul predesztinálja majd egyrészt a mobilitással, másrészt a coming-outtal összefüggő megéléseket. Ezekről a következő fejezetekben olvasható részletesebben.

Roma identitás – érzések, tartalmak, előítéletek, megküzdések, azonosulások

A roma identitást az alanyok által felemlített elemek mentén igyekeztem értelmezni, ami nagyon sokszínűnek bizonyult. A kulturális tartalmakon, hagyományokon, értékeken és életstíluson túl a romasággal való azonosulás meghatározó eleme az előítélet és diszkrimináció által okozta terheltség, mely számos érzelmet és megküzdési módot aktivál a személyekben. Az alanyokhoz direkt tettem fel a *“Mit jelent számodra romának lenni”, “Mit jelent számodra a romaság”, “Ért életed során bámi nemű megkülönböztetés a származásodat illetően?”* kérdéseket, ugyanakkor az interjú során számos más témakör mentén – például a női-férfi nemi szerepek megítélése, továbbtanulás által okozta eltávolodás - merültek fel még az előbb említett komponensek mellett.

Alany1

“Számomra sokat jelent az, hogy ő... hogy cigányként nevelkedtem, ugye ezzel együtt járt maga a zene, együtt járt maga a tánc és igazából ez egy nagyon meghatározó dolog az életembe. (...) Ezt már feltettem magamnak én is többször, hogy egyáltalán miben élem meg azt hogy cigány vagyok, és számomra mit jelent maga az egész. És akárhogy gondolkodom mindig amikor hallgatom mondjuk az autentikus cigány zenét, fontos hozzá tenni hogy az autentikus cigány zenét akkor jön belém egy ilyen büszkeség érzés és konkrétan majdnem a sírás van rajtam. És igazából hogy ha meghallom azt a szót hogy cigány, nekem elsőnek nagymamám ugrik be, mert ő ugyan nem volt oláh cigány, mert az oláh cigányoknál megfigyelhető, mondjuk már ott se mindegyiknél, ez a ez a hagyományos népviselet szerinti hosszú szoknya, hosszú haj meg nem tudom. Nagymamám az ilyen volt, mindig szoknyába volt, mindig hosszú szoknyába volt. Ő velem tanultam meg cigányt táncolni, ő tanított velem, ő foglalkozott velem. Tanított nekem néhány cigány szót. Szóval így hogy ha azt mondanám hogy cigányság én inkább azt mondanám, hogy család. (...) Ezen felül még tartjuk azokat a hagyományokat, amik mondjuk a temetés körül zajlanak. Ez nagyon benne van így a családban. Tükröket, tv-ket letakarjuk például. Őhm megemlékezünk egy hét.. legalábbis addig minden egyes nap virrasztást tartunk amég el nem temetjük a halottat. (...) Meg leginkább a hogyhívják a babonák vannak meg nálunk. Ezek a szellemesdik, ezek a a a átkok, meg az ezekről való beszélgetések.”

“Hát hogy ha végignézek a saját életemen, illetve a legtöbb roma társam életében, ahogy így beszélgetünk mindenki arról számolt be hogy neki többet kellett nyújtani a dolgozatkor, többet kellett nyújtani bármilyen feleletkor ahhoz, hogy ő akkor megkapja ugyanazt az érdemjegyet mondjuk mint egy nem roma társa. Küzdelem, mert például többször éltem már át én is azt, hogy a tömegközlekedési eszközön mellettem nem ültek le! Tömve volt a busz, mellettem volt egy hely, nem voltak hajlandók leülni mellém. Küzdelem, mert amikor sétálunk az utcán és mondjuk van a társaságunkban egy picit barnabőrűbb, mert én nem vagyok barnabőrű, nem igazán rendelkezem ilyen időzejeles rasszjelekkel(nevetés), ebben sem hiszek. Na mindegy. De akkor megállítanak a rendőrök, csak úgy hogy igazoltassanak. Az ellenőrök volt olyan, hogy megállítottak minket és csak minket a nagy tömegből, hogy mutassuk meg a diákigazolványunkat a bérlethez. És ezért mondom hogy küzdelem. Vagy mondjuk még egy eset eszembe jutott, hogy az előttem levő srácnak például a kasszásnő a boltban a kezébe nyomta a nyugtát, mikor meg én következtem így lebaszta így oldalra. És akkor így mondtam neki hát jel... kedvességből jeles. Köszönöm szépen. (...) az élet bármely területén előnyt élvez az hogy ha valaki nem roma származású. Kivéve hogy ha van olyan pályázat mondjuk bizonyos munkahelyen, ahol romákat kell felvenni és akkor kinyalják a seggüket a cigányoknak csak hogy menjenek, hogy kapják utánuk a pénzt. Tehát ebbe meg ugye kihasználás van szóval.”

“Ő figyelembe véve az hogy lassan értelmiségivé válok azáltal hogy meglesz az első diplomám, így már bizonyos cigány közösségekben sem érzem azt, hogy cigány vagyok. (kérdő : ezt hogy érted?) Hát, például úgy értem, hogy ha hazamegyek az otthoni környezetben, akkor például többször éreztetik velem azt hogy kvázi én okosabb vagyok, én tanultabb vagyok, és nem ugyanaz az ember vagyok. Például anyukámnak volt többször egy olyan megjegyzése, hogy köszönöm, hogy lealacsonyodsz a mi szintünkre. És igazából ez a mondat volt az ami úgymond fejenvágott hogy. Mi vaaaaan?(nevetés) Ez komoly? Hát... Sokszor van az hogy nagyon megszokom például azt a beszédformát azt a szókincshasználatot amit megkövetelnek az egyetemen, vagy mondjuk megkövetel egy-egy társaság. És akaratom ellenére ez ugye előjön otthon, és akkor is már így... ne játszd már magadat, te pesti cigány vagy! Menjé vissza pestre azt ott okoskodj. És akkor ezért mondom, hogy ezt a fajta hát nem tudom, élethelyzetet vagy nem tudom elég nehéz így összeegyeztetni.”

Alany2

“Hát például ugye a nyelv használat. Ugye én passzív nyelvhasználó voltam, kiskoromba valamennyire beszéltem, mert ugye a nagyanyám az mindig úgy beszélt hozzám. De ahogy óvodába átkerültem ott ugye ott nem... ezt nem engedték az óvónők és emlékszek anyunak szóltak is, hogy azt mondtam hogy demá pányit, hogy adjál vizet (...) tehát nem magyarul mondtam, hanem cigányul és akkor ez így teljesen.... Meg szégyenként éltük..éltem meg kiskoromban, mert ugye mindig, hogyha cigányul beszéltek a környezet az mindig csúfolódott rajta. És az első ilyen pozitív dolog a középiskolába történt amikor már nekem volt egy picit ciki, hogy én nem tudok olyan jól beszélni mint ahogy azok tanítás... tehát hogy értéke lett a nyelvnek. Szakkör volt meg minden ilyen.”

“Hát a virrasztalást szoktuk ugye. Egyébként úgy mást nem nagyon. Meg hát ugye a családon belül ugye a ezek a nemi szerepek azé azok erősen megvannak mint a unokanővéreim, mer ugye nekem nincs lány testvérem. Tehát a köztudatba az van tudod, hogy az nekik egy fiújuk volt, és ugye ahhoz mentek férjhez is, amivel nem mindig értek egyet, mert ugye közbe ezek a kapcsolatok lehet hogy kihűltek, és ugye ez már így látszik ilyen egész korán, hogy belemenekültek egy házasságba, van gyerek, de nem biztos hogy olyan boldogok. És nem is belemenekültek hanem ugye ez a hagyomány miatt ugye hát de belemenekült, mert ugye a hagyomány miatt belekényszerült ez a legjobb szó. (...) mármint, hogy mi a hagyomány, melyik, hát az, mert hogy pl ugye a emlékszek, az unokanővéremnek megmondta az édesanyja, hogy ha lefekszik a fiúval, aki udvarol neki, onnantól kezdve nincs visszaút, akkor hozzá kell hozzámennie, és akkor hozzá is ment. Ez így van mind a 2 unokanővéremnél.

(...) középső tesómnak hát van egy nagyon szép barátnője, de hát mondjuk meg, hogy nagyon buta, és egyébként az öcsém meg egyébként meg egy tök jó képességű, tehát egy tök okos srác. Egy két tannyelvű gimiben végzett egyébként és utána végezte a technikumot. És ő egy másik lányba beleszeretett ez mellett a lány mellett, és emlékszek anyám mondta, ez a nyomás volt fölötte, hogy az első lány odaadta az ártatlanságát és ott ne hagyjad. Volt egy ilyen szülői nyomás amikor így a kettő között kellett neki választania.”

“Hát általános iskolában meg óvodában elég negatív volt. Voltak periódusok amikor így szégyelltem is, de a igazán nagy áttörés az középiskolába történt. Mert ugye én eddig egy olyan... azelőtt egy olyan iskolába jártam ahol csak 3-an voltunk romák és általában ugye suliban mindig a problémások a roma gyerekek voltak. Ugye ez mindig így hangoztatva is volt,

tehát hogy akkor még nem volt olyan jó hogyha így közéjük sorolnak. És az első ilyen pozitív élmények azok ugye mivel ***programos voltam ugye abból adódóan a kollégiumban a legtöbb odajáró ugye az roma volt, amikor ugye a értékeket így elkezdtük megismerni.”

“Párkacsolati szinten, mikor, ha ember párt keres ott nehéz néha, de ugyan ez van a meleg társadalomban is. Nem is tom vannak ezek a alkalmazások is, és hogy ha ott valakivel beszélgetek, az angolul elkezd velem kommunikálni, mert azt hiszi hogy külföldi vagyok, addig teljesen oké vagyok neki és bejövök. Amikor én válaszolok magyarul, akkor kérdés, hogy milyen nemzetiségű vagyok, milyen jól tudok magyarul, és akkor mondom hát ugye én cigány vagyok. Ja hát akkor bocsi nem, tehát hogy vannak nagyon ilyen durva visszautasítások. (...) Mindig érzem azt, hogy a nem cigány ***foglalkozás*** sokkal jobban megbízik a csoportvezető, mint a cigányveze.... mint a kommunikációból tehát ez így mindenből ez így érezhető. Vagy az hogy pl egyik bizalmasabb feladatot pl még rám sem mer bízni, pedig én diplomás ***foglalkozás*** vagyok ott, inkább a rámbízta a 8 osztályt végzett nem cigány asszonyra, hogy ha ő rá. Tehát hogy ilyenek.”

Alany3

“Apám által ugye félig öm úgymond roma vagyok, és egyébként nem. Olyan kicsit ez más ez pl hogy engem anyám nevelt, és őt attól függetlenül maga a faluban ugye 70-80 százalékos arányban csak romák vannak, és öm hát őt csak azért igazából, nem is tudom olyan közegben nevelkedtem fel, attól függetlenül hogy roma családba, nem annyira, hogy jó a barátaim voltak, szinte mindig és meg hát hogy én is úgymond félig az vagyok és öm de én nem annyira foglalkozok ezekkel a nemzetiségekkel, hogy tényleg hogy, hogy ez van és, hogy ez van és kész hogy tényleg, hogy ez nem határozott engem, mert nem is, tényleg mi a mi családukba, mi úgy nevelkedtünk fel hogy öm, ugye hogy anyám magyar és akkor a ő családjával volt igazából a kapcsolat tartva.”

„Nem szeretem azt, hogy amikor így általánosítanak nagyon, és öm hát itt mindig az van, hogy általánosítanak. És öm hát na nagyon ilyen negatívan élem meg ezt, amikor hogy tényleg, hogy szerintem maga a személyt kell megítélni, nem azt hogy honnan származik.”

Alany4

“Az, hogy roma vagyok, az megint egy olyan adottság, ami hát ilyen kettős jelentéstartalommal bír. Egyrészt pozitív, mert tényleg nagyon szeretem a kultúránkat meg imádom a zenéjüket, viszont másrészt, ezt már inkább az emberek miatt, amit ők kreáltak, amiatt így nem nagyon örülök ennek, de nyilván elfogadtam, nem is volt igazából más választásom. Az elején nem volt a cigányságról ilyen kapcsolat, de ennek visz... ezt viszont nagyon megköszönöm az utcai informális oktatásos társaságnak mert ők voltak azok akik ráébresztettek, hogy mi is ez a cigányság valójában, illetve milyen itthon cigánynak lenni. És itt ezek után ott ahogy ott tartottam órákat is ahogy tapasztaltam dolgokat így rájöttem hogy igazából nincs miért is utálnom igazából saját magam emiatt, hogy én cigány vagyok.”

“A cigánytelepen felnőni az nem egy egyszerű dolog szerintem. Egyébként nagyon jó, de nem egy egyszerű dolog. Mer hogy ott ő azt gondlom, hogy többségben megtörténik, megtestesedik az a sztereotípa és az az előítélet amit a többségi társadalom gondol a romákról, és én ebből minden áron ki szerettem volna törni, és én mindig azt mondtam, hogy én biztos hogy nem leszek olyan, mint az összes többi roma ember, akit én ott akkor ismertem. Hát nyilván ott is történt lopás, csalás meg tudod, minden. És mondtam, hogy én ezt nem, tehát én ehhez nem szeretnék tartozni ehhez a társadalmi réteghez, úgy hogy én inkább a nem roma felé hajlok, és ő hát akkor pl csak nem roma ba... nem roma barátaim voltak, én hogy ha már bekerült egy roma a társaságba, nem kiközösítettem, csak így finoman a tudtára adtam, hogy hát nem nem nem szeretnék vele. Tudom ez nem volt a legszebb részemről, mert nyilván én is roma vagyok és ez milyen már, de akkor nagyon úgy éreztem, hogy nem szeretnék ehhez a társadalmi réteghez tartozni. Minden rossz, amit hallani róluk, az azt teljesen úgy éreztem, hogy az én is megtestesítem hiába, nem csináltam. Úgyhogy én ee... szerintem ezért volt bennem akkor ez a nem szeretnék.”

“(...) volt egy osztálytársam középiskolában, aki ő nagyon nagyon nem bírt engem és ez éppen ezért mert cigány vagyok. Tehát ő mai napig hogy ha meglátjuk egymást az utcán és hogy ha én köszönök ő nem köszön vissza nekem soha.”

“Hogyha én meghallok akármit pl a buszon vagy villamoson, hogy, de hát hogy minden cigány tödödődő, akkor én általában, valamikor már nem nagyon engedi az arcom, hogy ezt szó nélkül hagyjam, és odamegyek. Viszont tényleg arra nagyon figyelek, hogy igyekezzek minél a

legkedvesebb arcomat elővenni, hogy azért tényleg ne ne az lehes.. ne ne igazoljam, hogy nekik van igazuk.”

Alany5

“Én azt gondolom, hogy az életem nagyon meghatározó része az, hogy én cigány vagyok és én nagyon büszke vagyok rá. Büszke vagyok azért, mert beszélék egy olyan nyelvet, ami az egész életemben nagy biztonságot adott nekem arra, hogy a világ minden táján, ha lesznek olyan romák, akikkel találkozom, azok mindig egy szeretet kapcsolatot fognak velem ápolni, vagy legalább vigyáznak rám. (...) Nekem a magyarság tudatom az nyilván tök fontos, mert, hogy én ide születtem, több generáció óta Magyarországon él a családom, de hogy nekem az, hogy én cigány vagyok, az mindig meghatározóbb volt, mint hogy magyar vagyok. Itt élek, itt tanulok, itt dolgozom, ide adózom, de az mindig fontosabb volt, hogy például a vér szerinti rokonságom.”

“Nekem a cigányság adott egy nagyon fontos dolgot, nem csak az összetartozást, de azt, hogy hívő is lettem.... az, hogy például Istenfélő életet élünk, az számomra nem ahhoz a valláshoz kötődik, hogy katolikus, hanem nekem a cigánysághoz. (...) És a család minden tagja szinte áldozott, bér málkozott, szóval, hogy ezek ilyen nagyon fontos rituálék a családba, és ezek olyan átmeneti rítusok, amik nagyon kötöttek...”

“És akkor bennem nem volt rossz érzés, semmi azzal kapcsolatosan, hogy én cigány vagyok-e vagy nem, hanem egyáltalán, hogy mások által láttam, hogy hogy ítélik meg például az iskolában a barnább bőrű cigány gyerekeket, és sose tudtam, hogy hova tegyem magam, mert a kettő közti állapotú bőröm színe van, ilyen kreol barna bőröm, és éreztem is annak az utószelét, amikor valami történt a cigányokkal kapcsolatosan negatív előítélet meg közben nem is. Próbáltam nem felvenni, vagy nem érzékelni, vagy próbálni, lehet, hogy túlságosan próbáltam asszimilálódni, azért, hogy megfeleljek.”

“(...) hát nagyon sok dolog nem történik magyar gyerekekkel az iskolában, óvodában, csak mondjuk csak cigány gyerekekkel. És ezek a történések úgy beégnek az ember agyába, például amikor a tanár úgy beleverte a fejemet a falba, hogy felrepedt a fejbőröm es betört a fejem és ott folyt le rólam a vér. (...) Soha nem tisztelt senki azt, hogy te testnevelés órán nem szeretnél fürdeni vagy testnevelés cuccba átöltözni. Szóval, hogy nem tartották tiszteletben. Nem lehetett

semmit felvenni a tesiruha alá, és akkor nekem ott egy szál, aki soha nem vetkőzött, menjél, és vedd fel azt a tornaruhát, amiből kint lesz a kis tested minden része, vagy annyira fog látszani. Szóval, senkit nem érdekelt, hogy te mit élsz át, sokszor asszimiláció, meg az, hogy te miben élsz, az nem átalakulás, hanem ilyen átpréselés, ilyen átnyomás, szó szerint megerősökölják az ember lelkét azzal, hogy nincs döntési lehetőséged. Nincs apelláta.”

“(…) a hagyományokhoz hozzá kellett illeszkedni, és nem lehetett kivágott ruhát, nagyon rövid nadrágot vagy olyan szoknyát felvenni, amiből kint van a térded, esetlegesen széttett lábbal ülni egy olyan helyzetben amikor akar egy férfival vagy egy nővel szemben ülsz. Vagy például olyanok, hogy ki se teregetheted például a fehérneműidet, ah kirakod akkor úgy kell kiraknod, hogy más ne lássa, főleg nem férfiak, úgyhogy általában fehér lepedővel szoktam ugye kitergettem es fehér lepedővel leterítettem, es akkor az alól szedtem le. (...) nyilván változott az idő meg a kor, a hagyományokra való hivatkozással próbáljuk fellazítani azokat a roma hagyományokat meg történeteket, mint akár az, hogy eladják a lányukat az emberek, vagy az, hogy előre megtervezett esküvők legyenek, vagy az, mint ahogy az anyukám is ennyire fiatalon, nincstelenségéből, minden, akár, teljesen mindegy milyen történet folytán, 12 évesen egyáltalán szexuálisan bárki hozzányúljon egy gyermekhez. Nekem ez elfogadhatatlan, és jelen pillanatban is küzdök azért, hogy senki semmilyen hagyományra hivatkozva ne tudja és ne akarja egy gyerek életet úgymond megrontani.”

“(…) úgymond fehér lettel, vagy szoktak azért ezt úgy mondani, hogy szőke, tehát vannak azért rá ilyen csúf szavak, hogy szőke kóla lettel, vagy hogy túl tanultad magad. Hala a jó istennek a családomban úgy tudom, legalábbis tapasztalataim szerint, hogy inkább büszkeség töltötte el őket, hogy egyetemre ment a családból valaki es, hogy tanul, és nem ítétek meg egyszer sem azért, mert hogy még nem szültem, vagy hogy ilyenek. De nagyon sok nő megkapja ezt, és ezért akar el se jut odáig, hogy el tudjon menni egy középiskolai kollégiumba vagy ki tudjon teljesedni egy akármilyen szakmában vagy akár egy diplomán, vagyis, hogy egyetemen vagy főiskolán.”

*“(…) a gyógynövény szedésekben ugyanúgy részt vettünk, hogy például most, mint ***foglalkozás***, ha én ezt látnám, akkor nem tudom, hogy hova tenném... az elitélem kategória, hogy gyermekmunkába gondolkodnék, hogy azt a 4 éves gyereket, 5 évest viszik magukkal a földekre, és az is segít, és onnantól kezdve a család szerves része abban, hogy azzal a pici kezével mennyit meg tud szedni, vagy hogy ezt csak úgy venném, hogy a családdal együtt ment. Szóval ezek olyan nagyon nehéz...”*

“Én úgy nőtem fel, ami számomra, hű nagyon nehéz róla beszélni... tehát, hogy volt egy túlélési terv. (...) Tehát túlélési technikákra lettünk nevelve, ha valami baj beüt, akkor mibe tudsz úgy éjszaka beleugrani, hogy ne fagyjál meg, fölkapod a hátitáskát és futsz. És ez volt akár arra, hogy jönnek a neonácik, tehát bármi. (...) És ezzel élni, egy kicsi gyerekeknek, hogy állandó rettegésben vagy, hogy valamiért, amiről te nem tehetsz, és nem tudod, hogy miért bántanak, bármikor bántva lehetsz, ez olyan fokú felelem, és en nem tudom, ambivalencia. (...) te mindig mindent megkaphatsz azért, mert cigány vagy. (...) És egyébként jelen pillanatban is van egy ilyen fajta ugrás kényszer, most azért már egy kicsit másképp ugrál az ember. De még mindig ott van, hogy lelőhetnek egy családot az éjszaka, hogy felgyújthatnak, hogy masírozhatnak a nácik, hogy megfélemlíthetnek cigánytelepeket, hogy egyáltalán vannak cigánytelepek. Tehát már ez is egy borzasztó és félelmetes dolog. A 21. században még mindig kimondhatjuk azt, hogy cigánytelepek, vagy, hogy kimondhatjuk azt, hogy emberek elszeparálva, szegregáltan tanulnak, vagy csak azért, mert más a bőrszínük, ezért automatikusan más iskolába, óvodába küldjük a gyerekeket.”

Alany6

“Utálok a cigányokat amúgy, szóval tehát hogy mondjuk azért, hű ez nekem talán egy kicsit nehezebb kérdés amúgy ez a cigány téma, például utálok hogy ilyen barna a bőröm, nem bírom amúgy. És az a lényeg, a mai napig nem bírom, hogy soha nem volt amúgy cigány barátnőm, erre nagyon figyeltem.. Mindig fehér, és nagyon fehér, nagyon durván nagyon fehér barátnőim voltak.”

“Nagyon sokáig én ezt nem tudtam elfogadni, nem is szerettem, mert állandóan cigányoztak érted, mert ugye mi mindig, úgy voltam általános iskolában, középiskolában is, egyetemen már inkább kevésbé volt ez jellemző, hogy mindig olyan osztályba kerültem, hogy én nem a többi társammal voltam. Hanem mivel én mindig okos voltam, mindig normál osztályba kerültem ahol egy cigány se volt mondom ezt nem hiszem el, és akkor azért ott voltak ilyen cigányozások meg minden, hát én meg nem jól viseltem, úgyhogy bevertem a gyerekeknek az orrát. Mert ugye ezt tanultam az intézetből, mivel tudod megoldani a problémáid, fogod, azt leütöd a másikat, azt kész.”

“Mindig ilyen tök ideges voltam meg dühös tudtam erre lenni, érted, hogy hát mit tehetek én arról hogy most az anyám ilyen volt meg hogy ilyen a bőröm színe. Ettől függetlenül ugyanúgy voltam, jól sportoltam érted szóval de volt olyan is amúgy hogy nem mehettem a kézilabda csapatba azt nem mondták meg hogy miért, pedig amúgy tök jól, a labdához különös tehetségem volt amúgy, és én oda nem mehettem. Hát mert köcsög volt az edző, azt gondolom nem szerette a cigányokat.”

“A vegyészetet csak azért végeztem el amúgy, mert mindig azt mondták, hogy hülye vagyok, hogy fiam belőled nem lesz semmi, tudod. És akkor azt mondtam hogy el megyek a jó b***s k***a any***a, de csak magamban persze, és akkor elvégeztem az egyetemet, meg elmentem gimibe. Ezeket mind én választottam magamnak, tehát senki nem protezsáltak, hogy jól van Alany6, te okos vagy, akkor izé, menjél gimnáziumba, hanem én így eldöntöttem, hogy jól van, akkor elmentem vegyésznek mert tetszett meg minden. (...) Ha valaki akar tenni magáért az tegyen, ha valaki ki akar törni a mélyszegénységből meg tudja tenni, érted, akkor is tök mindegy hogy milyen a háttere, tök mindegy hogy az anyja iszik, izé szívja a biofüvet, érted, akkor is, az iskolába ha ő akar tanulni akkor tud tanulni. Ezt a saját példából tudni, engem soha senki nem támogatott, senki nem mondta hogy izé, jaj Alany6, de ügyes vagy, hogy 5-öst hoztál,, leszarták, ha 1-est vittél, akkor 1-est, senkit nem érdekelt, hogy milyen jegyet, hogy elkészült-e a házi vagy valami. Tehát ha én engem nem érdekelt volna vagy nem akartam volna tanulni, akkor nem tanultam volna, én azt mondtam, hogy nem leszek ilyen, amit ezek az emberek állítanak rólam, én olyan nem leszek, ennyi. Ha valaki tehetséges amúgy, akkor egy csomó izé ott van, van az az ösztöndíj.”

“(…) amikor jártam egyetemre, akkor volt egy ilyen Roma Versitas nevű program. És akkor ugye ott volt először az hogy izé mert én mindig azt gondoltam a cigányokról hogy ezek full hülyék, na mindegy, csak a pasik érdeklík a smink meg a hülye cigány zene tudod. Azt se tudtam hogy milyen cigány vagyok, tudod, hogy beás vagy ilyesmi vagy izé mit tudom én, mondjuk ezt a mai napig nem tudom, de ott mondtak pár dolgot aztán segítettek a cigány társak mindegy. És akkor ott volt először hogy mondom na ezek értelmesek tudod, értelmes cigányokkal találkoztam akik tanultak meg minden, tök jól el lehetett velük beszélgetni egy csomó ilyesmi, és emlékszem, hogy voltak ilyen foglalkozások, ezt a ***nőinév*** tartotta, ilyen zenés ilyen cucli-mucli. És ott volt valahogy valami áttörés, hogy jól van, igazából valahogy egy picit így megkedveltem magamban, például azt, hogy vehemens vagyok, én ha vitatkozom akkor nem tudok halkan vitatkozni tehát akkor én kajabálok, kicsit hangosabb is vagyok a kelletténél. Jó

egy kicsit barna, izé, barna a színem meg minden, meg hogy azért viszonylag ha csinállok dolgokat akkor én abba nagyon belevetem magam, azt akkor nem lehet nekem semmit mondani. Nem feltétlen csak a cigányságra jellemző, meg szeretem nagyon a zenét tehát hogy ja énekelni, ilyesmi minden, az autentikus cigány zenét azt kifejezetten szeretem, de én ott ismerkedtem meg ezzel hát figom nem volt, azt hittem a cigány zene az az amikor bekapcsolják a mulatóst azt jól van. Mert én ezt gondoltam, na és ott volt az amikor egyébként picit így jobban megbarátkoztam ezzel a gondolattal, voltak ilyen önismereti órák, és akkor ott tényleg ilyenekről beszélgettünk hogy miért nem tetszik ez nekem, miért nem tudom én ezt elfogadni, hogy milyen hátrányom van ebből vagy hogy mitől vagyok, mitől érzem mondjuk így kevesebbnek emiatt magam, tudod, hogy én ilyen vagyok, hogy ezt ki tudja elfogadni, ki nem tudja elfogadni, hogyan tudom egy picit visszafogni magam igazából, hogy ha valakinek ez már mondjuk kellemetlen, vagy kínosabb mondjuk, hogy én ilyen típusú vagyok. (...) sokáig jártam a Roma Versitasba, mert tők jól éreztem magam, hogy ott egy olyan közegben voltam, egy olyan értelmiségi közegben, akik hozzám hasonló emberek voltak, tudod, mert én addig teljesen más képem volt a cigányságról. Tényleg találkoztam olyan cigányokkal, akik hagyomány tisztelők, tudod, tartják ezeket a különböző hagyományokat, úgy érdekelt is meg minden, mert nyilván én a saját közegemben nem találkozhattam ezzel, mert ott azért az intézetben senki nem tartotta ezeket, na mindegy. (...) az én helyzetem tényleg kicsit speciálisabb, már ilyen szempontból az intézet miatt, tudod, hogy így nem nagyon találkozhattam a gyökereimmel.”

“Valamiért még mindig erős bennem ez az előítélet a cigányok felé. Holott én is az vagyok, de nem értem, nem érzem magam annak, hogy én oda tartoznék, tudod, de ugyanakkor nem érzem magam az se hogy én akkor a magyarokhoz tartozok, érted.”

Összegző

Az interjúrészletek jól rávilágítanak, hogy valamilyen formában, egyes életszakaszokban, vagy a teljes életutat végigkísérve minden alany küzd vagy küzdött azonosulási nehézséggel saját romaságának megélésében.

Ebben – ahogyan azt a fejezet felvezetőjében már említettem – nagy szerepe van a többségi társadalom által képviselt és megtapasztalt előítéletnek és diszkriminációnak, amit a legtöbben interanlizáltak, mint “roma-kép”, és ettől eltérőként igyekeztek definiálni magukat.

Az előítélet és diszkrimináció valamilyen formáját minden alany említette. Volt, aki elkerülésről - buszon nem ül mellé - és méltánytalan bánásmódról – lekezelő stílus - számolt be (Alany1), volt, aki a párkeresést említette, mint nehezített pálya, illetve a munkahelyi előremenetel kilátástalansága is megjelent (Alany2). A legtöbben mégis iskolai bulliyinggal kapcsolatos emlékeket, eseteket hoztak be (Alany2, Alany4, Alany5, Alany5), s ahogy az a szövegek vizsgálódása során kiderül, sajnos minden szereplői oldal megjelenítődik, mint elkövető. A többi diák a csúfolódással (Alany2, Alany4, Alany6), a tanárok megbélyegzéssel, ledegradálással, fizikai bánatlmazással (Alany5, Alany6), az óvodai/iskolai rendszer pedig a roma hagyományok negligálásában, megkérdőjelezésében veszi ki a részét a roma identitás abúzáását illetően (Alany2, Alany5).

A fenti esetekre számos megküzdési mód, reakálás, válaszlehetőség jelent meg az alanyok beszámolójában. Voltak, akik nagyon erős szégyenérzetet éltek át például a cigány nyelvhasználat vagy származásuk vonatkozásában (Alany2, Alany4). Volt, aki állandó rettegést és halálfélelmet élt meg, s szüleitől túlélési stratégiákat tanult meg, amiket bevethet – akár ma is, ha a helyzet úgy kívánja - egy esetleges cigányokkal szembeni támadás esetén (Alany5). Volt, akiből agresszivitást váltott ki gyerekként az iskolatársak gúnyolódása, s emiatt gyakran verekedésbe keveredett (Alany6). Többen említették a küzdelmet (Alany1), a bizonyítási vágyat (Alany6), az igyekezetet (Alany4), ami áthatja viselkedést, a döntéseket a hétköznapi helyzetekben és fontosabb életesemények mentén egyaránt.

Az is megfigyelhető a szövegekből, hogy minden alany valamilyen módon igyekezte magát elhatárolni attól a sztereotipizált roma-képtől, amit interanlizált. Alany1 és Alany5 például azt mondta, hogy ők nem rendelkeznek azokkal a tipikus roma rasszjegyekkel, sőt Alany1 elhatárolódott attól, hogy egyáltalán ilyen rasszjegyek léteznek. Emellett Alany5 arról számolt be, hogy a rasszjegyek hiányában ő megtehetette azt, hogy nem vette magára, nem azonosult azokkal a sértésekkel és bántásokkal, amikben más roma társai részesültek az iskolában. Első esetben a romák külső kinézetéhez tartozó sajátosságok megkérdőjelezése, második esetben a romaság negatív, előítélet által való megítélésében az azonosulás nem felvállalása, a negatív “közösségi élmény” megélésének ignorálása érhető tetten. Alany2 és Alany6 az iskolai teljesítményében tünt ki, ezért az általános sztereotipizált problémás roma gyerek-képtől kíváncsoztak mindenképpen eltérni. Alany2-ben például ez okozott a roma identitás kapcsán némi feszültséget, hogy elhatárolódjon ettől a skatulyától. Alany4 a cigánytelepen, ahol felnőtt, olyan életformákat, értékeket tapasztalt meg lopás, hazudozás, család -, melyet a többségi társadalom által kreált sztereotíp roma-képpel tudott azonosítani. Ebből kifolyólag nehéz volt számára elfogadni származását, s egy időben került is más

romákkal a kapcsolatot. Alany6 esetében adott volt a származási családdal, így a romaság tekintetében is gyökértilenség, az intézetben nevelkedés kapcsán pedig egy szintén nagyon negatív, főleg unintelligens, tanulatlan, agresszív roma-kép alakult ki benne. Ebből egyenesen következik saját roma identitásával összefüggő azonosulási nehézsége, a romákkal szembeni előítéletessége – nem kezd párkapcsolatba roma származású személlyel -, és saját külsejével való – sötét bőr, ajkak – elfogadási nehézsége. Alany3 korán elhunyt édesapja révén rendelkezik cigány származással, mellyel – mivel édesanyja nevelte – semmilyen formában nem azonosul.

A kultúra, hagyományok, szokások tekintetében az interjúalanyok említették a zenét (Alany1, Alany4, Alany6) a táncot (Alany1), a közösséget/családot (Alany1, Alany5), a nyelvet (Alany2, Alany5), néhány néphagyományt, szokást (Alany1, Alany2, Alany5) – például virrasztás, hagyományos öltözködés, babonák, temetés körüli szokások, nemiséggel kapcsolatos tabuk – teregetés -, a vallást (Alany5) és a tradicionális nemi szerepek mentén megjelenő elvárásokat, szokásokat (Alany2, Alany5). Ez utóbbihoz Alany2 és Alany5 is negatív történeteket, elemeket társított, amikkel nem azonosulnak, sőt a maguk eszközeikkel igyekeznek szembemenni– például házasság kényszere első udvarlóval vagy első szexuális együttlét után, lányok eladása, kiskorúak kiházásítása, válás elítélése, lányok továbbtanulásának és ilyen formában történő önmegvalósításának lenézése/gátlása, szülés/anyává válás elvárása.

A továbbtanuláshoz egyéb nehézségek is társulnak, melyeknek egyáltalán nem csak a roma nők az elszenvedői. Minden alany esetében kettős mobilitás történt a származási családhoz viszonyítva: egy térbeli, mely maga után vonhatja a kapcsolatok megváltozását, és egy státuszbeli – szülők alacsonyabb iskolai végzettsége, rosszabb anyagi körülményei - mely számos problémát, konfliktust, meg nem értést generál. Mindez kiegészül – a megváltozott környezet, a városi lét, az egyetemi polgári lét, a tanulás és új élmények révén szerzett új tapasztalatok és tudásformák – új értékek megjelenésével, ami még távolabb sodorhatja őket származási családjuktól, közösségüktől, “eddig megtanult” és internalizált roma identitásuktól. Alany1 számára ez nehezíti meg közösségéhez, romaságához és családjához való kapcsolódását, hogy állandó feszültség adódik megváltozott viselkedése, szóhasználata miatt. Alany5 a gyermekmunka – csigázás, gyógynövényeszedés, mezőgazdasági munka – megítélésével kerül dilemmába: saját éményként visszaemlékezve ez a családi együttlevés és a család megsegítését jelentette, azonban tanulmányai és munkája során az új tudása már elítélésre kényszeríti ezt a fajta tevékenységet.

Több alany is említett valamiféle civilszervezetet, programot, szakkollégiumot, mely rendkívül erősen hatott roma identitásának elfogadására, újradefiniálására (Alany2, Alany4, Alany6). Ezek a szervezetek igazi közösségként voltak/vannak jelen az alanyok életében, akik párhuzamosan a roma történelem, értékek, hagyományok átadása, a roma identitás megértése, elfogadtatása, a közös sors és élmények átbeszélése mellett az értelmiségi roma léttel való szembenézést, megküzdést, felelősségvállalást is igyekeznek a fiatalok számára biztosítani. Az ilyen típusú közösségnek köszönhetően Alany2 legyőzte szégyenérzetét a cigány nyelvhasználatban, olyan mértékben, hogy az egyetem elvégzése után roma nemzetiségi iskolába tanít, és nyelvtanárként külön órákat ad a diákoknak (szép párhuzam a nyelv és az identitás között). Alany4 esetében – ahogyan az fent olvasható – a többi roma elutasítása és önutálat nem csak egy “sima” elfogadásba megy át, hanem “cigányozás” esetén – akár nyilvános helyen – beszélgetés és meggyőzés révén a romák megvédésébe fut ki. Alany6 esetében egy ilyen programban, közösségben való részvétel egyrészt rendkívül sok információval szolgált a romasággal kapcsolatban, amit önismeretébe építve néhány tulajdonságot képes volt elfogadtatni, az autentikus cigány zenét megszerettetni, másrészt találkozott intelligens, tanult, értelmes roma emberekkel, akik képesek voltak valamelyest tárgítani a cigányokkal kapcsolatos előítélet színezte látásmódját.

Összességében elmondhatjuk, hogy a legtöbb interjúalany (Alany1, Alany2, Alany4, Alany5) büszke, elégedett vagy megbékélt roma származásával, és elfogadja ezt az identitást. Alany3 esetében semmiféle azonosulás nincsen a romasággal kapcsolatban, Alany6 pedig – úgy gondolom – a mai napig küzd saját romaságának elfogadásával és a cigányokról kialakult internalizált sztereotíp és előítéletes kép megmáshításán dolgozik.

LMBTQ+ identitás – belső utak, külső nyomások

LMBTQ+ identitás vizsgálódása során nem lehet megkerülni a személy coming-out, azaz előbújás, más szóval az LMBTQ+ identitásának felvállalásának történetét. Ezek a történetek általában megjelenítik egyrészt a családi viszonyokat és a kulturális, társadalmi vetületet, melyben zajlanak (Ritter, 2014). Ezen kívül az LMBTQ+ identitás kialakulására, fejlődésére (Cass, 1979; Tordien, 1988), és a coming out-ra adott elfogadási szintekre (Vargo, 1998; LaSala, 2000) is léteznek már a nemzetközi szakirodalomban olyan modellek, melyek mind jól hasznosíthatóak az elemzésem során. Mindezen kívül, lévén stigmatizált kisebbségi identitásról szó, relevánsnak tartom itt is az előítélet és diszkriminációval kapcsolatos esetek

citálását, melyet alanyaim említettek, s a saját - többségébe roma - közösség viszonyulását az LMBTQ témához.

Az idézetek előtt kitérek a fent említett modellekre. A homoszexuális identitás fejlődési szakaszai a következők (Cass, 1979; Tordien, 1988): *Szenzitizációs szakasz*: az az érzés, hogy “más vagyok, mint a többi” – még nem feltétlen tudatosan, homoszexualitásra vonatkozóan. Sokszor ez már gyerekkorban megjelenhet. *Identitásdiffúzió*: ezen szakaszban már felmerül a személyben, hogy ő lehet, hogy homoszexuális. Ez kamaszkor tájékán jelenik meg, de változó, valakinél sokkal később tudatosul. Az erre adott reakciók: büntudat, szégyen, szorongás, elszigetelődés, társas kapcsolatok megváltozása, homoszexualitás tagadása. Gyakori az eltérő szexuális orientációjú - vagyis heteroszexuális – kapcsolatok keresése, kipróbálása, a szexuális orientáció megváltoztatásának reményében. *Identitás tolerálása, elfogadása*: a személy egyre több kapcsolatot keres más, hozzá hasonló meleg személyekkel, szervezetekkel és konkrét meleg szexuális, szerelmi kapcsolatokat létesít. Ezáltal kialakítja saját LMBTQ+ szexualitását, szexuális identitását. Mindezek hatására egyre jobban leveti a társadalom által közvetített internalizált homofóbiát, megküzd ezekkel a stigmákkal. Sokan párhuzamosan a kialakult meleg identitás mellett valamilyen oknál fogva (ez lehet belső és külső kényszer által vezérelt) mégis double life stratégiával élnek: vagyis életük egyik területén meleg életet élnek, míg más területeken ezt titkolják. *Elköteleződés*: a személy nyíltan vállalja homoszexualitását, aminek velejárója például az azonos nemű, elkötelezett párkapcsolat, az LMBTQ+ közösséghez tartozás felerősödése, a stigma elleni harc megjelenése – aktivizmus révén, vagy más formában. *Identitásszintézis*: a szexuális orientáció már nem központi elem, identitásának nem legmeghatározóbb része, teljesen intergálódott más identitásokhoz és szerepekhez a személyiség részeként.

A coming-outra adott lehetséges reakciók (Vargo, 1998; LaSala, 2000) nagyon hasonlatosak a gyászfeldolgozáshoz, hiszen a szülők az új információ által szembesülnek azzal, hogy gyermekük nem az, akinek hitték, és hogy a család reprodukciója nem folytatódik. Sokszor évekbe telhet ennek feldolgozása. Ugyanakkor az LMBTQ+ személy számára az, ahogyan a szülők reagálnak, nagyon meghatározó, egyrészt a családi rendszeren belüli kapcsolatok megváltozása, másrészt az önfogadás tekintetében. Gyakori, hogy a coming outoló személy türelmetlen szülei és családjával szemben az elfogadás és feldolgozás idejét és formáját illetően, nincs tisztában azzal, hogy az, amit ő évek alatt tett meg utat identitásának elfogadásában, az szüleinek még csak most kezdődött el.

A szülők részéről az első sokk-reakciót követheti a *büntudat* és *önhibáztatás* (“Biztos én rontottam el, én neveltem rosszul”), *szorongás* (“Csúfolni, bántani fogják a társai, nehéz élete

lesz”), megjelenik a *tagadás* (“Ez csak egy átmeneti szeszély, nem tudja, mit beszél”) és a *harag* (például szülőben kialakított családi-kép, jövőkép megsemmisítése miatt). Egy idő után – amennyiben nem reked meg itt a folyamat – a szülő elkezd *információkat gyűjteni a meleg szubkultúráról* különböző fórumokon, médiumokon keresztül, és *elkezd kérdezni, érdeklődni* saját gyermeke érzéseiről, identitás-útjáról, párkapcsolatairól. Mindezek hatására elkezd átalakulni a gyermekéről alkotott régi kép. *Teljes elfogadásról* olyankor beszélhetünk, mikor az LMBTQ+ családtag partnere olyan szintű létjogosultsággal vehet részt a családi eseményeken, a család életében, mint a heteroszexuális partnerek esetében.

Fontos kiemelni, hogy nem szükségszerűen megy át mindenki minden szakaszon, lehetnek átugrások, megrekedések, visszaesések – ahogy a homoszexuális intrapszichés identitás esetében is, és úgy egyébként minden fejlődés tekintetében ez köztudott. Ami gyakran gátolja a szülők teljes elfogadáshoz vezető útját (Fairchild & Hayward & 2002), az lehet a szülő neveltetés, személyisége vagy vallásossága.

Alany1

“Ez mindig is bennem volt. Ezt mindig is tudtam. Éreztem, hogy idézőjelesen valami nincsen rendben.”

“A szüleim nagyon sokat mesélték nekem azt, legfőképpen anyu, hogy kiskoromban nagyon nagy szokásom volt inkább a lányos játékokkal játszani, illetve a női ruhát felvenni, illetve anyunak a magassarkúit.”

“6.-os voltam amikor elsőnek úgy éreztem, amit meg tudtam fogalmazni, hogy nemi vágyat érzek, ez a kamaszkor kezdete, akkor éreztem, hogy igazából a nők azok annyira nem érdekelnek. Így álmodoztam a jövőmről, arról, hogy ha nagy leszek, akkor milyen párom lesz?, hány gyerek lesz?, hol lesz az esküvő?, meg mit tudjam én, mindenem, de ebben nem szerepelt nő. (...)ugye ez az egész homoszexszualitás, ez az egész eltérő identitás a heteroszexszualitástól ugye ez egy egész folyamat. Aminek ugye az első része a tagadás, hogy én nem vagyok az. Ez nálam körül-belül 7., 8.-ba jelent meg, amikor összeismerkedtem egy lánnyal. Együttvöltünk 7 hónapon, a csóktól tovább nem jutottunk. Nem is nagyon akartam tovább jutni. Aztán bekerültem a gimnáziumba. Itt ezt nagyon el kellett nyomni, mert én is tagja voltam ennek a kolinak, ahova visszamegyek majd. Erről a koliról azt kell tudni, hogy egy kifejezetten halmozottan hátrányos helyzetű gyerekeket foglalkoztató intézmény. Az figyelhető meg a mi

*közösségünkben, hogy eszméletlen szinten lenézik, megvetik, megalázzák azt, aki a saját neméhez vonzódik, ha férfi. Ha nő vonzódik a saját neméhez az...az valamilyen szinten inkább a család mondja azt, hogy szégyent hozol a családra, mint nő. Ennek a férfi tagjai inkább azt mondják, hogy ez szexi, hogy ha 2 nő így összebújik meg együtt játszik. Aztán jött az életemben egy olyan esemény, hogy megismerkedtem egy sráccal, aki szintén meleg volt. Vele meg is történtek a dolgok. Így minden. És akkor igazából rájöttem, hogy engem... nekem ez nagyobb boldogságot okoz. Aztán feljöttem ***városnév***. Itt kibontakoztam egy picit.”*

*“17 éves voltam, amikor lebuktam, mert nem engedték meg anyámék, hogy én ezt valamikor felvállaljam és akkor a.. eljűk álljak, hogy elmondjam. Valószínűleg nem is tettem volna meg a mai napig, hogy ha nem bukom le. Ennek a körülményei eléggé, gáz volt. Ugyanis megbeszéltem egy nagyon jó barátnőmmel hogy adjuk már be anyuéknak hogy együtt vagyunk. Csináltunk is képeket, még csókolóztunk is úgy a képen, mert nem tudom. Csak hogy tényleg nagyon hiteles legyen. Haza is vittem. Nagyon hitelesen így el tudtuk egymást adni. Vagyis egymásnak adni magunkat, vagyis a szüleink.. szülőknek, és hogy is volt? Ja igen, akkor együtt voltam már az exemmel, és akkor az ő neve úgy volt beleírva a telefonomba, hogy szerelmem. Édesanyámék hoztak egy mobiltelefont, ami elméletileg független volt, de ezt csak úgy tudták megnézni, hogy ha az én simkártyámat belerakják a telefonba, mert egyedül a családban én voltam 70-es ők pedig 20-asok voltak az egész. Belerakták. Kiírták a számot és felhívták. És hát nem a megszokott hang szólalt(nevetés) vissza a telefonba(köhögés). Aztán kimentem a konyhába és akkor így közölték velem, hogy... nem is tudták hogy a barátnőmet ***férfinév*** hívják. Aztán anyu kikelt magából, örjöngött, hogy mi az hogy buzi vagyok ő nem így nevelt! Ő ezt nem akarja! Mit fognak szólni a család többi tagjai, mit fognak szólni a faluban? Aztán ugyanúgy jött apám is, ugyanezzel, hogy hah... ő csak egy mondat hogy.... megrázta a vállát, buzi a fiam, de jó! Unoka nuku. Utána 2 hétig körülbelül nem is beszéltem velük, mert szégyeltem magam. Aztán így ez egyre kezdett oldódni, így az idővel, végül odáig fajult a dolog, hogy elköltöztem otthonról. És a biológia a szóbelivel... a szóbeli biológia érettségit követően én közvetlenül költöztem hozzá az exemhez. És akkor itt már csak ismételni tudom magam, hogy ez a távolság volt az, amire vilá.. rávilágított a fontosságára annak, hogy igazából a szülő és a gyermek kapcsolata az nem feltétlenül jó, hogy ha van benne egy ilyen, hogy lenézek azért, mert buzi vagy. (...) anyuval beszélgettem, nem volt hajlandó telefonon beszélni ezért írásos formában volt hajlandó csak beszélni. Lehet, hogy azért mert nagyon szégyellte vagy ciki volt neki, nem tudom. De a lényeg az az, hogy amikor az exemmel laktam, én ott leírtam neki teljesen őszintén, hogy szeretem őt, hogy én boldog vagyok ebben. És bízom benne, hogy neki fontosabb*

lesz az, hogy én boldog legyek, mint az, hogy mit szólnak a többiek. És akkor erre csak annyit írt vissza, hogy igazad van. Utána meg így szépen lassacskán így... így tényleg lassan így elkezdett nyitni erre az egészre. Megkérdezte, hogy hogy van az exem, mit dolgozik? Így elkezdett felőle érdeklődni, aztán a tényleges áttörést az egy karácsonyi nap tette, amikor az exemmel hazamentünk és akkor együtt ünnepeltük a karácsonyt egy buli formájában. És akkor együtt ittak. És akkor így kitört belőlem ez az egész és ott a buli közepén elkezdtem a nagy sírás rívást. Az egyik oldalamon az exem volt a másikon meg anyu, (nevetés) hogy jó az a nap. És akkor onnantól kezdve már nincsen tabu téma. Semmi tabu téma nincsen köztünk. (...) az előbb azt mondtam, hogy nincsenek tabuk nincsenek ő... vagyis elfogadóak, de valamilyen szinten még ott van anyámnak a szemében ez a reménysugár, hogy idézőjelesen hátha megjavul. Mert... mert legutóbb hazamentem egy nagyon jó barátnőmmel, hazavittem őt és fotózták meg minden és a többi rokonnak azt mondták hogy ő a barátnőm.”

“Egyáltalán nem szűröm azt, hogy kinek mondom el, mert igazából én már azt elengedtem hogy bárkinek megfejel... megfeleljek ebből a szempontból. Vagy ha végignézed a facebook propri, végignézed a facebook profilomat akkor abból egyértelműen kiderül, hogy nincsen titkolni valóm ezügyben. Ahm egyedül a munkahelyemen... a munkahelyem az, hogy ott nem vállalom fel ezt az egészet, mert ott eszméletlen sérült srácokkal dolgozom, akiknek ez az értékrendjébe nem fér bele. És úgy érzem, hogy ha én ezt így elmondanám, akkor ez így akadálya lenne annak, hogy ők velem együtt dolgozzanak.”

“Az én közösségem alatt a cigányokat értem. A nem fogadják el az számomra azt jelenti hogy megvetik, konkrétan alázzák, csúfolják. Prédaként tekintenek rá. Nevetség tárgyává teszik. Szóval ez a abszolút negatív. (...) ez nem mondható annak, hogy most ez egy roma specifikum. Viszont intenzívebb egy picit. Ritkább az, hogy elfogadóbbak, de ez ugyan úgy megvan a többségi társadalomnál is, társadalom tagjainál is. arról a közegről beszélek amikor a cigányságot értem ahonnan én jövök, és akiket én ismerek.”

Alany2

“A melegségemért egyébként csak egyszer ért diszkrimináció, mert egyébként én nyíltan vállalom, az pedig amikor a ***iskolanév***, mer ugye én egész régóta ott tanítok, és volt egy év kihagyásom, hogy elmentem ***országnev*** tanítani. És visszajöttem, és a helyemre már ugye volt felvéve valaki, de volt kiírva egy nevelőtanári állás, és akkor én a nevelőtanári állásra

jelentkeztem, és azt mondta az akkori intézményvezető, hogy tanárnak bármikor, de nevelőnek soha(kérezp: komolyan?). Igen. Mármint hogy az éjszakás nevelői tanár állás volt mert hogy én meleg vagyok és ő ezt tudja. (kérdő: és ez hogy kapcsolódik össze ezzel a munkával?) Hát hogy ő... este van, ő azt gondolta, és akkor majd a vágyak előjönnek(nevetés)(nevetnek). És igen, és akkor gondolkodtam, hogy feljelentem, de végül nem jelentettem fel.”

“Ez így óvodában, akkor még így nem tudtam, hogy tehát, nem úgy, hogy a fiúk érdekelnek, hanem viszont, erre ilyen tisztán emlékeim vannak, hogy a feminebb dolgok, azok valahogy jobban vonzottak, és most lehet ,hogy ez egy hülyeséget mondok, mert hogy nem min... tehát, én attól nem tartom magam feminimnek, vagy mit tudom én, de úgy kiskorba így a lányosabb dolgok. Tehát hogy az a, érzékenyebb voltam, mint a többi fiú, talán akkor így fogalmaznék.”

“Hát először én nekem volt... középiskolába nekem lányokkal volt kapcsolatam, oké, ott is volt olyan, hogy egy egy fiúval randiztam, tehát hogy így kipróbáltam, de amikor jött a első, az a párkapcsolatom, mert ez volt az első is párkapcsolatom. Akkor így azt éreztem, hogy e ez egy ilyen egy igazi szerelem, és nem az, ami nem olyan, mint egy lánnyal tartottam font. (kérdő: Miért mi volt a különbség a lányok meg a fiúk között így?) Hát az érzelmi szinten, ez a magamat adom, és ez a, mint hogy egy ilyen teher esett volna így le rólam.”

*“Én egyetemen coming outoltam először, igen első évben. (...) Akkor éreztem azt igazából, hogy én szerelmes vagyok nagyon, és én akkor nem tudtam senkivel beszélni, de mindenki látta rajtam, hogy valami van, mer úgy magamba vagyok teljesen zárkózva. És akkor egyszer elkapott a ***nőinév*** engem, kint az egyetem bota... bo..bo.. botanikus kertben erre emlékszek. És akkor faggatózott hogy mi van velem. Azt mondja, csak nem vagy buzi?és...(nevetés) akkor így mondja. Nem ezzel a szóval, így a meleg, nem buzi. Csak nem vagy meleg. Mondom de, és akkor így rámnézett, ja, jó, semmi baj, a combomra ütött, és utána elkezdtem sírni neki, és akkor utána nagyon sokáig csak ezt ő tudta. Tehát hogy 1 évig, és vele beszélgettem mindig erről, és egyébként közbe ő is teljesen megérezékenyült ebbe az irányba. És ő volt. És utána később így sorba a barátaimnak elmondtam. És végül meg utána tehát... bárkinek elmondtam. Tehát hogy már nem csináltam belőle titkot.”*

“Azt hiszem 2014-ben mondtam el a szüleimnek. Tehát 2. éves voltam az egyetemen azt hiszem, és pl azt hittem hogy, az anyám ezt tök jól fogja kezelni, meg fogadni. Bár amikor elmondtam, ő azt mondta, hogy erről tudott is, ő gondolta. De valahogy úgy néz ki, hogy mégse gondolta,

*mert teljesen összeroppant benne egyébként, és én a ezt egy sms-be írtam meg az apámnak. Tehát nem tudtam (kérdő: Akkor anyukádnak személyesen mondtad?) nem ő az apámtól tudta meg. Tehát én a valamiért az apámmal kezdtem, de nem tudom hogy miért, lehet hogy azért, mert azt gondoltam, hogy ő lesz az, aki kevésbé fogja tudni elfogadni ,vagy nem tudom, és egyébként pont rajta nem éreztem ezt a... hogy rosszul kezelne vagy nem tudom. De az anyám az teljesen belerokkant, mer ugye miután én hazamentem, és ugye akkor próbáltunk erről beszélni, valamilyen szinten sikerült, de valahogy mégsem. Utána elkezdett gyógyszerekhez nyúlni, tehát ilyen rivotrin meg minden ilyen amit el tudsz képzelni. És akkor az volt, hogy olyan gyógyszerfüggőség kialakult nála, ugye azért a gyógyszerfüggőség miatt az apámmal nagyon megromlott a kapcsolata. És ugye köz.. ez idő alatt meg közbe ugye anyám folyamatosan minthogyha engem akart volna azért felelőssé tenni, minthogyha minthogy ő.. mert hogy ő gyógyszereket szed, mert hogy én nem segíték rajta. De hát én mondtam neki, hogy elviszem pszichológushoz, meg mindenhova, de nem értettem hogy milyen seg... segítség kellene neki. Mikor én megmondtam neki, hogy én jól vagyok ebbe, nincs semmi gáz. Szerintem inkább neki az a félelem, az a szorongás volt benne, hogy a környezetében meg kiderül, és ugye egy faluban. Ezzel ő mit tud kezdeni. Szerintem inkább ez volt emögött. És amikor kérdezték, mer ugye ő rajta is nagyon látszott, hogy valami nem oké, hogy mi a baja, ő folyamatosan azt mondta, hogy én, mert hogy én elköltöztem tehát ilyen k.. hülyeségeket mondott, és hogy ugye környezetem se, ugye anyámmal nem tartom a kapcsolatot. És akkor volt egy év, kapcsolatunk, hát én nem mentem haza egy évig. Így jobbnak gondoltam, vagy nem tudom, mert ahányszor, volt egy idő, ugye előtte így hazamentem, folyamatosan ez a feszültség, sírt otthon. Evvel én nem tudtam mit kezdeni, és hiába mondtam nek,i hogy ne te, mert hogy én tök jól vagyok, de ő ezt valami tragédiaként fogta fel. Tehát elmagyaráztam neki, azt is, hogy mi ugyan úgy, tehát hogy ugyan úgy vannak, mer ő azt gondolta hogy olyan kevés ember van, meg hogy ez egy olyan beteges dolog vagy nem tudom én mire gondolt. Sőt volt olyan is, amikor kimondta hogy hát hogy nem..nem vagyok olyan normális, mint a másik 2 tesóm. Ja. És akkor utána így elgondolkodtam magamon, hogy a család ott van, ahol akarjuk, nem feltétlen a vér szerinti, és akkor így... igaz ez ezt én csináltam, hogy nem kerestem őket nagyon. Kerestem, csak nem annyira, tehát hogy nem olyan sűrűn. Nem jártam haza. Tehát azelőtt hazajártam 3-2 hetente, utána így egyáltalán nem jártam haza. És közbe utána egy ösztöndíjjal kimentem tanítani ***ország***. Az így jó kifogás volt, hogy így kiszellőztessem a fejemet. Azóta már hazavittem a volt páromat, tehát vagy így (kérdő: igen?) mer volt, a anyámnak tök jó kapcsolata lett vele, sőt most, már anyám szerintem túl is van ezen, mer így már megbeszélte a testvérével meg így*

egy pár emberrel a családba, de az a a gyógyszerfüggősége az még ugye az még most is fenn áll ugye ez a...

“(...) tök ciki amikor hazamegyek, és akkor jönnek ezek a távolabbi rokonok, pl egy ilyen ünnepség alkalmával, és akkor megkérdezik, hogy nekem már van e feleségem, hát nincs. Anyám mindig elüti azzal, hogy tanulok, vagy nem tudom, én valamivel. (kérdő: És akkor te ezt tiszteletbe tartod?) Én ezt tiszteletbe tartom, meg nem is biztos, hogy ezeknek az embereknek ilyen, ott a az orrukra kötném, mert tudom, akkor a anyáméknak okozok... nem magam miatt, mert magamat nem félttem, hanem az, hogy mittudom én, a anyám biztos kiakadna, hogyha visszahallaná a pletyka szinten, hogy rólam beszélnek. És akkor ilyen felesleges... felesleges konfliktusokba belemenne, tehát hogy nem.”

“Hát biztos, ha nem is csak a cigányság, biztosan a falusi környezet is egy ilyen plusz valami, rátevődő valami. Biztosan a apámnak a vallásossága is, hát meg plusz ez az ugye a erős nemi szerepek, ugye voltak, vannak ilyen elvárások, hogy haj már huszon valamennyi vagyok és most sincsen feleségem, gyerekem meg mit tudom én, tehát hogy ezek is biztosan benne vannak. (...) hogyha egy középosztálybeli nem cigány férfi coming outol egy értelmiségi háttérrel, a biztosan másképpen fogadják az ő másságát, mint pl nekem egy nem értelmiségi háttérrel, nem középosztálybeli családba.”

“Hogy ha akkor nincs az a közösség (megjegyzés: szakollégium), amikor én ma... elkezdtem coming outolni, akkor én lehet hogy így elveszek, vagy nem tudom, tehát ott ott tök befogadásra találtam. És pont ezért mondtam ott az elején, hogy a család az nem mindig az, ahová a vér köt, hanem lehet egy barátságokból is egy ilyen rokoni kapcsolatokhoz hasonló valamit fenn lehet tartani.”

Alany3

“Kb 16 évesen coming outoltam és utána egy kicsit megváltoztak a dolgok. És nem tudom, hogy öm tényleg, ilyen távolság tartóbb lettem én is meg ő is velem, ez a anya gyerek kapcsolat egy kicsit más nálunk, és hogy ez olyan, mintha elveszett volna, tényleg, de viszont ugyan úgy nem vagyunk rossz kapcsolatba, szóval így megvagyunk, csak annyi hogy távolságtartó, hogy nekem is megvan a saját életem, és neki is. Én nagyon anyás voltam, és hát egy ilyen... amikor elkezdtem kamaszodni igazából akkor így na nagyon megváltozott így ez az egész, és öm

nemekm voltak a saját dolgaim..... ilyen nagyon anyás voltam, meg ugye én voltam a legkisebb, és őm és amikor ugye elkezdtem kamaszodni, akkor így egyre jobban rádöbentem, hogy mit is szeretnék így a jövőben, meg tudtam, hogy ők igazából nem fogadnák el ezt az egészet, és nem is értenék, hogy mi ez, úgyhogy külön életet kell kezdenem.”

“(...) már így az óvodában ez már így eléggé megjelent, hogy pl azt akartam, hogy fessék be a körmömet, meg ilyenek. Csak hát, úgy voltam vele, hát hogy ezt így nem szabad, meg ugye ez volt így mondva nekem, és igazából féltem ettől az egésztől, és hogy visszafogtam inkább ezt így kiskoromban. És hát igazából ennyi, hogy mondjuk már igazából már akkor megjelent, csak teljesen el volt nyomva. (...) Utána leginkább így elsőbe vagy másodikba éreztem azt, hogy hát így tetszett egy fiú ugye, és hát és utána egyre biztosabb voltam, hogy csak a fiúk tetszenek, mert a lányok ugye, hogy mondjam, úgy mert lány még soha nem jött be úgy, és egyre biztosabb voltam abba, hogy csak a fiúk tetszenek. És hát kb 12 voltam, amikor megtudtam maga, mit jelent maga az, hogy transzneműség, és maga a fogalmat meg mindent, és tudtam, hogy én nem meleg vagyok, mert hogy én nem szeretnék férfi testben élni, és hogy a melegék azok férfi testben, meg az a nincs is problémájuk azzal, hogy férfiak, és de viszont nekem az volt velem problémám. És ugye megtudtam, hogy mit jelent a transznemű, az kb 12 voltam, és tudtam, hogy hát én az vagyok akkor valószínűleg, de viszont azt nem mutatom meg így senkinek, így magam körül, mert nem is értenék meg, meg nem tudtam mennyire elutasítóak lennének velem szemben. Mert azt, még mindig vidékről van szó, és még tényleg, hogy így nagyon belémtuskolták azt, hogy ezt nem szabad, meg azt nem szabad, meg viselkedjünk úgy meg így, és féltem ettől az egésztől igazából akkor még.”

*“(...) hát ugye mindig csak lányokkal barátkoztam, és nekem ott a faluban volt lány barátaim, és egyál... tényleg már teljesen biztos voltam abban, hogy én a, nekem csak a fiúk tetszenek, és nagyon ugye általuk talán így könnyebben megnyíltam. Segítettek ebbe az egészbe, mert ők ilyen elfogadó közeg volt, és igen, ezt még talán könnyebb volt. És utána pedig az volt, hogy ugye én középiskolába kerültem, akkor se mondtam el senkinek, és 16 éves voltam, amikor már így nagyon kikészültem ez miatt, és, mert hogy ugye az egyik barátnőmnek elmondtam, és elmagyaráztam az egész ilyen fogalmakat meg minden, mert mer ő mer ő előtte mondta, hogy tudja, hogy valamit titkolok, csak nem mondom el. És na mindegy, akkor pont egy ilyen kirándulás volt ***országnév***, és akkor ott mondtam neki el ezt a dolgot, hát ő továbbadta az egyik lánynak és akkor így... az a lényeg hogy mi leültünk beszélgetni, és ők ugye tökre elfogadják, és ez erőt adott ahhoz, hogy én coming outoljak a közösségi oldalon, és őm, ott*

tudta meg a családom, meg mindegy, igazából mindenki, nem akartam azt, hogy személyenként mondjam el mindenkinek, hanem így egyszer, így sokkal egyszerűbb volt úgy láttam. De aztán utána leszedtem azt a posztot, és mert, hogy mégis olyanok látják,, akik akiket nem is nem is ismerek, ja. És viszont amit akartam ,azt elértem, szóval tudta mindenki ,aki így körülöttem így fontosabb személy. És őm utána ugye hazamentem, ugyebár tudja kollégista voltam én, és hétvégén hazamentem, és őm az egyik bátyám mondta, hogy szedjem el a azt a posztot, mert hogy oké, hogy most így, hogy én így érzem, meg stb, de hogy nem tartozik másra. És őm, meg a hát igazából ennyi volt az egész beszélgetés, és azóta nem emlékszek egyszer se, hogy felhozták volna a transzneműséget, tényleg hogy nem tudom, most úgy kezelik ,hogy teljesen tabu ez a téma nálam, hogy nem lehet így velem beszélni, vagy nem tudom, de nem, nem hozzák, nem hozták föl, soha, egyik bátyám se. De nekem úgy igazából okés volt, csak annyi, hogy eltávolodtam tőlük, mert hogy igazából ez egy nagyon fontos dolog, és őm nem tudtam, hogy nem mernek erről beszélni velem, vagy hogy nem tudom igazából. De beletörődtem. És hogy ugye ott voltak mellettem a barátnőim, akik nagyon sokat segítettek, és őm viszont akkoriban nem voltam annyira jóba velük a, mert nem is tudom mi volt, hogy magamba zárkóztam. Akkor voltak ilyen rengeteg ilyen amikor így magamba zárkóztam, és tényleg hogy csak otthon ültem, akkor mentálisan nem voltam annyira jól. És őm ők megkerestek, átjöttek hozzám, és őm és akkor beszélgettünk, meg akkor megint így jóban lettünk így, és tényleg ott voltak mellettem, amikor úgy éreztem konk... konkrétan, hogy így senki nem volt mellettem, és akkor ott voltak attól függetlenül. (...) De mindegy igazából örültem neki hogy ezt hogy úgy éreztem hogy leesett egy teher a vállamról és sokkal könnyebbnek éreztem magamat.”

*“(...) persze utána rájöttem hogy, hogy oké, hogy mindenki tudja már körülöttem, hogy ez van de nem tudok így igazán, nem tudok így elkezdni a tranzíciót, és ugyan úgy nehéz volt, mert ha viszont elkezdtem volna, így őm hát női ruhákat hordani, meg sminkelni magamat úgy, ahogy szeretném, akkor ők nem fogadták volna el, mondjuk egy faluban, és őm így nem tudtam igazán elkezdni a tranzíciót ott. Úgy voltam vele, hogy most hogy, felkerülök ***városnév***, akkor itt sokkal könnyebb lesz, azért majd itt is lesz rengeteg negatívum, de sokkal egyszerűbb lesz. Aztán ilyen... aztán itt elkezdtem ugye a hormonokat, hogy az egyik őm doktornő segít, nagyon sokat segített, és őm meg k... meg k... megkaptam ugye a papírokat, és meg, minden vizsgálat megvolt, és őm elkezdhettem ugye a hormonokat.”*

“(...) ahonnan én jöttem, ott ez volt, és igazából egy 300 fős kis falu volt, és soha nem volt így hasonló olyan szerű, mint én, vagy aki így érezn,e vagy nem tudtam róla. Mások sem tudtak

róla, és őm nagyon új volt, meg nem is értették, és így nagyon egyedül éreztem magamat, és hát így úgy gondoltam, hogy még azok a személyek is negatívan állnak hozzá, akik nem. Igazából nem. Szóval én nagyon negatívan éltem meg az egész ilyen vidéki életet ez miatt.”

“Az egyik barátnőmmel sétáltunk, és akkor őm akkor, akkor egy részeg ember ott kiabálta nekünk, hogy most melyikünk a fiú vagy melyik a lány, és hasonló dolgok. És én nem, nem bántottak soha fizikailag, csak ilyen kis, ilyen, ilyen dolgok voltak. De viszont én nagyon érzékeny voltam, és az ilyen dolgok is teljesen így tönkre tudtak tenni, hogy mentálisan is.”

“Alapjáraton én nem ismerkedek így olyan emberrel, akivel már azt gondolom, hogy látásra, hogy őm, nem vagy elfogadó vagy nem is tudom. Nem tudtok meg... alapjáraton én nehezen nyitok mások felé, és őm, általában az van, hogy más nyit én felém, és őm, de viszont olyan ember miért nyitna felém aki, aki ő nem elfogadó izé, mer az amúgy látszik. És őm ezért így talán így behúztam azt az egészet, hogy most hogy negatívum viszont negatív visszacsatolás. De viszont sokkal több pozitívum, és és régebben én mindig úgy voltam, hogy a negatívumra koncentráltam, és nem foglalkoztam a pozitívummal. És most már úgy vagyok, hogy igazából negatívum... negatívum annyira nem érdekel, és így sokkal egyszerűbb. Csak a pozitívumra. Igen.”

Alany4

“Örülök ennek az adottságnak hogy meleg vagyok egyébként. Akármennyire hihetetlenül hangzik, mer egyszer egy ici-picit különlegesebbnek érzem magam hogy ezt a részét is megtapasztalhatom az életnek.”

“Az első az általános iskolában volt. Tesióra kezdete előtt mentünk a fiúkkal öltözni. Azelőtt már igen jó kapcsolatom volt a lányokkal egyébként és nem tudom. Ők annyira nem érdekeltek. Hiába, pl már nagyobb korukba levették előttem akár a melltartót is, meg a bugyit is, tehát tényleg totál meztelenre leöltöztek előttem, és én csak álltam ott, és folytattam tovább a mondanivalómat, mer igazából ennyire nem hatott meg az egész, amit láttam. Viszont amikor pl a egyik fiú osztálytársammal beszélgettem tesi órán, és ő közbe öltözött, és őt pl az sem zavarta, hogy ha elmegy wc-re, és én ott vagyok mellette, és én akármit láthatok akkor. Tehát nyugodtan, simán csinálta, és ő, na ott viszont már, ott éreztem, hogy elakad a hangom is, meg így elkezdtem szaporábban lélegezni.”

“9.-be mondtam el az akkori legjobb barátnőmnek, hogy hát én meleg vagyok, és tök jól fogadták egyébként. Aztán 9. év végén elmondtam a fiú osztálytársamnak, akkor ő volt a legjobb fiú barátom éé... hát tőle féltem nagyon, de de lehet azért is féltem, mer akkor még hozzá kötött a vonzalom, tehát tetszett, sőt szerelmes is voltam belé. És és ott nagyon remegett kezem-lábam, ott az volt az első ilyen, hogy remegett a kezem-lábam, hogy úr isten, ezt most el fogom neki mondani, és akkor végül is nem mondtam el, hanem óra közbe így leírtam egy kis papírra, azt úgy odacsúsztattam magam mellé, ő elolvasta és visszaírta, hogy igen? és akkor mi van? Na, ott egy hatalmas kő esett le a szívemről. Az nagyon jó érzés volt, de nyilván nem viszonzta azt, amit én éreztem iránta.”

“Előző este én hazajöttem ő ***városnév*** egy hétvége után, és beszélgettem egy sráccal, és mondtam, hogy én itthon nem szeretek beszélgetni telefonon, mert anyuék mindent hallanak, úgyhogy én ezt nem szeretném megkockáztatni, hogy én itt lebukjak, vagy bármi is kiderüljön. És mondtam, hogy beszéljünk angolul. Azt mondta, oké, elkezdtünk angolul beszélgetni, mert én úgy voltam vele, hogy hát húgom nincs azon az angol tudási szinten, mint amin én vagyok, hát mondom biztos, hogy nem fogja érteni, amit beszélünk. Úgyhogy bementem a szobámba, és akkor szépen elkezdtünk beszélgetni, és húgom, ami amit én mondtam, amit mi beszélgettünk, húgom szépen úgy tolmácsolta anyuéknek mindent. Majd másnap bementem dolgozni, és pont angol órát tartottam, és láttam, hogy csörög a telefonom, mondom hát nem kéne hogy csörögjön a telefonom. Mondom anyu tudja, hogy órám van, és ezt tiszteletben tartja, hogy nem hív olyankor. Mondom biztos, hogy valami baj van, felveszem. Ő felvettem a telefont, kimentem a teremből, és akkor mondta nekem, hogy hát igazából most már nincs hova titkolóznom, tehát előbb-utóbb úgy is kiderül. Itt már tudtam hogy miről lesz szó(nevet). És akkor mondta, a fiúkat szereted tényleg? És hát mondtam neki, hogy volt egy ilyen körül-belül 5 másodperces kínos csend, és utána mondtam, hogy hát hát igen. És nem hagytam válaszolni se anyámat. Így egyszerűen azt éreztem, hogy nem is akartam ezt mondani, de így kitört belőlem az a mondat hogy, de hogy én anyu attól függetlenül ugyan az az ember vagyok, én ugyan az a ***férfinév*** vagyok, csak annyi, hogy ezt már tudod rólam. Tehát semmi más nem fog változni. És utána én már közbe el is sírtam magam, és feltettem neki a kérdést, hogy akkor most el kell menjek otthonról, vagy valami ilyesmi. És akkor, na erre anya is elsírta magát, és akkor mondta, azt mondja biztos, hogy nem. Azt mondja soha nem szere... nem hagyatsz el engem, mert hogy mindennél jobban szeretlek a világon, és akkor igazából itt ennyi volt a beszélgetés, még annyi, de annyit mondott, hogy ha hazajössz, akkor ezt megbeszéljük. Na, hát

én aznap este nem mertem hazamenni(nevet), úgyhogy a legjobb barátnőmnél aludtam, hogy egy picit feldolgozzam, hogy mi is történt itt valójában. Ez karácsony előtt 2 héttel volt, tavaly. Aztán hazamentem, másnap azt hittem, hogy kikerüljük ezt a témát, de nem kerültük ki. Úgyhogy anya annyi, hogy nagyon is kérdezgetett, hogy miért nem próbálkozok a másik nemmel. Hogy apa vigyen el csajozni vagy nem tudom. És mondtam nekik, hogy hát mondom, volt egy lánnyal egy másfél éves kapcsolatom 9.-től. Hiába imádkoztam, hogy velem mi újság van, és mondom, az nem jött be, tehát magával úgy a lánnyal való intim kapcsolattal nincs problémám, viszont a a párkapcsolattal azzal már van, mert 2 hét után már érzem, hogy hogy ami az én testemet érinti, azok melle,k és egy nagyon kis vékony, kis törékeny test, ami a azt érzem, hogy vigyáznom kell, és vigyázok is, mer nincs ezzel semmi baj, csak nem azt érzem, hogy az a test férfi lenne. Nem az izmokat, nem a tényleg a férfi mellkast érzem, nem amit, amit nagyon szeretek, és nem a borostá,t hogyha hozzábújok. Úgyhogy nekem erre így szükségem van, és aztán itt ebből volt is egy kis konfliktus anyuval mer, ő utána hozzám vágta azt a kérdést, hogy fogalmam sincs, hogy ők most min mennek keresztül. És akkor mondtam, hogy na édes szívem, álljunk meg egy szóra, és ülünk le beszélgetni, mer ezt most elmondom és... így megkérdeztem tőlük, hogy te hol voltál, amikor én 13 évesen, én erre az egészre így rájöttem, és azt se tudtam akkor hogy mi volt. Vagy mondom, te hol voltál, amikor elmentem az első fiúhoz találkozni? Vagy tényleg, vagy úgy bármelyikőtök hol volt, amikor én erre rájöttem, és én végigcsináltam egyedül, mert barátok sem voltak akkor mellettem, és egyedül csináltam végig akkor ezt a folyamatot, míg így rájöttem, ki vagyok, mi vagyok, és míg elfogadtam. És mondom na az, az volt egy kegyetlen időszak. Mondom há... nem, ne haragudj, nem tudlak megérteni. Mondom elhiszem, hogy nagyon rossz, hogy nem lesz unokád tőlem, amit nagyon is szeretnél, elhiszem. De barátkozz meg a gondolattal. Mert ez van és kész. Apa, rajta viszont nagyon meglepődtem, tőle féltem a a legjobban. Ő volt az, aki a leghamarabb elfogadott, és ő mondta, hogy hát igazából akármit csinálhatna velem, akár agyon is verhetne, akár vihetne engem csak csajokhoz vagy tökmindegy, én már ezt eldöntöttem, én ezt szeretném, kész, vége, punctum, ő ezzel már nem tud mit csinálni. Anya erősködött. Más most má nemá... már nem erősködik, ez már így nálunk már egy ilyen nyílt titok marad. Tudják, de nem beszélünk róla. Ennyi. (...) Az hogy nem lehet unokája, apának is ez a baja. Meg apa egyszer azt mondta, hogy hát ő megpróbál a gondolattal barátkozni, de nem ígér nekem biztosat. Hogy, tehát ő azt nagyon nem szeretné, hogy ténylegesen egy sráccal éljem le az életem. Tehát mondta, hogy ez ez még neki az ő világába ez még nem fér bele.”

“Én úgy gondolom, hogy egy roma családnak sokkal, de sokkal nehezebb elfogadni azt, hogy a az ő fia vagy lánya a másik nemhez a... a saját neméhez vonzódik. Ő ső... hát..mondhatnám úgy is, hogy szerintem itt viszont maga a környezetnek a az elfogadása nehezebb, mint az egyéné, szerintem. Tehát ők annyira be vannak skatulyázva, és csak csak egyet csak a hetero pár. És ők nem is nagyon nyitnak az evilág felé, hogy melegek vagy akármi, ami teljesen más, nem megszokott, ők ahhoz nem szívesen nyitnak. Úgyhogy, hát nem tudom, én úgy gondolom, hogy szerintem ott a környezetnek nagyobb.. sokkal nehezebb az elfogadása. A nem roma pároknál ott ott legtöbbször, ezt most nem sztereotipizálni szeretnék, hanem, hanem én ott azt gondolom, hogy megvan az az érzelmi tudás, az az értelmi háttér, hogy ők azt fel tudják fogni, hogy ez mit is jelent valójában, vagy már esetleg találkozhattak vele velőjá... valahol a világban, és ők valamilyen szinten, én náluk úgy érzem, hogy ők egy picit sokkal könnyebben el tudják fogadni ezt az egészet. Tehát ott ott viszont már inkább azt mondanám, hogy ott az egyénben van a nagyobb küzdés az elfogadással, nem a környezetbe. Ott ott nem tudom a, én azt gondolom, hogy tényleg az é.. ér.. ér.. na nem tudok beszélni (nevetés), az értelmi háttér az, ami ami ami ott elősegíti az elfogadását, a könnyedségét.”

“(...) a telepen én voltam a buzi ***férfinév*** (nevet), ezt így már általános iskola alsó tagozatától úgy ahogy volt, megkaptam, mert volt ott egy lány akivel, ott nagyon összebarátkoztunk, és ő tanított engem táncolni. Hát nyilván nem a férfias részét a táncnak hanem a nőies részét. Tehát hogyha rázni akartam magam, akkor én ráztam magam magam. Nem nagyon érdekelt akkor még más véleménye. És emiatt megkaptam nagyon sokszor az utcán is az iskolában is a családta... a családban is megkaptam nagyon sokszor.”

“Amikor társaságba jönnek így a fiúk, én olyankor át megyek a másik oldalra(nevet), mer hogy nem is szeretnék még véletlenül se.. csak mer most már tudom, hogy mostanában már tudom kontrollálni a az indulataimat, de inkább ezt így mellőzöm. És na, ők viszont be szoktak szólni, hogy na ott megy a buzi gyerek, és olyankor alapból jön egy ilyen nem tudom.. egy ilyen készítés, hogy akkor hajtsam le a fejemet, ne is nézzek fel, és csak úgy menjek végig az utcán. És ezzel nincsen semmi baj, hogy ő most beszél. Hát az ő szegénységi bizonyítványa. Nem nagyon érdekel. Viszont ez a beszólás az összes többi körülöttem lévő emberre hatással van, és olyankor minden.. rögtön mindenki odakapja a szemét vagy a fejét, ahol én vagyok, és ettől én már nagyon frusztrálnak és nagyon zavartnak érzem magam. És ott már ideges vagyok, és volt már olyan, hogy én emiatt elsírtam többször is magam az utcán, hogy mondom nem hiszem el

amúgy, és már ott nem bírtam megállni, hogy ne szóljak vissza. Tehát volt már ilyen nagyon sokszor. “

“Anya részéről is volt nagyon sokszor, egy, pl anya egyszer hozzám vágta azt a mondatot, ezt múltkor pont húgommal beszélgettük, hogy miért nem mondtam el már hamarabb, hogy meleg vagyok, és mondtam, hogy ha anyukád hozzád vágja azt a mondatot, hogy hát, neki nem kell buzi gyerek, mer azt beadja az intézetbe, mondom te bátran mellé állsz ezek után, és rámondod, hogy szia anya, meleg vagyok? Vagy mi?(nevet) Tehát hogy, én ezt itthon is megkaptam.”

*“Hát nekem a munkahelyemen is beszólogatnak a vásárlók néha, hogy ó, én nem állok a te kasszasorodba, hiába, én mondjuk sokkal gyorsabban kipörgetem a kassza sort mondjuk, mint bármelyik lány a ***üzletnév***. De hozzám nem minden fiú áll be. És abból is egyébként ez most nem sztereotípa vagy valami ilyesmi, és abból is egyébként a többség azok a roma srácok, akik beszólogattak, akik mindig kiröhögtek, és ők sem állnak be a sorba hozzám egyébként. Hogy ha egyedül van egy roma srác, akkor beáll hozzám. Ha már csapatostul jön mondjuk ugyan az a roma srác, mert már történt ilyen, akkor ő már nem áll be hozzám a sorba. És olyankor már hallom hogy kinevetnek valójában, így rajtam nevetnek, vagy hogy hát igen, engem meg nem nagyon érdekel. És hogy ha kell, akkor még ráteszek egy lapáttal.(nevet)”*

“Tehát az fix, hogy amit mi átélünk, és legyen az, hogy tök mindegy, hogy mennyi idő alatt fogadta el saját magát, vagy a környezet mennyi idő alatt fogadta el őt. Amit az a személy átél, az az én nemtudom.. én néha így gondolkodom saját magamon is, hogy én erre hogy voltam képes. Hát tudod hányszor gondolkodtam az öngyilkosságon, hogy, hogy én e.. én ezt nem bírom tovább, és most vetek véget ennek az egésznek? Rengetegszer. Még én próbáltam rájönni hogy ki vagyok, meg elfogadni saját magam. És nagyon sokan vannak akik meg is teszik ezt az öngyilkosságot. (...) A környezet volt az, mer már akkor én hellyel-közzel már tudtam, hogy ezzel nem fogok tudni mit kezdeni, tehát ez már marad nálam, de azt meg nagyon azt éreztem, hogy a környezetem meg még totálisan nem áll készen erre. Hiába pl egyre több ember fogadott el, meg egyre több barátom volt, és tudták mindannyian, hogy meleg vagyok, de a bará... a barátokat azt úgy, vagy akiket frissen szerzek barátokat én azt úgy annyira még nem sorolom be a szoros környezetembe. Én azokat az embereket tartom a környezetemnek, akik tényleg itt vannak a környezetemben, nap mint nap velem töltik az idejüket. Mint pl a munkahely, vagy itt a család, vagy a nagyon nagyon közeli barátok, aki már x éve barátaim. Tőlük félttem nagyon.

Tőlük félttem nagyon, és inkább a család volt az, ami.. ami így arra készítetett, hogy akár véget vessek az életemnek.”

“(…) nekem egyáltalán nem okoz problémát. Én tök jól el is tudom szerintem különíteni a kettőt egymástól és szerintem tök jól össze is tudom olvasztani a kettőt egymással. Ő nyilván hogy ha nekem akár lesz egy.. sikerül magam mellé találnom egy másik roma srácot és mi úgy gondoljuk hogy ha már addigra lehet örökbe fogadni gyereket és szeretnénk is amikor is roma gyereket sikerül választanunk, akkor én azt gondolom én vinném azt a roma hagyományokat, amik vannak. Úgy, hogy mi egy meleg család vagyunk. Mert ő, azért mert most valaki lmbtq, attól függetlenül a romaságát nem adja fel. Vagy hát ez ,ugyan ez fordítva, hogy most valaki roma attól az lmbtq-t azt nem fogja feladni. De hát az min.. ez a két dolog a szerintem hát eléggé nagyon meghatározza az ember életét. Őhm úgy hogy én azt.. ezt gondolom hogy nekem ezzel semmi problémám nincs.”

“Nyilván nagyon sok rossz dologgal jár, mer el kell fogadnod magad, azt legtöbbször egyedül kell végigcsinálnod, vagy egy-két baráttal, ami nem egy egyszerű folyamat. Meg maga a párkeresés sem egy egyszerű folyamat, és ott is leginkább egyedül vagy. De azt gondolom, hogy ezek nekem inkább kellettek ahhoz, hogy most ilyen személyiségem legyen, amilyen van. Hogy melegnek lenni, én azt tényleg... tehát tényleg nagyon szeretem, soha senkivel nem cserélnék, nem cserélnék a hetero életért. Én ebben érzem azt, számomra, hát fogalmazhatok úgy is, hogy ez a normális. De a normális szó az így nem tudom, az szubjektív számomra, tehát kinek mi a normális. Nekem ez a normális. És én, ezt én nagyon szeretem, én mindig is erre vágytam, hogy egyszer majd egy pasival éljem le az életem. (...) Nekem ez került, 13 évesen jöttem rá, akkor ismertem el, és azt hiszem, hogy elfogadtam magam 18 éves voltam már. Tehát nekem 5 évembe került ez az egész.”

Alany5

“3 éves lehettem, óvodás, amikor viccből megkérdezte az egyik dadus, hogy nekem melyik fia tetszik (...) azt tudtam, hogy egyik se tetszik. Aztán később, amikor már tök ciki volt mondjuk az általános iskolába, hogy nekem még mindig nem tetszik egy fiú se, mindenki piszkált, tehát akkor fogtam magamnak egy csávót, és akkor jól van, járjunk. (...) Hetedikben már szerelmes voltam egy lányba, és akkor már tudtam, hogy valami van, tehát ott már akkor eldőlt ez a

történet, tehát ott már nem volt kérdés, hogy akkor most végül is mi van. Egy elég gender semleges nevelésben részesültem, tehát lehet, hogy azért, mert láttak a szüleim hamarabb, mint én magam, egyébként azt mondták, hogy igen, hogy vártak is, hogy mikor fogok én coming-out-olni. Azért adtak hozzá segítséget, mindig egy támogató közegben voltam, például sose kérdeztek meg tőlem, hogy melyik kisfiú tetszik, vagy hogy van-e szerelmem. Inkább azt szoktak megkérdezni, hogy van valaki, aki tetszik, vagy van valaki, akivel szeretnék járni, vagy mit képzelek arról, hogy nekem milyen pár, mi az ideal, tehát nem az, hogy milyen fiú vagy lány. (...) Na és akkor középiskolába (...) jött egy cserediáklány (...) ő volt az első csaj az életemben, akit megcsókoltam, bocsnát, ő csókolt meg engem. Úgyhogy az egy nagyon pozitív dolog volt (...) Tehát nekem ez akkor olyan természetes volt, mint akár egy fiú csókolt volna meg, akkoriban egyébként nekem tetszettek a fiúk, most is egyébként tetszenek, meg meg is nézem őket, de hogy nem volt kérdés az, hogy lány, tehát annyira nem csináltam én ebből nagy számat, hogy ez most egy nő volt, aki engem megcsókolt, nekem ez természetes volt, hogy akár egy nő is megcsokolhat. (...) az érettségi idején már azért én használtam internet felületeket arra, hogy körbenézzek, hogy végül is milyen lehetőségek adóttak, hogy lányok, hogy ismerkednek. Még akkor nőkre nagyon nem mertem ráírni, de aztán amikor már egyetemista voltam, akkor már nem volt ez kérdés, hogy akár virtuális kapcsolatokat építsek, barátkozzak olyan emberekkel. Aztán rájöttem, hogy van az egyetemnek szivárvány csoportja, akkor elkezdtem barátkozni egyetemista meleg, biszex, transzex, akármilyen emberekkel.”

“(…) nem én coming out-oltam, nekem van egy nagyon jó barátom, hazamentünk (...) anya sütötte a palacsintát (...) azt mondja anyának, hogy simán bejön, azt a legjobb csajt lenyúlja előlünk. Hát erre én levörösödtem, nem bírtam szóhoz se jutni, otthagytam a palacsintát, mindent, anyámnak az volt a válasza, hogy hát így jártatok, hajtsatok, ha kell nektek valamelyik. De ő nem szólt semmit velem kapcsolatosan, mert én levörösödtem, felültem a biciklire. És akkor erről otthon nem beszéltünk, hogy ott mi volt az iskolában, vagy hogy történt ez a dolog, hogy ott elcsattant egy csók. (...) És igazából ott volt a döntő pillanat, hogy megismerkedtem az akkori párommal, vele 5 évet éltem együtt, végül is akkor, 23 évesen vállaltam fel a másságomat telefonon, nem mertem élőben, nagyon féltem ettől az autentikus közegtől, apukámtól, hogy akkor lenne oka miért kitagadjon, pedig aztán sose mondott ilyet melegekről. Tehát én otthon sose hallottam ilyet, hogy mert a buzik vagy mert a melegek, vagy mert az mit tudom én az rossz dolog, soha senkitől, tehát tényleg. Úgyhogy, ettől független féltem, hogy nem váltom be a vágyaikat, hogy nekem akkor lehet, hogy nem lesz gyereke, vagy nem olyan módon lesz gyereke, vagy hogy nem tudom, őket sérelem éri, bántani fogják őket ez miatt,

hogy elítélik. És akkor telefonon felhívtam anyáékat és nagyon pozitívan álltak a dologhoz, annyi dolog miatt hívott vissza anya, hogy akkor ez most komoly-e, vagy viccelek-e, mondtam, hogy nem, nem viccelek, és akkor mondta, hogy jó, semmi probléma. Mert annyira hívtam fel, hogy anya én most szerelmes vagyok, de most nem egy fiúba, hanem egy lányba, és akkor ott leraktam gyors a telefont, és mertem remélni, hogy majd apának elmondja. Aztán amikor visszahívott, akkor megkérdeztem tőle, hogy mennyire para ez nekik, meg hogy mennyire fér ez bele nekik, meg mondtam, hogy ha úgy érzik, akkor ezt egyáltalán nem fogom otthon felvállalni. Nekik azért mondtam el, mert nagyon szeretem őket, nem bírnék hazudni nekik. De azt mondtam nekik, hogy ha ez nekik mégis kellemetlen, akkor nem kell a családtagok előtt felvállalni majd, hogy ha már eljutok arra a pontra, hogy ez tényleg komoly kapcsolat lesz, akkor gondoltam én is vállalni, de hogy nekik meg szeretném, mert én sokszor felhívtam őket és akartam mesélni. Mondta anya, hogy teljesen szeretettel várnak minket, az ajtó mindig nyitott lesz, én az ő gyereke vagyok, akármit csinálok, az maradok, és én ezzel rosszat nem tettem senkinek, ne érezzem magam soha kellemetlenül, ez miatt bárki elítél engem, azzal van a gond nem velem. És ha valakinek ez nem tesz, akkor nem kell bejönni az ajtónkon, de ez mindig stabil biztos otthon lesz nekem. Soha, ezt nem fogom soha elfelejteni neki, hogy ők így álltak ugye hozzám, és megmondták, hogy nincs az a dolog, amit ne lehetne elvállalni, ha én ilyen vagyok, és én ilyennek születtem, akkor ők ezt elfogadják. Egyébként meg várták, hogy mikor lesz ez, hogy már végre megtudják.”

“Első körben az volt, hogy hazamentem, addigra már anya kb. így mindenkinek elmondta, tehát nem nagyon kellett coming-out-olni (...) Az, hogy én kit szerettem, az csak annyi volt, hogy igazából nem egy férfit, hanem egy nőt vittem haza bemutatni. Voltak intim kérdések, nyilván, mert, hogy senki nem tudta akkoriban még ezt, hogy ennyire nyilvánosan felvállaltam, senki nem tudta ezt magában tartani, tudod milyen egy falu, tudod milyen a közösség, főleg egy roma közösség, kíváncsi mindenki, hogy mi van a másikkal. Viszont itt nem arról szólt, hogy én most itt, talán soha nem kaptam olyan kérdést, hogy az intim pillanataimban mit csinálok, számomra, ami már intim, az például ilyenek, hogy akkor most, hogy lesz majd gyerekünk. Tehát hogy nem a fizikális része, nem ez volt a kérdés, hogy akkor, hogy tudunk nőként nőhöz kapcsolódni biológiai utón, nyilván nem tudunk, de hogy maga az, hogy most mit csinálunk szeretkezés közben, ilyenek nem voltak a kérdések. Hál isten azért, ezt azért mindenki tiszteletben tartotta, meg egyébként is tabu az ilyen, tehát érted, még a bugyimat se teregethetem ki, szerinted meg fogják kérdezni majd, hogy mit csinálok a kedvesemmel? Ez mondjuk védett engem, egy ilyen nagyon nagy védelmet kaptam, mert a romaságunkban azt a védelmet is megkaptam, hogy ezek

így le voltak valamilyen szinten kategorizálva, vagy hát így élesen meg voltak válaszolva, hogy ilyeneket nem. De a gyerek téma az rögtön előjött... Ami tök fontos, hogy a kérdések inkább arra irányultak, hogy nem félünk-e, hogy itthon bántani fognak minket, ők inkább ilyen védelmi hálót próbáltak körénk szőni.”

“Valamilyik nagynéném azt mondta, hogy jó, mi mehetünk hozzá bármikor, ehetünk, ihatunk, hogy lesz egy külön tányérunk, vagy vesz papírtányért és műanyag kanalat, és akkor max kidobja, hogy ha már mi ott ettünk, de, hogy biztos, hogy meg fog kínálni étellel, meg hogy bármikor bemehetünk az ajtón stb.”

“Én 2004-ben, talán vagy valahogy így, nem akarok hazudni, szerintem valahogy akkor kezdtem el pride-okra járni, és aztán aktivista lettem, önkéntes lettem, aztán aktivista lettem, eljárkáltam mindenféle LMBTQ szervezetek programjaira, és elkezdtem végül is aktivista életet élni, de nem csak azzal, hogy kimentem tüntetni, vagy elmentem egy pride-ra, vagy mit tudom én, elmentem egy workshopra vagy egy bármilyen beszélgetésre, hanem ténylegesen megcsináltam programot, melegség megismerési programot (...) Meg igazából elkezdtem ilyen teljesen önkéntes alapon is úgymond vállalni azt, hogy innentől kezdve mindenkinek out-ként éltem, minden munkahelyemen így nyitottam, minden kliensemnel közöltem, hogy akár, tehát hogy első körben azt, hogy ha az utcán meglát és mondjuk egy lánynak fogom a kezét, hogy ne lepődjön meg és nem szeretném, hogy ez miatt kellemetlenség érjen engem is vagy őt is.”

“(…) az volt a fontos, hogy én leüljek, és emberként beszélgessek azzal a másik féllal, és tudjam azt mondani, hogy de miért probléma neked az, hogy én meleg vagyok, mit ártottam neked azzal, vagy miben gondolod azt, és kíváncsi voltam a véleményükre, és soha nem az volt utána, hogy engem agyonütnek. Nyilván vannak az ilyen drasztikus helyzetek, amiben azért egy beszélgetés nem fér bele, volt nagyon sok ilyen veszélyes szituációm is ez miatt, de, pride-on például Molotov koktéltól kezdve mindent kaptunk, ott azért nem volt egy ilyen beszélgetős felület, nyilván ott azért azt tudtam tenni, hogy kivonultam és sétáltam azért, hogy a jogaim azért egyenlőségben legyenek, sajnos jog egyenlőtlenség van.”

“Szegeden voltunk és próbáltunk akkor is tartani egy ilyen beszélgetést, az egy teljesen zárt körű rendezvény sorozat volt, de megtámadtak minket, például a Mi Hazánkért Mozgalom tagjai aztán letépték a molinónkat.”

“(…) egy kirándulás során vagy meg akart gyalázni, tehát hogy majd én megmutatom neked, hogy milyen az, ha egy pasival lefekszel, akkor soha többet, ez a tipikus, soha többet nem akarsz, ha egy jó péniszt kapsz akkor majd megtudod hogy az milyen.”

*“(…) őt mentálisan megviselte, a mi kapcsolatunk az pont erre a történetre ment rá, ő annyira mentálisan megbetegedett ettől az egésztől, hogy minket például ***városnév*** megtámadott egy 15-18 fős fiatal csapat, hogy konkrétan ettől teljesen bekészült és elköltözött külföldre.”*

“(…) nekem például már a párom nem ismerősöm a Facebook-on, nem tudom mennyi ideje. Mert nem szeretném kitenni őt annak, hogy én mondjuk bejelöljem, hogy párkapcsolatban vagyok vele, vagy hogy a gyerekeket kitegyem annak, és nyilván most már az ő személyiségi jogait féltsem a legjobban. Mert a gyerekeknek nem teszem ki a képét vagy nem teszem ki, hogy mi egy párban vagyunk.”

“(kérdőző: Jól van, köszi, egy olyan kérdésem lenne még igazából a leszbikussággal kapcsolatban, hogy neked okoz-e bármi fajta kis nehézséget az, hogy ezt összeegyeztess az autentikus romasággal?) (…) ami miatt nincs problémám belőle, az én családom az teljesen elfogadta, hogy én így élek (…) Tehát engem az apám cigány törvény szerint a legnagyobb becsben tartott, általa legnagyobb becsben tarott, életem legnagyobb kérésével, az apám adott össze minket a párommal cigány hagyomány szerint. (…) Én azt tudom neked mondani, hogy már teljesen besokallok ettől, tehát volt is előnyöm, volt hátrányom, volt megkülönböztetésem ez miatt, hogy leszbikus cigány vagyok, de leszbikus cigányként élek, legfőképp a rokonságunkban úgy érzem, hogy elfogadnak, szeretnek, nem tesznek különbséget. De engem biztos hogy nagy, hogyan mondjam, nagyot nyom a lattba, hogy kik a szüleim, mert végül is ők a közösség nagyszülei, tehát ők az idősek, ők a rangidősek, ők a mama meg a papa. Tehát azt gondolom, hogy hanem ez lenne, akkor lehet hogy én is úgy járnék, mint sok más bohócnak ítélt roma fiatal, akik ki vannak röhögve, meg ki vannak nézve, vagy igazából csak nincsenek így emberként számon tartva. Úgyhogy nem tudom, hogy ez miatt van-e, vagy az miatt, hogy magam okán is látják, hogy én aztán, senkit nem érdekel, és kiállok a jogaimért és kiállok az igazamért, és ha kell, jó szóval, ha kell akkor akár bármivel.”

Alany6

*“(…) én már gyerekként tudtam magamról, de komolyan, már gyerekként tudtam. Én mindig a lányok bugyijába nyúláltam amúgy valamiért, hát engem nagyon érdekelt. Nyilván akkor nem gondolnám hogy szexuálisan izgatott, csak úgy izgatott a kérdés, hogy akkor hogy lehet meg mint lehet, és ja olyan nem is tudom hány éves voltam. Talán 15 vagy 16 évesen voltam először nővel, egy ilyen idősebb nő volt egyébként ő vezetett be a rejtelmekbe, és k***a jó volt, de nekem nem, nem igazán volt kérdés az hogy a pasikhoz vonzódom vagy a nőkhöz, nyilván mivel idősebb lettem akkor egyértelmű volt. Hát szerintem olyan 12, akkor már biztos voltam hát mindig azért izé nőket néztem mindig meg ilyesmi, hogy nem az volt bennem ami mondjuk más lakótárs, intézettárs vagy nem tudom, hogy mondjam. Tehát ők mindig a fiúkról beszéltek, meg amúgy is egy fiúsabb típusú lány voltam, szóval nem voltam ez a hú de nőcis, inkább ilyen sportosabb voltam, meg inkább ilyen vagányabb csajszi.”*

“(…)annyira leszarták igazából, hát most a nyolcvanas, kilencvenes években kit érdekelt, hogy te most pasival vagy nővel vagy. Leszarták ezt a dolgot, hogy akkor most én lesbikus vagyok, nem is érdekelte őket, tehát hogy igazából, most kivel beszéltem volna meg, tudod, senkivel, most a nevelőt mit érdekelte, érted. (...) Egyszerűen így mindenki tudta amúgy, igazából, hogy jól van, akkor ez a csajokat szereti, és akkor én el voltam így könnyelve. De tudod, hogy ilyen, szóval nekem ilyen szempontból ez egy tök természetes dolog, tehát hogy, meg az is tök természetes, hogy önmagam legyek, érted, szóval nyilván a párkapcsolatokba azért, mondjuk akik családban nőttek fel, főleg ilyen konzervatív vagy ilyen hát diszfunkcionális család, azért beszéljünk arról, mert rengeteg van Magyarországon ilyen-olyan szempontból. Tehát hogy hozzájuk képest azért nekem ez egy nagyon természetes dolog, szóval a cigánység az már más, az egy nehezebb kérdés volt benyelnem ezt a békát amúgy.”

“Nem emlékszem rá, hogy ilyen megküzdéseim lettek volna, hogy ezt el kellett volna fogadnom, vagy nem emlékszem arra, hogy érzelmileg ezt így le kellett, hanem nekem tényleg annyira természetes volt, de ezért nagyon hálás vagyok az intézetnek amúgy. Nagyon sok mindenért nem, de ezért, hogy leszarták hogy én mit csinálok igazából, és hogy nekem ez egy ilyen tök természetes dolog volt, ezért viszont igen, mert azóta sincsenek bennem ezzel kapcsolatosan gátak. Tehát, vagy mondjuk ilyen szégyen érzet vagy tényleg nem. Az mondjuk jó lett volna, ha valakivel tudok erről beszélgetni, érted, de úgy egyáltalán nem volt bennem az, hogy nem normális dolog, vagy hogy mások nem így működnek, hú akkor én miért így működök.”

“(…) ezzel kapcsolatosan bennem nincs ilyen negatív érzés, hogy tényleg ja, de azért óvatosnak kell lenni, szóval, tehát azért fűnek fának nem mondom egyébként meg a mostani melóhelyemen, 5 éve dolgozok itt amúgy, és 2 vagy 3 év után mondtam el tudod hogy amúgy egyébként nővel élek. (...) Van a párodnak egy neve, tudod, és akkor mindig az mondod hogy a párod. Hát és ki a párod, mindenki úgy beszél a csávójáról vagy a férjéről vagy mit tudom én, hogy a Zsolti már megint hülye volt vagy mit tudom én. Tehát azért elég sokat dolgoztunk egy légtérben, meg mit tudom én szóval mindig furá volt hogy erre mindig kellett figyelnem.”

“(…) fű hányszor volt, istenem, a ***köztér név***, érted, mentem a csajommal, és akkor: ha én ba***alak meg akkor biztos jó lenne.”

“Meg titkolni kell, tudod, titkolni kell, hogy amúgy mi egy helyen lakunk egyébként, titkolni kell, hogy izé, hogy amúgy mi egy pár vagyunk, hát még a világ nem látott ilyet, érted, hogy most miért kéne titkolni azt, ami vagyok? Hát ez nem egy betegség, hát amikor mondták, hogy ez egy betegség, hát mondom hogy ez hülye, tehát hogy van ilyen orientáció, olyan orientáció. Na mindegy, és akkor ez sokszor érintett engem kellemetlenül, meg szóval tényleg, és van, aki iszonyú para ezzel kapcsolatosan. (...) ne fogd meg a kezem, ne adjál puszit a lépcsőházban, mert nem adhatsz puszit, hát mi vagy, hülye vagy, mit érdekel hogy mit gondol a másik, tudod. És akkor ők meg az én szabadságomat korlátozzák ezzel amúgy, hogy én nem tehetem azt meg, amit én szeretnék.”

“Meg hát miért ne vállalhatnék gyereket, hát érted, én a szerelmemet el akarom venni, én el akarom venni, nem csak ilyen élettársi fa****g, nem, azt akarom hogy házasok legyünk, érted, nagyon ilyen párti vagyok. Legyen róla papír, érted ennyi, bármi bajon van, bármi lesz, ő az állam nem fog örökölni tőlem semmit, ott rohadjon el az állam, pedig az állam nevelt fel.”

“(…) bemegyek a NAVhoz, első házasoknak járó adókedvezmény. Már pedig az nekem kell az az adókedvezmény, tudod, ott viszem a papírokat, anyakönyvi kivontat, minden, maguknak ez nem jár, akkor egy nővel él, mondom igen lesbikus vagyok, probléma? Így, én direkt szoktam még feszíteni a húrt egy picit amúgy, hát jó ennyit is kell élvezni picit, hogy sokkoljam a népet. Mondom, probléma hogy lesbikus vagyok? Nem, nem, nem azért kérdeztem, nem, izé, mondom jó, nézzed a papírt, de maguknak ez nem jár, mondom ne idegesítsél már, mondom oda le van írva a munkáltatói tájékoztatóba, hogy élettársoknak is jár, érted. Na, jól van, jó, akkor menjek

vissza később, mert akkor egyeztet egy jogással. Jó, rendesek voltak amúgy és felhívtak, hogy amúgy valóban jár, úgyhogy kaptam adókedvezményt, ami nagyon jó. De érted, még bemegy egy heteroszexuális, érted, az anyakönyvi kivonatával, azt pikk pakk megkapja, de én futok még három kört, hogy elhiggyék már, hogy ez nekem is jár.”

“Bankokban, tudod, izé, mi, ja maga a párja, ja hát persze én, és akkor sokan emiatt kellemetlenül érzik magukat, én meg úgy vagyok vele, hogy megpróbálom az ő helyét tényleg kellemetlenné tenni, tehát hogy ez miért kellemetlen, tudod, nehogy már nekem ez legyen kellemetlen, érted. Mikor nekem ez egy tök természetes dolog lenne, azt várnám el az emberektől, hogy ő se akadjon fel egy ilyen dolgon amúgy, hogy most én nővel vagy pasival vagy mit tudom én mivel élek együtt, érted. Tehát hogy ez lenne a természetes, tudod, hogy jó élnék, írja alá, csinálja és akkor szépen. Na mindegy, szóval ilyen dolgok vannak de ez van. Ki kell menni külföldre.”

“Én meg néha azt érzem hogy az utcán meg vagyok fosztva attól, hogy az legyek aki én vagyok, hogy úgy szerethessem a páromat ahogy éppen én szeretem, vagy ahogy éppen én érzem, és a négy fal közt kell élni lényegében.”

“(…)van egy kettő ismerősöm aki szintén roma származású és leszbikus is vagy mondjuk biszex, és nyilván azért a cigányság nagy része vallásos, katolikus. Szóval ott is nehezen fogadják el meg ezt akkor tapasztaltam, amikor mit tudom én, rokonokkal beszélgetek, tudod, és akkor kérdezik hogy urad van már, férjed van, gyerek van, tudod. Tehát hogy nekik ez az első kérdés nekik nyilván ez a fontos hogy család stb, izé legyen minél több gyerek meg unoka meg mit tudom én, és hát egyrészt gondolom azért, mert vallásosok, de már kevésbé, másrészt meg, hogy annyira család centrikusak gyerekként, hogy nehéz, kicsit be van szűkülve a látásmódjuk. (...) szóval több olyan esetet hallottam egyébként, ahol mit tudom én, ki tagadták a családból mert, engem nem tagadtak ki nyilván, mert nem ismernek, de úgy amikor mondjuk én elmondtam hogy nővel élek, akkor is csak így kerekedtek a szemek, meg így köpni nyelni nem tudtak. Volt, aki mondjuk utána nem hívott fel, tehát volt olyan rokonom, aki nem hívott fel, a másik meg szabadkozott, hogy hát jó, hát van a családban, de azt már kitagadták, meg nem fogadja el az anyja apja. Szóval szerintem a, tehát hogy ha valaki magyarként leszbikus, annak könnyebb, mint a cigányként leszbikus. Szóval ott én nem tudom, valamiért ezt gondolom, meg ezt is érzem, meg ezt is tapasztalom, hogy nagyon nem fogadják el. Úgyhogy, mert hogy nagyon ilyen hagyomány tisztelő, meg vallásosak, meg nem, egyszerűen, tehát úgy, ahogy nem nyitottak

arra, hogy a gyerekek jobb legyen a sorsa, vagy nem iskolázottak érted, az is benne van a pakliban.”

“Abszolút külön kezelem magam, tehát amikor meghatároztam magam, akkor nem mondtam hogy cigány, az elején szóval én ezt nem tudom összehúzni amúgy. Talán azért, és nem, egyszerűen, néha úgy érzem egyébként hogy, mint hogyha két személyiségem lenne, érted. (...)a lesbikusságomat sokkal inkább a személyiségem részévé tudtam integrálni, ahogy te fogalmaztál most, nem tudom, mint a cigányságomat, és ezért nem mondom azt, hogy cigány. Például, mert azzal egyszerűen nem tudok mit kezdeni, érted, tehát hogy nem tudom hogy összehozni a kettőt, érted, és ezzel nem nagyon tudok mit kezdeni, és ebben nem is kapok segítséget amúgy. (...) olyan, mint hogyha lennék egyszerre cigány, meg egy lesbikus nő, tudod, és akkor nincs kapocs a kettő között. Tehát a cigányság nem az identitásom része, a lesbikusság igen.”

Összegző

Ahogyan a roma identitás, úgy az LMBTQ+ identitás tekintetében is minden alany rendelkezik valamilyen diszkriminatív, előítélet által stigmatizált történettel, mely vagy a munkahelyén (Alany2), vagy születési helyén/közösségében (Alany1, Alany3, Alany4), vagy a közéletben (Alany5, Alany6) tapasztalt. Nagyon sokukat érzelmileg és mentálisan is jóval erőteljesebben viselik/viselték meg ezek a történések, mint a roma származásukat ért atrocitások. Erre talán magyarázatként szolgálhat 1, *“másságuk” családban való elfogadása, el nem fogadása*, illetve 2, *az LMBTQ+ identitás státidumaiban tapasztalt krízisekben való előrejutás*.

Az LMBTQ+ identitás fejlődési modelljében lévő szakaszok jól kivehetőek az interjúalanyok történeteiben, bár nem mindenki ment végig minden stádiumon, és nem mindenki tart ugyanott – köszönhetően az eltérő családi háttérnek, környezetnek, szülői reakcióknak és egyéni megküzdési stratégiáknak.

Minden alany beszámolt a *szenzitizációs szakasról*, másságuk megéléséről, tapasztalásáról, amit vagy ők éltek meg, vagy mások beszámolóit által építettek bele fejlődéstörténetükbe. Ez az induló szakasz valóban mindegyiküknél már óvodás, de legkésőbb kisikolás korban megjelent. A második szakasz, az *identitásdiffúzió* is szinte minden interjúban fellelhető (Alany1, Alany3, Alany4, Alany5), azaz a homoszexuális irányultság tudatosulása

vagy megérzése. Alany1 esetében 6. osztályban, Alany3 esetében 1.-2. osztályban, Alany4 esetében 9. osztályban, Alany5 esetében 7. osztályban. Mindannyiuknál az első vonzalom és/vagy szerelem volt a kiváltó ok. Az erre adott reakciók is nagyjából hasonlóan zajlottak, Alany6 kivételével kamaszkorukban mind elnyomták magukban homoszexuális és transznemű késztetéseiket, a legtöbben pedig ezzel párhuzamosan heteroszexuális kapcsolatokat, párkapcsolatokat létesítettek (Alany1, Alany2, Alany4, Alany5). A valódi áttörést sokaknál az első homoszexuális kapcsolat, párkapcsolat megtapasztalása jelentette, ami gyakran párhuzamosan történt a továbbtanulással és környezetváltással. A legtöbb alanynál ebben a stádiumban történik meg a coming out, aminek a kimenetele meghatározza a későbbi fejlődési lehetőségeket, illetve a családi kapcsolatok alakulását.

A coming out vonatkozásában az is elég beszédes, hogy az LMBTQ+ személy 1, *szándékosan coming out-ol* 2, *lebukik* (Alany1, Alany4) – ami egyes esetekben lehet egy tudatalatti szándékos közlési forma, vagy 3, *más coming out-ol helyette* (Alany5). A szándékos coming out-on belül fontosnak tartom elkülöníteni – hiszen minőségében más – a 1, *közvetlen* (Alany2, Alany5)– vagyis a szülők felé közvetlenül közvetített formát (ez lehet személyes, telefonos, a csatorna mindegy, a lényeg, hogy közvetlen a szülő legyen az információ megcélzottja) a 2, *közvetett* formától, amit például Alany3 jelenített meg történetében, akinek a facebook posztjában értesültek családtagjai az előbújásáról. Azt gondolom a coming out ilyen formájának “megválasztása” is a családi viszonyok és környezeti elvárások – tradicionális nemi szerepek, homofóbia - által determinálódhatnak.

A coming outokra adott szülői/családi reakciók – meglátásom szerint – a következőképpen alakultak. *Bűntudat, önhibáztatás, harag* jelent meg Alany1, Alany2, Alany3 és Alany4 történetében. Mindegyikük családjánál a meghúzó félelmek, melyek ezeket az érzéseket motiválták: *a család mások általi megbélyegzése, a homofóbia, a tudatlanság a homoszexualitás és transzneműség kapcsán, a család reprodukciójának megtorpanása* (nem lesz unoka). A felsorolt alanyok esetében a negatív reakciót egy pszichés és/vagy térbeli távolságtartás követte, ami vagy feloldatlan maradt (Alany3), vagy maguk az alanyok igyekeztek nyitni családtagjaik felé (Alany1, Alany2, Alany4). Ezt követően páran (Alany1, Alany4) beszámoltak némi *nyitásról, érdeklődésről* a szülői oldalról, Alany1 esetében történt egy teljes elfogadás-esemény is (közös karácsony), de a végkimenetel sajnos a tagadásba, reménykedésbe, nem elfogadásba való visszaesés (Alany1, Alany2, Alany4), vagy a dolog tabusítása (Alany3) lett. Ennek következtében ezek az interjúalanyok megváltozott, eltávolodott, megromlott családi viszonyulásokat élnek meg. A *teljes elfogadás* egyedül Alany5 esetében történt meg a család részéről, náluk ezzel párhuzamosan még a *szorongás* van jelen,

mely gyermekük féltésében gyökerezik, ráadásul nem csak a család, hanem az egész roma közösség részéről. Alany6 esetében, aki intézetben nevelkedett, nem beszélhetünk ilyen coming out történetről, sem családi/szülői reakciókról.

A coming out reakciók és kimeneteleik - véleményem szerint - predesztinálják, hogy a identitásfejlődésemélet következő állomásai, az elköteleződés és az identitásintézis megvalósul-e, és ha igen, milyen minőségben. Az alanyok közül mindenki eljutott az *elköteleződés* stádiumába. Az aktivista, egyenlő bánásmódot és jogokért való harc formáját Alany2, Alany5 és alany6 valósították meg, vagy egyesület, vagy felvonulások, másokkal való beszélgetések formájában. Azonos nemű elkötelezett párkapcsolattal minden alany rendelkezett már, vagy szeretne rendelkezni. A teljes identitás felvállalás ugyanakkor mindenkinek valamilyen formában gondot okoz, ami köszönhető 1, a *társadalom által generált homofób, stigmatizált légkörnek 2, saját család féltésének*. Alany1 például a munkahelyén nem teheti meg, hogy felvállalja identitását, mert a hátrányos helyzetből származó roma közösség, melyben dolgozik, rendkívül elutasító és homofób. Alany2 távolabbi rokonok és ismerősöknek kénytelen hazudni, hogy miért nem nősült még meg – ezzel védve édesanyja becsületét a falusi közösségben. Alany3 nem tudja a teljes tranzíciót meglépni (öltözködés, smink) azon a településen, ahonnan származik, mert nem értenék, és elítélnék őt érte. Alany5 pedig nem meri a közösségi oldalon a saját élettársát bejelölni, mert fél, hogy atrocitások érik őt, vagy gyermeküket. Alany6 érzelmi, cselekvési önkifejezésben érzi magát korlátozottnak, amiket leginkább párjai családjá és a társadalmi nyomás felől él meg.

Azt gondolom, ez utóbbi miatt sajnos nem is lehetséges elérni az *identitásintézishez*, az utolsó stádiumhoz ma Magyarországon, hiszen az LMBTQ+ témában történő politikai, hatalmi, társadalmi diksurzus és törvénykezés folyamatosan pellengérré állítja, *hiperkathexis* állapotban tartja ezen identitást.

Mindemellett pozitív eredményként értelmezem, hogy azoknak az alanyoknak a számára, akiknek nincs azonosulási problémája már roma identitásuk kapcsán (Alany1, Alany2, Alany4, Alany5), nem jelent különösebb problémát összeegyeztetni azt LMBTQ+ identitásukkal önmagukban. A roma-közösségek hozzáállása ugyanakkor minden alany véleménye szerint elég negatív, homofób és elutasító.

Társadalmi reflexió – szűkülő keretek

Ebben az fejezetben olyan szövegrészeket mutatok be, melyben az alanyok a hazai politikai, közéleti, társadalmi helyzetre reflektálnak a romaság és az LMBTQ+ témákat érintve, saját gondolataikkal, véleményükkel, érzéseikkel, akár saját elméleteikkel egy-egy társadalmi mechanizmus kapcsán. Nagyon fontosnak tartom azt, hogy egy-egy társadalomban történő esemény – például jogszabályváltozás – ne maradjon reflektálatlanul az azt megélt emberek, érintettek szempontjából. Sajnos ez a valós társadalmi térben ritkán történik meg Magyarországon, ezért is tanulságos elolvasni ezeket az interjúrészteket, melyeket nem kívánok Összegző fejezetben boncolgatni, elemezni, a szövegek önmagukért beszélnek.

Alany1

*“Szerintem hasonló a helyzet, mint amikor Hitler nézőpontja volt ugye a zsidókkal szemben. Csak mi nem zsidók vagyunk, hanem cigányok. Kell egy ellenségkép, és akkor mi azok vagyunk. Amit ránk lehet húzni, vagy támadható felület. Mint észrevehető, nem teljes mértékben állunk ki magunkért, vagy azért, mert nincsen lehetőségünk, vagy azért mert egyáltalán nem tartjuk fontosnak azt, hogy kiálljunk magunkért, mert egyik napról a másikra él a legtöbbszörünk. És hát ezért jó, hogy nincs igényünk arra, hogy most mi feljövünk ***városnév***, és akkor tüntessünk. Főleg kisvidéken.”*

“Ha belegondolunk, azért nincsen hiteles érdekképviselőnk nekünk romáknak, mert nincs egy biztos középréteg, nincs egy középosztálybeli réteg a romáknak. Az pedig ugye úgy érhető el, hogy ha tanulunk.”

“Hát én személy szerint abban segítem a cigányságot, illetve a roma fiatalokat, hogy például elindulunk majd többi csoporttársaimmal egy szolidaritási projektben, aminek a keretein belül visszamegyünk a koliba, aminek a 99%-a roma fiatal, és pályaaorientációs képzéseket, beszélgetéseket fogunk nekik tartani. De véleményem szerint már ezt óvodában el kéne kezdeni, és szerintem a legjobban úgy lehetne változtatni, hogy az egész oktatást, az egész oktatási rendszert így átváltoztatnánk, és mondjuk valamilyen szűrőt betennénk, és mondjuk nem vennének fel olyan embert, aki mondjuk előítéletes.”

“De például, hogy ha azt vesszük alapul, hogy általában a nagy sikereket, vagy éppen eredményeket elért meleg férfiakról van szó, akkor egyáltalán nem jelenik meg roma kép. Pedig bőven van. Bőven van. De a lényeg az az, hogy mondjuk a médiában, vagy mondjuk a posztokban nem jelenik meg... nem hogy a meleg roma, de még a sima roma kép sem. A közmédiában. És és és mondjuk nem feltétlenül jönnek rá igények sem, hogy mondjuk egy ilyen életút interjút vagy akármilyen élettörténetet vagy sikertörténetet egyáltalán csináljanak vele.”

Alany2

„Hát nem tudom, most hogyha csak azokból indulok ki, amikor ugye mi ezt a fesztivál programot szerveztük, és a kaptuk azt a sok zsaroló üzenetet(nevetés), hogy rohadt cigány buzik. Akkor gondolom bennük egy ilyen többszörös valami biztosan kialakulhat. Tehát hogy ja. Meg hát ugye a Mónika show-t most végiggondoljuk, hogy ugye amikor a pl a transzneműek tekintetében, ugye a rengeteg roma származású volt ugye reprezentálva. És a ott is van tehát a ott is volt ez a rohadt cigány csíra meg mit tudom én milyen hestegelés is egy időbe az inetrneten, tehát hogy biztosan hogy van valami plusz negatív tartalma. (...) És egyébként pont ez miatt gondolom azt, hogy vidékre kell, kell hogy legyenek ilyen láthatósági programok.”

*„Kisebbségi témáknál sokszor sokszor érzem azt, hogy ez az önareprezentáció nem érvényesül, pl ez a roma ügyben is ugyan így így van, jó jó a melegeknél talán nem, mer ugye a melegnél ez nagyon befelé működő szervezet, csak melegek vannak általában benne, de mit tom még egy cigány szervezetbe simán lehet az, hogy egy nem cigány a vezetője, ami nem feltétlen gond egyébként, csak közbe akkor legyenek reprezentálva a közösségből is emberek, tehát hogy egy ilyen fele-fele arányba. És azért sokszor érzem azt, hogy a cigány civil szervezet köz vezetőként én elmegyek valahova, én sosem leszek olyan minőségben, mint egy nem cigány civil szervezet vezetője, tehát engem sosem fognak úgy kezelni, meg mindig a szakmai hiányosságaimra fognak felfigyelni, meg ilyenekre, amik általában így a sztereotípiákat ötvözik a cigány civil szervezetek vezetőket. Tehát hogy ez. (...) nem is tudom, hogy valamikor ***szervezetnév*** szoktak lenni erre olyan szivárványos izék, de minket soha nem hívtak meg. Tehát hogy pl ilyenek. Tehát hogy ők soha nem tekintettek ránk partnerként.”*

Alany3

“Alapjáraton nem igazán fogadják így el a meleg, meleget és öm, sőt egyáltalán nem, vagyis én úgy tapasztaltam. És öm a transzneműséggel kapcsolatban meg nem is tudják, hogy igazából mit jelent a transzneműség, és öm akivel beszéltem, azzal, hát mindig én magyaráztam el. És öm, mert úgye nem is tudták hogy ez ilyen.”

“Alapjáraton van egy ilyen feszültség a kisebbségekben, amit a nem kisebbségű emberektől kapnak, úgy át (...)és ezt a, ezt ha pl ott van egy kiskö... kisebbségen belül egy, egy, öm, lmbtq tag, azt akkor úgy tekintenek, hogy nem is tudom, hogy, hogy ,mintha nem lenne elég jó, vagy nem tudom, hogy akkor ő, őt akkor, őrajta levezetik ezt a dolgot. Hogy ez ilyen,, nem tudom. Ez olyan mintha erőszak erőszakot szülne.”

“Igazából ez a vezetőség miatt van ez az egész, hogy az miatt rossz, mert öm nem gondolnám azt, hogy pl a, a, maga a vezetőség nem állna ennyire negatívan ehhez a dologhoz, akkor ő, a akkor a magyar embereknek olyan nagy problémája lenne ezzel, mert a vezetőség kelti a gyűlöletet. Igazából, tényleg. És hát ki tudja hogy ez meddig tud fajulni még. Mert akkor volt ez a, akkor fogadták el ezt a 33-as törvényjavaslatot is, amikor volt ez a a korona vírus miatt ez a meghatalmazás, a teljes meghatalmazás a szá a valami törvénnyel vagy nem is tudom már hogy volt ez a 90 napos, és akkor hozták ezt is be, meg akkor nem lehetett kimenni tüntetni, meg semmi, és most, most hogy van ez megint, akkor megint hoztak egy ilyen lmbtq ellenes törvényt, szóval igen. Nem, nem, most nem tudom, hogy hogy lesz a jövőben, de jelenleg nagyon rossz (...) de szerintem ha nem változik a vezetőség, akkor ezt csak rosszabb lesz. (...) mindenképpen a jövőmet külföldön tervezem. Ha ezek nem lennének, akkor szerintem átgondolnám, hogy elmenjek-e, vagy ne menjek el.”

Alany4

“Hát itt itt sem az történik egyébként hogy, hogy azt a részét mutatják be, tehát nem azt a részét mutatják be a melegeknek, vagy akár az lmbtq-nak az összes betűjének azt a részét mutatják be, hogy ez mi, mi, miken is estek át amúgy valójában. Tehát mik azok a lelki folyamatok, amiken ők átestek,, és hogy ez mennyire brutálisan nehéz, hanem hanem mint pl a pride-ot. Azt úgy nagyon szépen beállították központba, nagyon szépen beállították a coming out-ot is központba. Szerintem fogalmuk sincs némelyiknek, hogy mit jelent a coming out szó, és csak azzal

villognak, hogy van egy-két bátrabb meleg srácunk, akik képesek tangát felvenni, és abba kimenni a pride büszkeség napjára, amivel még mindig azt gondolom, hogy nincsen semmi baj. Az a mi napunk, az a büszkeség napunk. Kész, vége punktum. Azt vesz fel akárki, amit szeretne. De, hogy ez nagyon nagyon nagy bélyeget tett rá, erre a az egészre, és emiatt is szerintem nagyon nehéz. Meg tényleg, nem azt közlik le a médiába, hogy, hogy hát ott is csak a az egésznek a negatív részét fogják meg, és azt közlik le a médiába. (...) anyuék is mondták, és akkor most úgy fogsz kinézni, mint azok a fiúk a tömegbe, amikor van nyáron az a nem tudom milyen nap? Hát mondom nem. . És tehát, hogy ő ettől fél, hogy hogy hogy átváltozok én itt drek queenné akár, vagy beöltözök lánynak, és akkor én, vagy át is operáltatom magam ennek, mer ilyen kérdésekkel is bombáztak, és mondtam hogy hát nem(nevet), attól mer meleg vagyok, attól még pasi szeretnék lenni.”

“Pont koronavírus kellős közepén kell hozni két olyan törvényt a az lmbtq társadalom ellen, ami itt tényleg így. Tehát ez a 33-as törvény is, hogy töröljük el a transzneműeket, ez ez számomra nem tom.. Most Kellett, most van itt az ideje, és eddig érdekes sem.. senkinek nem volt baja ezzel az egésszel.”

“Magyarországon ma melegnek lenni, az nem túl boldog dolog szerintem. Még a azt gondolom, hogy a a cigányságnak is van itt hangsúlya, viszont most egyre jobban ezt az, ezt a hangsúlyt, ezt teljesen átveszik az lmbtq világ. Legalább is, én most azt érzem, hogy most nagyon nagyon ránk vannak szállva. És mindent csak most már az lmbtq csinál, már nem csak a cigány. Vagy mi együtt ketten(nevet). Az is, meg nekem még ez is volt már, vagy, hogy na akkor nem is az, hogy cigány vagy, még meleg is fiam. Hát mondom igen. Tiszta hihetetlen. De itt Magyarországon a ro melegnek lenni tényleg nem, nagyon nem elfogadó a társadalom. Bármennyire is, minél több emberrel találkozok, akik ezt így elfogadják, még mindig azt érzem, hogy annyira rohadt kevés ez az ember. Csak azért, amikor már így többszörösen jönnek ezek a hírek, hogy hogy na akkor mittom én, megint megverték, megverték egy meleg párt akárhol.”

Alany5

“Sokáig gondolkodtam, hol kéne élni, de jelen pillanatban az van az emberben, hogy menekülj, kérdőjelek, felkiáltójelekkel, vagy maradj, tehát meddig tarthatsz ki itthon úgy, hogy ne lödd fejbe magad. (...) és eljutok arra, hogy itt nem lesz megfelelő védelmi, vagy akár jogi szempontból biztonságos a mi életünk, akkor lehet itt nekünk akármilyen házunk, akármilyen

lehetőségünk, amit így szűken a kis családuknak megteremtünk, akkor nem lesz maradás. Én mar most sem maradnék, nem azért, meg cigány vagyok, az az egyik oka, borzasztó ma Magyarországon bárkinek nem a fehér magyar ciszhetero ősmagyar és nem tudom hány kutyabőrös szilvafás magyarnak lenni. (...) és az a baj, hogy ebben az országban élek, nem tudom, hogy meddig lesz egészséges mentális állapotom. Persze nagyon sokszor beleesek abba, hogy kiakadok, mert sírok, vagy éppen dühöngök, vagy tehetetlennek érzem magam, de azt gondolom, hogy hozzám hasonló emberek, teljesen független, hogy ők ebben benne vannak, vagy csak pártolják azokat az embereket, akiket sérelmek érnek, ez nagyon nehéz terep arra, hogy itt úgy tudjál élni, hogy igazán boldog legyél. Mert a mindennapi boldogságaimat meg bírom élni, ki tudok teljesedni akár a családommal, akár a szeretteimmel, és ha nem foglalkoznék a kerítéssel, akár egy boldog tudatlanságban is élhetnék. De az a baj, hogy itt már ezen rég túl mentünk.”

“Igazából nem tudom, hogy mi a szart keresek én még itt, csak amikor ezt a kérdést felteszem magamnak, akkor közben ott van a másik, hogy persze én mennék, de én menjek el, sajátomból, miközben igaza van a páromnak, hogy ő nem fog menekülni, nem tett semmi rosszat.”

“(…) az, amit rólunk közvetít a sajtó, és összemoss minden baromsággal, direkt összemoss, és fals információkkal látja el az embereket, azt nem tudom, hogy tudjuk-e valaha a helyén kezeltetni az embereket. És nekem ez egy nagy kihívás, hogy tudassam a néppel meg az emberekkel, hogy ez miért is van. (...) De közben nem értik, hogy nekem nincs ugyanannyi jogom, amennyi akár örökbe fogadásban párommal, akár egy esküvőt megkötni, akár egy öröklési, akár egy kórházban látogatni, akár az, hogy a párom hozhassa haza az iskolából, óvodából a gyereket engedély nélkül, ő írhatta alá az ellenőrzőjét vagy papírját. Tehát, hogy ezeket nem értik, nem értik, hogy miért van, hogy mit akarunk, és az a baj, hogy én azt gondolom, hogy valahol a kommunikációval is elcsúszott ez a történet, meg az, hogy az a baj, hogy bármennyi interjút ad a pride vagy bármelyik szervezet, az annyira meg van változtatva, hogy annyira nem úgy adják le, hogy annyira úgy mellébeszéléssel körítik be ezt az egész történetet, hogy az embereket így félrevezetik. És nem tudom, hogy a mostani helyzetbe mikor jön el az a nap, amikor egyáltalán valaki megérti, hogy miért van a pride.”

“Legutóbbi választásokkor, soha nem felejttem el (...) volt egy házaspár, vagyis egy pár, egy leszbikus pár, akikkel, nem csak ők, hanem nagyon sok emberrel, elmentünk (...) pub-okba, vagy ilyen kiülős helyeken, ahol nézik a választásokat. És nagyon sokan arra az egy napra tették

fel az életüket, én akkor még ugye nagyon nem tudtam, hogy mi lesz itt a kimenetel, meg hogyan, és volt, akivel ott beszélgettem, és azt mondták, hogy na, hogy ha olyan döntés születik, ami számunkra nem megfelelő, akkor beülnek otthon még egy utolsó vacsorára valami étterembe (...) és mondták, hogy ők másnap így fogják magukat, megveszik a repjegyüket, eladják itthon a lakásukat, ha nem tudják eladni kiadják, és kiköltöznek külföldre. Másnap rámentem a Facebook-ra és láttam, hogy posztolták a képeket, hogy pakolnak, hogy dobozolnak.”

Alany6

*“Hátrányos megkülönböztetés, tehát hátrányát érzem annak, hogy az vagyok, mert hogy nincsenek ugyanolyan jogaim, vagy hogy nem úgy vagyunk elfogadva a társadalomba, mint mondjuk egy heteroszexuális pár, vagy mondjuk egy pasi vagy nő, tök mindegy. Vagy akár a gyerek kérdés szempontjából, azért olyankor szoktam dühös lenni, mert inkább azt mondom k***a ideges szoktam lenni, hogy a jó büdös k***a anyátokat, bezzeg az adóm azért az nagyon jó, akkor hasznos tagja vagyok a társadalomnak, mikor levonják a 120 ezer forintot vagy mit tudom én mennyit vonnak le, na mindegy. Szóval ja, akkor azért érzem ennek a hátrányát, de alapvetően azt gondolom, hogy viszonylag én ezt elfogadom, hogy én ilyen vagyok és kész.”*

“Amikor a módosították az alaptörvényt hogy mi a család, ettől teljesen ki voltam készülve.”

Konklúzió

A fent közölt interjúrészek és Összegző elemzések mind jól rámutatnak, hazánkban a roma identitás és az LMBTQ+ identitás is erősen stigmatizált és terhelt, ami nagyban nehezíti az azonosulást, de más-más módon.

A roma identitás kapcsán az azonosulási nehézség kettős: egyrészt jelen van a társadalmi előítélet internalizáltsága, másrészt a hagyományos, sztereotipikus roma mentalitástól való eltávolódás is megjelenik a legtöbb alany esetében. Ezzel szemben az LMBTQ+ identitással való megküzdés és terheltég a többségi és kisebbségi (roma) társadalom stigmatizáltságából fakad, a másság bélyegként való kezelése, a törvények, médiamegjelenítés, a magyar politikai kommunikáció mind ehhez az azonosulási nehézséghez járul hozzá. Így véleményem szerint nem is az a kérdéses, hogy képesek-e összeegyeztetni e két identitást, hanem az, hogy

folyamatosan mindkét identitás elem újra és újra a többség vagy saját kisebbségük által “ki van kezdve”, hiperkathexis állapotban van tartva.

A megkérdezett interjúalanyok saját roma identitásukat első generációs értelmiségiként már más “minőségben” élik meg származási családjukhoz képest, ez gyakran szembe megy egyes közösségi értékekkel. Ilyen például a “hagyományos nemi szerepek”, amiben sok roma fiatal már nem tud gondokodni, pláne, ha történetesen LMBTQ+ személy, hiszen akkor létezni sem tud. Ennek következménye lehet a *double life* jelenség, az LMBTQ+ identitás nem teljesen és nem mindenhol való felvállalása. Ezért roma identitásukat - a többségi társadalom által való stigmatizáltságnak köszönhetően – otthon, saját környezetükben élhetik meg igazán szégyenérzet nélkül, míg LMBTQ+ identitásukat a legtöbben nem-roma közösségekben tudják megismerni, megélni és felvállalni.

E sokszoros, több irányból érkező nyomásnak és terhenek állandó szorongás, félelem, különböző mentális problémák, megromlott családi kapcsolatok és öngyilkossági gondolatok is lehetnek a következményei. Ezek alapján azt gondolom, van dolgunk, a társadalmi felelősségvállalás nem negligálható a roma LMBTQ+ emberek esetében sem.

Összefoglalás

Identitásunkra nagyon sok minden hatással van. A családukból hozott minták, kommunikációs formák (Maccoby & Martin, 1983 In Vajda Zs. & Kósa E., 2005), konfliktuskezelések (Figula et al, 2010), a családi hagyományok (Elblinger, 2013), mítoszok (Boreczky, 2014), titkok (Dare & Pincus, 2007) traumák (Ferenczi, 1982; Freud, 1943), a genetikailag örökölt (Plomin, 2018) vagy szocializáció és környezeti hatások (Buda, 1984; Hurrelmann, 1988; Howe, 1997; Ceci, 1990; Umana & Taylor et al, 2014) révén elsajátított tulajdonságok, viselkedések, a vallásosság (Bögre, 2002; Riesebrodt, 2010), kultúra, nemzetiség, etnikum, származás (Neidermüller, 1989; Smith, 1991; Hall, 1997; Phinney, 2003; Liebkind, 2006; Berry & Sam, 2016), a szocioökonómiai-státusz, mint a lakhatás, anyagi helyzet, iskolázottság, tárgyi feltételek (Kağıtçıbaşı, 2003 idézi Nguyen, 2003), az egyéni életútban megélt események, tapasztalatok, döntések (Erikson 1986; 1991; McAdams, 2001; Tengelyi, 1998), a párkapcsolataink (Rogers, 2003; Fromm, 1984), a történelem, s a történelem okozta transzgenerációs történetek (Assmann, 1999; Bruner, 2005; László, 2005; Balogh et al, 2021) és traumák (Daud & Skoglung & Rydelius, 2005), a politikai/hatalmi kontextus,

diskurzus (Bacchi, 1999; Evans, 1993; Carver & Mottier, 1998; Mottier, 2000), a törvények (Durkheim & Simpson, 1933), a média (Anderson, 1991; Gerbner & Gross, 1976; Price, 1998), a kortárs kapcsolatok (Cooley, 1902; Marcia, 1983; Markus & Cross, 2003), és még sorolhatnám.

Jelen dolgozat e rendkívül szerteágazó entitás, az identitás társadalmi vetületét kívánta elméleti szinten megközelíteni és bemutatni, azon belül is a kisebbségi identitást, s annak társadalmi, többségi, hatalmi pozicionálás révén ráprojektált többségében negatív, előítélet által stigmatizált, s így az azonosulást megnehezítő körülményeit.

Ma Magyarországon a legstigmatizáltabb kisebbség a romák társadalma és az LMBTQ közösség. Ebből következik, hogy roma LMBTQ személynek lenni ma hazánkban valóban egy többszörös kisebbségi helyzetet jelent, a többségi, hatalmon lévő csoportok (outgroup) által megkonstruált etnikai identitás, másrészt a saját csoportjuk (ingroup) gender konstruktója miatt.

A dolgozatban három kutatás került bemutatásra, egy kérdőíves (N=288), egy fókuszcsoportos (N=43) és egy interjú (N=6) kutatás. A bemutatásra került kutatások célja az volt, hogy feltárja azokat a tartalmakat, amikben a nemi és etnikai identitás azonosulás és ellenazonosulás lehetőségei rejlenek, fókuszban tartva az előítélet általi stigmatizáltságot és a nemi szerepekkel történő tartalmi és értékbeli változásokat. A három egymásra épülő kutatásban különböző féle módszereket alkalmaztam, amelyek lehetővé tették az egyre nehezebb és mélyebb területek feltárását.

A kérdőíves módszerrel azt vizsgáltuk, hogy a nem konstrukciója milyen viszonyban áll a különböző identitásállapottal és a fenyegetettséggel a roma és nem-roma társadalomban. Ezenfelül a nemi reprezentáció és az identitásfenyegetettség kapcsolatát vizsgáltuk a szocioökonómiai-státusz, az iskolai végzettség, a lakóhely típus, a bevétel, a szubjektív jóllét és a foglalkozás mentén, illetve, hogy melyek azok a konstrukciók, amik a nemi identitásra fenyegetően hatnak. A nemi reprezentációk feltárásához asszociációs módszert alkalmaztunk; az identitásfenyegetettséget és távolítást pedig a Multiple Threat and Prejudice Questionnaire-el mértük fel. A roma és nem-roma kitöltők „nő” és „férfi” szóra adott asszociációit összehasonlítottuk, és a független elemzők mennyiségi és minőségi különbségeket fogalmaztak meg velük kapcsolatban (lásd: 1. Táblázat és az azt követő elemzés). Ugyanakkor a magyarországi cigányság helyzetére vonatkozóan - egyéb kutatásokkal egybehangzóan - saját mintánkon is megmutatkoztak különbségek a romák és nem romák demográfiai faktorait, szocioökonómiai státuszát illetően, melyben egyértelmű hátrányt szenvednek el a roma válaszadók. Az MTPQ nemi dimenziójában vizsgált nemi távolítás (azaz a tradicionális nem-

értelmezés) és a demográfiai tényezők kapcsolatát vizsgálva láthattuk: a lakóhely, az iskolai végzettség, a munka és a fizetés mennyisége is befolyásolja azt, hogy mennyire gondolkodunk tradicionálisan vagy kevésbé tradicionálisan a nemekről. Ebből kifolyólag a magyarországi roma kisebbség és nem-roma többségi társadalom tradicionális nemi reprezentációkban való gondolkodását sikerült a szociális helyzet és egyéb demográfiai tényezők sajátosságával is magyarázni, így nem beszélhetünk tisztán kulturális különbségekről, hiszen az életkörülmények, amelyek alapvetően meghatározzák a gondolkodást, életmódot, nagyban különböznek a vizsgált csoportok esetében. Ezt követően megvizsgáltuk, mely demográfiai faktorok hatnak a nemi identitás fenyegetettségére. Eredményeink szerint a nem mellett az etnikai hovatartozás sem befolyásolja a nemi identitásfenyegetettség mértékét, vagyis a nemi identitás fenyegetettséget kiváltó okok nem kultúraspecifikus tényezők.

A fókuszcsoporthoz tartozó vizsgálatban magukat romának valló válaszadókkal beszélgettünk, melynek főbb témái az előítélet és a gender kérdéskörét járták körül. Leginkább arra voltunk kíváncsiak, milyen változások mentek végbe a generációk között egyes genderhez kapcsolódó értékek mentén, s ez milyen azonosulási nehézséggel járhat az érintettekben. A fókuszcsoporthoz tartozó elemzésénél három fontos eredményt emelnék ki: 1, Nagy különbség van egyes régi hagyományok és értékek értelmezésében és az ezekhez való viszonyulásban a fiatalabb és idősebb generáció között, melyek gyakran konfliktust generálnak. Ez lehet külső – vita, verekedés -, és lehet belső konfliktus is – szerepek és viselkedések váltogatása, olyan norma követése, amivel már nem képesek a fiatalok azonosulni. 2, Az „új norma”, a modern nemi szerepekben való gondolkodás párhuzamosan van jelen a régi tradíciókkal. 3, Összességében az LMBTQ+ közösséggel szemben a megkérdezettek válaszai alapján elmondható, hogy a romák közössége valamivel elutasító és sztereotíp.

Utolsó kutatásomban strukturált mélyinterjúkat készítettem roma LMBTQ+ személyekkel, hogy közelebbről megismerjem az interszekcionális fenyegetett identitás szegmenseit, s azt, milyen lehetőségei vannak a pozitív önelfogadásnak, ezt mi hátráltatja, mi segíti. Fontosnak tartottam az inerkategorikus szemlélet – tehát a kategóriák tartalmát, értékét, a hozzájuk fűződő társadalmi attitűdök (McCall 2005; Wallby, 2009) - mellett az intrakategorikus megközelítés – vagyis a marginalizálódott csoport saját élményeit, tapasztalatainak felmérését és megismerését (McCall 2005; Wallby, 2009) a dolgozatban. A interjúk elemzéseiből számomra igazán nagy tanulság volt, hogy valójában nem a két stigmatizált (roma és LMBTQ) identitás közötti integráció a nehéz (persze minden alany beszámolt külön a roma és külön az LMBTQ identitásával való megküzdésről, melyből legtöbben mindkét identitás esetében pozitívan kerültek ki), hanem, hogy folyamatosan

mindkét említett identitás elem újra és újra a többség vagy saját kisebbségük által “ki van kezdve”, hiperkathexis (Erős, 1998) állapotban van tartva. A másik, hogy a többszörös mobilitás is nehezítő körülményként jelenik meg, hiszen a megkérdezett interjúalanyok saját roma identitásukat első generációs értelmiségiként már más “minőségben” élik meg származási családjukhoz képest, ami gyakran szembe megy egyes közösségi értékekkel. Ilyen például a “hagyományos nemi szerepek”, amiben sok roma fiatal már nem tud gondolkodni, pláne, ha történetesen LMBTQ+ személy, hiszen akkor ezen kategóriák és értékek mentén létezni sem tud. Ennek következménye lehet a double life (Ritter, 2014), vagy szerepkonfliktus (Sarbin & Allen, 1987), vagy kognitív polifázia (Moscovici, 2008) jelensége, vagyis az LMBTQ+ identitás nem teljes és/vagy nem mindenhol való felvállalása.

Azt gondolom, e három kutatás valóban jól alátámasztotta azt, hogy mind a roma, mind az LMBTQ+ kutatás ma Magyarországon fenyegetett identitásnak minősülnek a Breakwell-i értelemben (1986; 1993), aminek legfőbb oka a kívülről érkező tartalmakkal és elemekkel való azonosulási képtelenség, mely az előítéletekben, diszkriminációban, és a negatív pozicionálásban gyökerezik. Az erre adott válaszlehetőségek a Breakwell-i megküzdési stratégiák (1986; 1993) és az Allporti én-ellenállások (1954) típusai mentén mind értelmezhetőek voltak – még ha nem is pontosan úgy neveztem az elemzésekben a jelenségeket - a kvalitatív kutatásokban. Azonban az LMBTQ identitások elemzéséhez egy másfajta szemléletet is be kellett vonjak az értelmezésbe, ez Ritter (2014) publikációjában kifejtett identitás-krízis és önelfogadás volt.

Úgy látom, globális jelenség a gender tartalmak/reprezentációk újra definiálásának igénye a társadalmi változásoknak köszönhetően, amik ma hazánkban a politikai és hatalmi diskurzust, törvénykezést nézve – véleményem szerint – egyáltalán nem a változásokra reflektálnak. Ugyanakkor szem előtt kell tartani, hogy azok a személyek, akik hatalmilag vagy a többségi társadalom által konstruált és pozicionált, negatívnak bélyegzett identitással rendelkeznek sem egyenlőek lehetőségeikben, például a feldolgozás és megküzdés tekintetében. Itt fontos megemlíteni az interszekcionalitás kérdését, és azt, hogy a roma identitás a nemi szerepek tekintetében - melyekhez erősen köthető a szocioökonómiai státusz és egyes hagyományok – mennyire lesz képes újrafelfedezett identitássá (Tóth, 2008) válni a jövőben, hogy az ehhez kapcsolódó tartalmakat és értékeket mennyire lesz képes átalakítani, felülírni „az új nemzedék”? Hogy ez megmarad egy rezisztens reprezentációs átalakulás (Abric, 1994; Flament, 1994) szintjén, vagy brutális átalakulás válhat (Abric, 1994) belőle?

Fontosnak tartom kiemelni, hogy az interjúk készítésekor még nem jelent meg az ún. „pedofil törvény” Magyarországon, úgy vélem, akkor még nehezebben értem volna el

interjúalanyokat a disszertációm elkészítéséhez, mert azóta hazánkban az LMBTQ+ személyekben a félelem még nagyobb, dehumanizáltságuk és megbélyegzésük még erősebb és mélyebb, mint eddig. Mégis azt gondolom az eredményeink tükrében, hogy a roma gender/LMBTQ identitás többszörös fenyegetettsége, azok egymásra ható és felerősítő hatásai megkérdőjelezhetetlenek. Igenis van különbség abban, hogy ki mennyire szabadon élheti meg identitásának egyes elemeit és tartalmait, van különbség abban, hogy a korlátok “csak” egy felől vagy több oldalról szorítanak.

Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani konzulensemnek, Dr. Habil. Bigazzi Sárának a szakmai útmutatásokért, a Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Tanszék B216. számú iroda “lakóinak” a sok tudatos, nem tudatos közreműködésért tudásformálódásom tekintetében, a műhelymunkázóim segítségéért egyes kutatások megvalósításában, az interjúalanyok bizalmáért és őszinteségéért a hazai körülmények ellenére, illetve férjemnek és kisfiamnak támogatásukért, kitartásukért. Nélkülük ez a disszertáció nem így, nem ebben a formában valósult volna meg.

Irodalomjegyzék

- Abric, J.C. (1994a). Les représentations sociales: aspects théorique. In J.C. Abric (Ed.), *Pratiques sociales et représentations*. Paris, Presses Universitaire de France.
- Abric, J.C. (1994b). Nature et fonctionnement du noyau central d’une représentation: la représentation sociale de l’entreprise. Paper presented to the II International Conference on Social Representations, Rio de Janeiro, Brazil.
- Abric, J.C. (1993) Central System, Peripheral system: their functions and roles in the dynamics of social representations papers on Social Representations
- Acton, Thomas (1994): Egység a különbözőségben. In: Cigány Néprajzi Tanulmányok 2. (Szerk. Bódi Zsuzsanna) Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 89–98.

- Gordon W. Allport: Az előítélet, 1999, Budapest, Osiris Kiadó - Allport, G. W. (1954).
The nature of prejudice. Oxford, England: Addison-Wesley.
- Benedict Anderson: Imagined Communities. Reflexions on the Origin and Spread of
Nationalism. London/New York, Verso, 1991.
- Andorka Rudolf (2003): Bevezetés a szociológiába, Osiris Kiadó, Budapest
- Andorka R. (2006). Bevezetés a szociológiába. Budapest: Osiris Kiadó.
- Andreouli, E. (2010) Identity, positioning and self-other relations. Papers on Social
Represtations. N.19. [<http://www.psych.lse.ac.uk/psr/>]
- ASSMANN, Jan 1999 [1992]. A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai
identitás a korai magaskultúrákban, ford. HIDAS Zoltán, Atlantisz, Budapest.
- Bacchi, C. L. (1999): Women, Policy and Politics: The Construction of Political
Problems. London, Sage.
- Bakó Boglárka: Romlott nők és tiszta lányok - Egy dél-erdélyi roma közösség női
normái. In.: Rubiconline. 2009/4 / :
[http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/romlott_nok_es_tisz-
ta_lanyok_egy_del_erdelyi_roma_kozosseg_noi_normai/](http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/romlott_nok_es_tisz-ta_lanyok_egy_del_erdelyi_roma_kozosseg_noi_normai/) 2015.04.29-én
- Bakony, A. (2009). Családok „más” gyerekekkel a közoktatásban. In Kállai, E., &
Kovács, L. (szerk.), Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma
közösségek a 21. század iskolájában (86–94. o.). Budapest: Nyitott
Könyvműhely
- Baldwin, J. M. (1895): Mental Development in the Child and the Race. Methods
and Processes. New York, Macmillan
- Bandura, A. (1977). Social learning theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Banton, Michael. 1965. Roles: An Introduction to the Study of Social Relations.
London: Tavistock Publications
- Bari Károly (1990): Az erdő anyja. Cigány népmesék és néphagyományok. 1990,
Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- Bársony János – Daróczi Ágnes (szerk.): Pharrajimos. Romák sorsa a holocaust idején.
L'Harmattan, Budapest, 2004.
- Barth, Fredrik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. Regio, 1996. 7. évf. 1.
sz. 3-25.
- Bartlett, Frederic Charles: Az emlékezés, 1985, Budapest, Gondolat
- Zygmunt Bauman: Modernség és ambivalencia In: Multikulturalizmus, szerk.:
Feishmidt Margit, 1997, Budapest, Osiris Kiadó

- Bem, S. L. (1983). Gender schema theory and its implications for child development: Raising gender-aschematic children in a gender-schematic society. *Signs: Journal of women in culture and society*, 8(4), 598-616.
- Berry, J. W., Sam, D. (2016). Theoretical perspectives. In: D. Sam, J. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press. 11–29.
- Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Segall, M. H., & Dasen, P. R. (2002). Acculturation and intercultural relations. In *Cross-Cultural Psychology. Research and Applications* (345–382. o.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Berry, J.W. (1980) Acculturation as varieties of adaptation. In: Padilla, A., Ed., *Acculturation: Theory, Models and Findings*, Westview, Boulder, 9-25.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5-34.
- Berry, J. W. (2017). Theories and models of acculturation. In S. J. Schwartz & J. B. Unger (Eds.), *Oxford library of psychology. The Oxford handbook of acculturation and health* (pp. 15-28). New York, NY, US: Oxford University Press.
- Bigazzi, S. (2012) Énkép – Cigánykép A cigánység szociális reprezentációja az olasz és magyar társadalomban. *Magyar Pszichológiai Szemle* 67. 4. 631-652. Budapest.
- Bigazzi S. (2015) Tudás és kontextus: a szociális reprezentáció elmélete In. *A nevelésszociológia alapjai Pécsi Tudományegyetem BTK, Wlislócki Henrik Szakkollégium* [LÉP]
- Bigazzi, S., Siegler, A., Serdült, S., Bokrétás, I., & Takács, B. (2019). A Measure of Perceived Identity Threat and of Distancing Relevant Others: Development of the Multiple Threat and Prejudice Questionnaire. *Open Journal of Social Sciences*, 07(10), 237–254. <https://doi.org/10.4236/jss.2019.710019>
- Bigazzi, S.; Csertő, I. (2016). Minority identity strategies bound by prejudice: Restricted Perspectives of People Categorized as Gypsies. *Journal of Community & Applied Social psychology*. pp. 1-18. issn 1052-9284
- Billig, M. (1991). *Ideology and opinions: Studies in rhetorical psychology*. London: Sage Publications
- Bindorffer, Gy. (2001): *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest: Új Mandátum

- Bindorffer Gy. (2003): Határon innen – határon túl. <http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/493.pdf> (Utolsó letöltés: 2015. 02. 10.)
- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkeley: University of California Press.
- Bogdán Péter – Molnár István Gábor– Setét Jenő: Roma reprezentáció a magyar főváros közterein. Budapest: Tom Lantos Intézet, 2019-
<http://real.mtak.hu/105009/1/RomaKozter.pdf> (letöltés ideje: 2021. február 20.)
- Bokretas, I. & Bigazzi, S. (2013). A felsőoktatásban tanuló roma fiatalok pszichológiája. *Romológia*. 1(1) 86-103
<http://dx.doi.org/10.15170/ROM.2014.01.01.09>
- Bigazzi, S. & Bokretas, I. (2014). Helyzetbe zárt mentális folyamatok és viszonyrendszerek ideológiai tükre: elméleti és társadalmi reflexiók egy kutatás során. *Kriminológiai Közlemények*, 74, 63-76
<https://www.kriminologia.hu/publikaciok/kriminologiai-kozlemenyek-74>
- Bolemant, L. és Szapu M. (2015). Bevezetés a gendertanulmányokba. Egyetemi jegyzet. Phoenix polgári társulás. Pozsony- Nyitra. 9.-21, 71-73.
- Bonardi, C. & Roussiau, N. (1999) *Les representations sociales*. Dunod, Paris
- Boreczky Á. (Szerk.) (2009). *Cigányokról: Másképpen*. Budapest: Gondolat.
- Boreczky, Á. (2014): A családtörténet és a családtörténeti narratívák helye a multikulturális pedagógiában, *NEVELÉSTUDOMÁNY: OKTATÁS KUTATÁS INNOVÁCIÓ* (2) pp. 24-38.
- Bögre Zsuzsanna (2002) *Társadalmi-politikai változások hatása a vallásos identitás alakulására Magyarországon (1948-1990) –különös tekintettel 1948-1964 közötti időszakra.*, PhD értekezés http://www.lib.uni-corvinus.hu/phd/bogre_zsuzsanna.pdf
- Brannen, J. 2003: *Changing family and generational patterns: a comparative assesment of fatherhood*. In: Chisholm, L. – A. de Lillo – C. Leccardi – R. Richter eds.: *Family forms and the young generation in Europe*. Ein Tagungsband der europäischen Beobachtungsstelle zur sozialen Situation, Demographie und Familie am ÖIF. ÖIF– Materialsammlung Heft 16. pp. 23–36.
- Breakwell G.M.(1992). *L'efficacité auto-imputée et l'éloignement: aspects de l'identité*. *Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, 15, 9–29
- Breakwell G.M. (1986): *Coping with threatened identities*. Methuen, London

- Breakwell G.M. (1993): Social representations and social identity. In: Papers on Social Representation. Vol. 2, No. 3, 198-217
- Breakwell, G.M. (2010): Resisting Representations and Identity Processes. In: Papers on Social Representation. Vol. 19, pages 6.1-6.11 [http://www.psych.lse.ac.uk/psr/]
- Breakwell G.M. (2015): Identity process theory In: Sammut, G.; Andreuli, E.; Gaskell, G.; Valsiner, J. (eds.) (2015) The Cambridge Handbook of Social Representations. Cambridge University Press.
- Brewer, M. B., & Pickett, C. L. (2006). A társas én és csoportidentifikáció: a beolvasás és az elkülönülés motivációja a személyközi és kollektív identitásban. In Forgács J. (szerk.), A társas én – Az önmegismerés pszichológiája (297–316. o.). Budapest: Kairosz Kiadó.
- Brubaker, Rogers: Ártalmas állítások. Mítoszok és tévképzetek a nacionalizmus kutatásban. Beszélő, 1996. 7. sz. 26–41.
- Buda, B. (szerk.): (1971) A pszichoanalízis és modern irányzatai. Gondolat, Budapest.
- Buda, B. (1984): Gondolatok az iskolapszichológiáról, az iskolapszichológus tevékenységéről; OPI, Bp., 1984 (Belső műhelytanulmányok. Országos Pedagógiai Intézet Iskolakutatási Főosztály Neveléseméleti és Iskolakutatási Osztály)
- Butler, J. (1990; Anniversary edition 1999). Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity, New York: Routledge.
- Butler, Judith (2006): Problémás nem. Feminizmus és az identitás felforgatása. Budapest: Balassi Kiadó.
- Campbell A., Muncer S. (1994) Sex differences in aggression: social representation and social roles. Br J Soc Psychol. (Pt 2):233-40 [11]_{SEP}
- Campbell, A., Muncer, S., & Coyle, E. (1992). Social representation of aggression as an explanation of gender differences: A preliminary study. Aggressive Behavior, 18(2), 95-108.
- Carver, T. and Mottier, V. eds. (1998): Politics of Sexuality: Identity, Gender and Citizenship. London, Routledge. Mottier, V. (2000): Narratives of National Identity: Sexuality, Race, and the Swiss „Dream of Order”. Swiss Journal of Sociology, 26: 3, 533–588.
- Cass, V. C. (1979): Homosexual identity formation: A theoretical model. Journal of Homosexuality, 4. 219-235.

- Ceci, S. J. (1990): *On Intelligence-- More or Less: A Bio-Ecological Treatise on Intellectual Development* (Century Psychology Series (Englewood Cliffs, N.J.).)
- Chodorow N. (1989) *Feminism and Psychoanalytic Theory*, Yale University Press
- Choo, H. Y. – Ferree, M. M. (2010): *Practising Intersectionality in Sociological Research: A critical analysis of inclusion, intersections and institutions in the study of inequalities*. In *Sociological Theory* 28 (2): 129–149.
- Charles Horton Cooley, *Human Nature and the Social Order*. New York: Scribner's, 1902, pp. 179-185.
- Crenshaw, Kimberle (1991): *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color*. *Stanford Law Review*, (43): 1241–1299.
- Crenshaw, Kimberle (1989) "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics," *University of Chicago Legal Forum*: Vol. 1989 , Article 8.
- Crenshaw, Kimberlé (2001) 'Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence against Women of Color', paper presented at the World Conference Against Racism; at: www.hsph.harvard.edu/grhf/WoC/feminisms/crenshaw.html
- Csepeli, Gy. 1997. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris
- Csepeli Gy. 2010. *Gypsies and gadje-The perception of Roma in Hungarian society*. *Central European Political Science Review*. vol.11. No.40. pp. 62-78.
- Csepeli, Gy., Fábrián, Z., & Sik, E. (1998). *Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények*. In Kolosi, T., Tóth, I. Gy., & Vukovich, Gy. (szerk.), *Társadalmi riport 1998* (458–489). Budapest: TÁRKI.
- Székely Mária – Örkény Antal – Csepeli György – Barna Ildikó: *A siker tényezői*, 2005, Budapest, Sík Kiadó
- Csepeli Gy., Murányi I., & Prazsák G. (2011). *Új tekintélyelvűség a mai Magyarországon: társadalmi csoportok hierarchiájának látásviszonyai*. Budapest: Apeiron.
- Csepeli, Gy. (2008). *Cigányok és gádzsók. Romakép a magyar társadalomban*. Loyolai Szent Ignác Kollégiumban 2008 április 25.-én tartott előadás kibővített változata

- Csepeli, Gy. (2014) - Szociálpszichológia mindenkiben; átdolg. kiad.; Kossuth, Bp., 2014
- Lily Pincus, Christopher Dare: Titkok a családban. A meghitt kapcsolatok rejtett rétegei. Animula Kiadó, 2007.
- Daud, A., Skoglund, E., & Rydelius, P.-A. (2005). Children in families of torture victims: Transgenerational transmission of parents' traumatic experiences to their children. *International Journal of Social Welfare*, 14(1), 23–32. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2397.2005.00336.x>
- Beauvoir, S. (1969): A második nem. Gondolat Kiadó, Budapest
- De Rosa, A.S. (2002). The "associative network": a technique for detecting structure, contents, polarity and stereotyping indexes of the semantic fields. *European Review of Applied Psychology*, 52 (3/4), 181-200. [ISSN: 1162-9088E060]
- King, D. (1988): Multiple Jeopardy, Multiple Consciousness: The context of a Black Feminist Ideology. <http://web.uvic.ca/~ayh/318King%20Multiple%20Jeopardy.pdf> (utolsó letöltés: 2021. 03.20.)
- Demsa, A. (2015). Cigány nők kettős elnyomása Magyarországon a hétköznapiakban. *Acta Sana*, 10(2), 21-29.
- DR. BALOGH KLÁRA - DR. BÁRDOS KATALIN - BÉKÉSI TÍMEA - DR. HARDY JÚLIA - DR. KOLTAI MÁRIA- KORBULY ÁGNES - TÓTH BORBÁLA (2021): Transzgenerációs történetek - Örökül kapott traumák és feldolgozásuk, HVG Könyvek, Budapest
- Dupcsik Csaba: A magyarországi cigányság története, 2009, Budapest, Osiris Kiadó
- Durkheim, E., & In Simpson, G. (1933). Émile Durkheim on The division of labor in society. New York: Macmillan.
- Durst, J. (2015). Munka, család, értelmiségi és női szerepek – az egyensúlyozás művészete diplomás és roma nők körében [PDF document]. Retrieved from <http://abcug.hu/szeresetek-az-icat-mert-jo-cigany/>
- Duveen , G. (2001). Representations, identities, resistance. In K. Deaux & G. Philogène (Eds.) *Representations of the Social* (pp. 257 – 270). Oxford : Blackwell .
- Duveen, Gerard. 1993. “The development of social representations of gender”. *Papers on Social Representations*, 2 (3): 1-177.
- Duveen, G., & Lloyd, B. (1990). A semiotic analysis of the development of social representations of gender. In G. Duveen & B. Lloyd (Eds.), *Social*

- Representations and the Development of Knowledge. Cambridge: Cambridge University Press
- Eagly, A., – Wood, W. (1999): The origins of sex differences in human behavior: Evolved dispositions versus social roles. *American Psychologist*, 408–423. [1] [2] [SEP]
- Eagly, A. H.–L. L. Carli, 2007b: Women and the labyrinth of leadership. *Harvard Business Review*, 2007. Sept.
- Eagly, A. H.–L. L. Carli, 2007a: Through the labyrinth. The truth about how women become leaders. Boston: Harvard Business School Press.
- Elblinger, Cs. (2013). A családi rituálék szerepe a családi identitás-konstrukcióban. Doktori (Ph.D.) értekezés. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15183/elblinger-csaba-phd-2013.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton Company.
- Erikson, E. H. (1991). *A fiatal Luther és más írások*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Erős Ferenc – Fábián Zoltán: *Cigányellenesség Magyarországon*, In: Tamás Pál – Erőss Gábor - Tibori Tímea: *Nemzetfelfogások. Kisebbség – Többség*. ÚMK – MTA SZKI, 2005, Budapest
- Erős Ferenc: *Megismerés, előítélet, identitás*, 1998, Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó
- Erős, F. (2001). *Az identitás labirintusai*. Pécs: Janus–Osiris.
- Evans, D. (1993): *Sexual Citizenship*. London, Routledge.
- Fábián, Z., & Sik, E. (1996). Előítéletesség és tekintélyelvűség. In Andorka, R., Kolosi, T., & Vukovich, Gy. (szerk.), *Társadalmi riport 1996* (381–413. o.). Budapest: TÁRKI–Századvég.
- Faludi, Susan. (1991): *Backlash: The Undeclared War Against American Women*. New York: Crown.
- Farkas Zoltán (2011): A hatalom és az uralom fogalma. *Politikatudományi Szemle*, 20 (2): 31-49.
- Feischmidt Margit: *Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában*. In: Feischmidt Margit: *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest, Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010. 7-29.
- Feishmidt Margit: *Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika* In: *Multikulturalizmus*, szerk.: Feishmidt Margit, 1997, Budapest, Osiris Kiadó

- Ferenczi Sándor (1982): *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Magvető Kiadó, Budapest
- Festinger, L. (1954) A theory of social comparison processes. *Human Relations* 7, 117-140.
- Figula Erika – Margitics Ferenc – Pauwlik Zsuzsa (2010): *Családi szocializáció és iskolai erőszak. Élmény '94. Bt*, Nyíregyháza,
- Firestone, S. (1970) *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*, Farrar, Staus and Giroux, New York.
- Fiske, S. T. – Stevens, L. E. (1998): What's so so special about sex? Gender stereotyping and discrimination. In Clinchy, B. – Norem, J. K. [eds.]: *The gender and psychology reader*. New York University Press, 505–523.
- Flament, C. (1994). Structure, dynamic et transformation sans rupture d'une représentation sociale. In J.C. Abric (Ed.), *Pratiques sociales et représentations*. Paris, Presses Universitaire de France.
- Fleras, A. és Elliott, J. L. (1997): A multikulturalizmus Kanadában: „a sokféleség felmagasztalása”. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest. 29–38.
- Forray R. K., & Hegedűs, T. A. (2003). *Cigányok, iskola, oktatáspolitikai*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Foucault, Michel (1996): *A szexualitás története*. Budapest: Atlantisz.
- Freud, S. (1921/1949). Group psychology – The analysis of the Ego. In Strachey, J. (Eds.) *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol.18). London: Hogarth Press. Magyarul: *Tömegpszichológia és énanalízis*. In: S. Freud művei 5. *Tömegpszichológia*. Budapest, Múzsák, 1991.
- Freud, S. (1943): *A lélekelemzés legújabb eredményei*. Pannónia Könyvnyomda Vállalat, Debrecen
- Fromm, E. (1984): *A szeretet művészete*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Fuhrman, O., Boroditsky, L. (2010). Cross-Cultural Differences in Mental Representations of Time: Evidence From an Implicit Nonlinguistic Task. *Cognitive Science*, 34, 1430–1451.
- François-Xavier Bagnoud Center for Health and Human Rights (2014): *Accelerating Patterns of Anti-Roma Violence in Hungary*, Harvard School of Public Health and Harvard University, Boston

- Géczy D., Gergelics N. (2020): Két szék között. Roma fiatalok identitásválságai. A többségi előítélet és a saját csoportnormákból való kiszakadás. Erdélyi Társadalom, Kolozsvár
- Géczy D., Óry F.: (2020) A magyar nemzeti identitás állapotai és a cigányellenesség viszonya szociálpszichológiai megközelítésben. In: Tavasz Szél, Spring Wind, Budapest
- Geertz, Clifford (1997) Az értelmezés hatalma, Századvég.
- George Gerbner – Larry Gross: Living with television: The violence profile. (1976) 26 Journal of Communication 2 Marcia, J. E. (1983): Some directions for the investigation of ego development in early adolescence. Journal of Early Adolescence, 3. 3. sz. 215–223.
- Giddens, Anthony (2003): Szociológia. Budapest, Osiris Kiadó.
- Giddens, Anthony (2008): Szociológia. Osiris Kiadó, Budapest
- Goffman, E. (1963b). Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Goffman, E. (1959). The presentation of self in everyday life. New York, NY: Doubleday.
- Gregor, Anikó - Rédei, Dorottya (2015) Heteronormatív ifjúság? A magyarországi fiatalok véleménye az azonos nemű párok együttéléséről. SOCIO.HU, 2015 (1). pp. 122-143.
- Gross, N., McEachern, A. W., Mason, W. S. (1973): A szerepkonfliktus és feloldása. In: Hunyady Gy. (szerk.): Szociálpszichológia. Budapest, Gondolat, 329-345.
- Gurr, T. R. 1970. Why men rebel. Princeton: Princeton University Press.
- Halbwachs, M. (1950 [1997]) La Memoire collective. Paris: Albin Michel.
- Stuart Hall: A kulturális identitás. In: Multikulturalizmus, szerk.: Feishmidt Margit, 1997, Budapest, Osiris Kiadó
- Hancock, A.-M. (2007): When Multiplication Doesn't Equal Quick Addition: Examining Intersectionality as a research paradigm Perspectives on Politics. 5. 63–97.
- Harré, R., van Langenhove (1999). Positioning theory. Moral contexts of international action. Malden: Blackwell
- Háttér Társaság, 2021: <https://hatter.hu/hirek/a-magyar-allam-nem-hogy-nem-vedik-aktivan-alaassa-az-lmbtqi-emberek-szabadsagat-es-jogait?fbclid=IwAR2bEGMMS67voa6LZxtoiZADEVz89qzSoprNUzyChbDZTGR6WQx7YzAJWt8>

- Havas G. (2001). foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben. In: Kovalcsik K. (Szerk.). Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. Budapest, ELTE-IFA-OM. 93-114.
- Hegedűs, T. A. (1996). A kisebbségi nő család és társadalom között. *Educatio*, (3), 441–453.
- Keresztes-Takács, O. (2017). Roma fiatalok etnikai identitása és önértékelése egy kérdőíves kutatás tükrében. *Esély*, (3), 56–72.
- Hochschild, A. R. (1989): *The second shift: working parents and the revolution at home*. New York: Viking Penguin.
- Hooks, bell & Helma Lutz. (1993): „Feminist theory in practice: an interview with bell hooks.” *Women’s Studies International Forum* 16 (4): 419–425.
- Hooks, B. (1989): *Talking Back: Thinking Feminist, Thinking*. Black Boston, South End Press
- Howard, J. A. (2000). *Social Psychology of Identities*. *Annual Review of Sociology*. Vol. 26 pp. 367-393
- Howarth, C. (2006). A social representation is not a quiet thing: exploring the critical potential of social representations theory. *British journal of social psychology* , 45 (1), 65-86. <https://doi.org/10.1348/014466605X43777>
- Howarth C. (2002) Identity in whose eyes? The role of social representations in identity construction. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 32(2), 145–162. [L¹SEP]
- Howarth, C. (2004). Re-presentation and resistance in the context of school exclusion: Reasons to be critical. *Journal of Community and Applied Social Psychology* 14, 356-377.
- Howarth, Caroline (2010) Revisiting gender identities and education: notes for a social psychology of resistant identities in modern culture. *Papers on Social Representations*, 19 (1). 8.1-8.17. ISSN 1021-5573
- Howe, M. J. A. (1997). *IQ in question: The truth about intelligence*. Sage Publications, Inc.
- Humán Contact 2001 BT (2012) *Családi szocializáció a romák körében - a felnőtt szocializáció lehetőségei*.
- Hurrelmann, K. (1988). *Social structure and personality development: The individual as a productive processor of reality*. Cambridge University Press.
- Hymowitz, C.–T. C. Schellhardt (1986): *The glass ceiling: Why women can't seem to break the invisible barrier that blocks them from top jobs*. *The Wall Street Journal*, March 24, 1986, special supplement, 1, 4.

- Janky Béla (2005): „A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége” in: Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2005. Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné, Tóth István György, (szerk.). Budapest: TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Pp. 136–148.
- Jost, John T. and Kay, Aaron C. (2003): Exposure to Benevolent Sexism and Complementary Gender Stereotypes: Consequences for Specific and Diffuse Forms of System Justification. Stanford GSB Research Paper No. 1789(R), Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=386981> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.386981>
- Jovchelovitch S. (2011) Communicative Action and the Dialogical Imagination. In: Hook D., Franks B., Bauer M.W. (eds) The Social Psychology of Communication. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230297616_7
- Jovchelovitch, S. (1996): ‘In defense of representations’. Journal for the Theory of Social Behaviour, 26, 2, 121–135.
- Juhász Géza - A. Tímár Eszter (2002): Homofóbia és kisebbségi státusz In: Fundamentum, 3-4. szám
- Keresztes – Takács O. (2014): Roma fiatalok identitásmintázatai. Cserti Csapó Tibor (szerk.) III. Romológus Konferenciakötet. Pécsi Tudomány- egyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 119–134.)
- Keresztes-Takács O. & Erős B. (2018). A roma gyermeket örökbefogadó emberek romákról alkotott képe. *Belvedere Meridionale*, 30(3), 33–54.
- Keresztes-Takács O. (2017). Roma fiatalok etnikai identitása és önértékelése egy kérdőíves kutatás tükrében. *Esély* 2017/3. 56-72.
- Keszthelyi Éva (2009): Kettős identitás és politika kapcsolata Belgiumban. In: *Külügyi Szemle*, 2: 88–116.
- Kóczé, A. (2009): Roma Nők Társadalmi Korlátjai Magyarországon.
- Kohlberg, L., (1969.): Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization. In: Goslin: *Handbook of Socialization Theory and Research*. Idézi Atkinson: *Pszichológia*, Osiris-Századvég, 1994.
- N. Kollár, K., & Szabó, É. (2004). *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Koncz Katalin (1987): *Nők a munkaerőpiacon*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

- Kovács, M. (2007). Nemi sztereotípiák, nemi ideológiák és karrier aspirációk. *Educatio*. 99-114.
- Kovács, M. (2017). Társadalmi nemek. Elméleti megközelítés és kutatási eredmények. ELTE. Eötvös kiadó. Budapest. 21.-57., 85.-103.
- Kővágó László (1983) Nemzetiségek a mai Magyarországon. Budapest: Kossuth, 11.
- Krappmann L. (1980). Az identitás szociológiai dimenziói. *Szociológiai Füzetek*, 21, 1-271.
- Kretchmar, J. (2009). Gender socialization. *Research Starters*.
- Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952). Culture: a critical review of concepts and definitions. *Papers. Peabody Museum of Archaeology & Ethnology, Harvard University*, 47(1), viii, 223.
- KSH: Munkaerőpiaci helyzetkép, 2014-2018.
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/munkerohelyz/munkerohelyz17.pdf>
 utolsó letöltés: 2021.03.05.
- Nguyen Luu Lan Anh - Fülöp, M. (szerk.) (2003) Kultúra és pszichológia. Osiris Kiadó, Budapest.
- LaSala, Michael (2000): Lesbians, Gay Men, and their Parents: Family Therapy for the Coming-out Crisis.
http://www.ipgcounseling.com/sites/ipgcounseling.com/files/content/pdf/14coming_out_crisis.pdf. letöltés:2021.04.10.
- LÁSZLÓ J. (2003) Szociális emlékezet: A történelem szociálpszichológiája. Bevezető. *Magyar Tudomány* 1. 2-4.
- László János 1976, Szerepek és szerepkonfliktusok, *Világosság*, 4, 216-221.
- László, J. (1999) Társas tudás, elbeszélés, identitás; *Scientia Humana/Kairosz*, Budapest
- László, J. (2003). History, identity and narratives, in J. László and W. Wagner (Eds.) *Theories and Controversies in Societal Psychology*. Budapest: New Mandate.
- László, J. (2005): A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába. Új Mandátum, Bp.
- Lehota, J. (2001). Marketingkutatás az agrárgazdaságban. Budapest: Mezőgazda Kiadó. <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/marketingkutatatas/ch02s07.html> 2.7. fejezet. Letöltés dátuma: 2019. szeptember 7.

- Leman, P., & Duveen, G. (1999). Representations of authority and children's moral reasoning. *European Journal of Social Psychology*, 29(5-6), 557-575. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0992\(199908/09\)29:5/6<557::AID-EJSP946>3.0.CO;2-T](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0992(199908/09)29:5/6<557::AID-EJSP946>3.0.CO;2-T) letöltés dátuma: 2021.08.04.
- Liebkind, K. (2006). Ethnic identity and acculturation. In Sam, D., L., Berry, J., W. (Eds.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology*. Cambridge: Cambridge University Press. 78–96.
- Linton, R. (1971) A személyiség kulturális háttere In.: Pataki Ferenc (szerk): *Szociálpszichológia*. 1. köt. Budapest: Tankönyvkiadó, 309-323. p.
- MacCormack és Strathern (1980): *Nature, Culture and Gender*. Cambridge, Cambridge University Press, 1980. ix, 227pp.
- Mamontoff, A.M. (1996). Transformation de la représentation sociale de l'identité et schèmes étranges: le cas des gitans. *Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, 29, 64-77.
- Marcia, J. E. (1983): Some directions for the investigation of ego development in early adolescence. *Journal of Early Adolescence*, 3. 3. sz. 215–223.
- Marcia, J. E. (1994). Az én-identitás állapotainak fejlődése és érvényessége. In Ritoók, P., & Gillemontné Tóth, M. (szerk.), *Pályalélektan Szöveggyűjtemény* (116–133. o.). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Marián B. (2013). Cigányellenesség ma: a cigányokról alkotott kép a mai Magyarországon. ELTE TTK, Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont. Letöltve: 2015. 08. 31. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=367:ciganyellenesség-ma-a-ciganyokrol-alkotott-kep-a-mai-magyarorszagon&catid=44:rasszizmus&Itemid=216
- Marková, I. (2012). Social representations as anthropology of culture. In J. Valsiner (Ed.), *Oxford library of psychology. The Oxford handbook of culture and psychology* (pp. 487-509). New York, NY, US: Oxford University Press.
- Markus, H. és Cross, S. (2003): A személyközi én. In V. Komlósi A. és Nagy J. (szerk): *Énelméletek*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Maslow, A.H. (1954). *Motivation and personality*. (3rd ed.) New York, Longman.
- Máté Dezső (2018): Roma generációk értékválasztásai és az LMBTQ. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 3. sz. 55–70. pp.

- MCADAMS, P. D. (2001) A történet jelentése az irodalomban és az életben. In LÁSZLÓ J., THOMKA B. (eds) *Narratív Pszichológia. Narratívák* 5. 157-175. Kijárat, Budapest
- McCall, L. (2005): The Complexity of Intersectionality. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*. Vol. 30. No. 3: 1771–1800.
- Margaret Mead (1935): *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*, William Morrow and Company, New York
- Mead, G. H. (1934) *Mind Self and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist* (C. W. Morris, Ed.). Chicago: University of Chicago.
- Meskó, N., Láng, A., Ferenczhalmy, R., Miklós, K., és Glöckner, B. (2013). A szülői bánásmód összefüggése a konfliktuskezeléssel: nemi különbségek és nemi szerepek= Parental bonding and conflict management: Sex differences and sex roles. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 14(1), 45-66
- Moore, Henrietta L. (1988): *Feminism and Anthropology: The Story of a Relationship*. In *Feminism and Anthropology*. Uő., 1–11. Polity Press.
- Morgan, D. L., & Krueger, R. A. (1993). When to use focus groups and why. In Morgan, D. L. (szerk.), *Sage focus editions*, Vol. 156. *Successful focus groups: Advancing the state of the art* (3–19. o.). Thousand Oaks: Sage Publications Inc. <http://dx.doi.org/10.4135/9781483349008.n1>
- Moscovici, S. (1961): *La psychoanalyse, son image et son public*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Moscovici, S., (1984): The Phenomenon of Social Representa- on. In: Farr, R. és Moscovici, S. (szerk.) *Social Represen- ta ons*. Cambridge Univerity Press, Cambridge, 3–70.
- Moscovici, S. (1988): Notes toward a descrip on of social rep- resenta ons. *European Journal of Social Psychology*, 18, 211–250.
- Mottier, V. (2000): Narratives of National Identity: Sexuality, Race, and the Swiss „Dream of Order”. *Swiss Journal of Sociology*, 26: 3, 533–588.
- Munroe, E. L., & Munroe R. H. (1997): A comparative anthropological perspective, In J.W. Berry, Y.H. Poortinga & J. Pandey (Eds.): *Handbook of cross-cultural psychology: Therory an method*. Boston: Allyn and Bacon, 171-213
- Ngairé Naffine (1990): *Law and the sexes: Explorations in feminist jurisprudence*, Allen and Unwin: Sydney, 1990. 170 pp.

- Nagy B., 2007: A társadalmi nem szerepe a vezetésben Magyarországon – Érzékelése és magyarázatai. In: Nagy B., szerk.: Szervezet, menedzsment és nemek. Budapest: Aula, pp. 110–121.
- Nagy B.–Vicsek L., 2006: Mit ér a női vezető szava? Férfi és női vezetők megítélése önkör- mányzati dolgozók körében. Századvég, Új Folyam 41. sz. (3) pp. 123–160.
- Nagy, I. (2001). A családfő intézménye–nemi szerepek a családban. Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné és Tóth István György (szerk.): Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről.
- Nagy Andrea: Diszkrimináció és kisebbségvédelem az Európai Unióban, Phd értekezés, 2007, Miskolc
- Nagy Pál: Cigány csoportok és az együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15-20. században. In: Romák a történelemtanításban. Történelemtanárok 17. Országos Konferenciája 2007. október 13-14. Történelem Tanárok Egylete, Budapest, 2008. 35-50.
- Nagy, B. (2009.): Nők és férfiak a vezetésben. In Nagy I. – Pongrácz T.: Szerepváltozások. Jelentés nők és férfiak helyzetéről. TÁRKI-SZCSM, Budapest, 51–64.
- Niedermüller Péter 1989. Kulturális etnicitás és társadalmi identitás. A néprajzi megközelítés eredményei és kérdőjelei. In Váriné Szilágyi Ibolya – Niedermüller Péter (szerk.): Az identitás kettős tükörben. Budapest, TIT 204–234.
- Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai. Budapest, Új Mandátum, 2005. 255-282.
- NEMÉNYI Mária (1999): Biológia vagy kultúra? Termékenységgel kapcsolatos szerepviselkedések a roma nők körében. in: A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón - Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. MTA Budapest
- Nguyen Luu, L. A. (2003). Lehet-e összehasonlító a pszichológia, ha kulturális? In Nguyen Luu, L.A., Fülöp M (Szerk.), Kultúra és pszichológia. Budapest: Osiris Kiadó. 15–53.
- Nguyen, L. (2005): Férfiak és nők a munka világában. Nemi szerepek a munkahelyen. Magyar Pszichológiai Szemle, 51, 1, 111–134.

- Nguyen, L. (2006): Nemi sztereotípiák és hatásuk a munkahelyi kapcsolatokra. In Mészáros A.: A munkahely szociálpszichológiai jelenségvilága I: Egyének és csoportok. Z-Press Kiadó Kft., Miskolc.
- Niedermüller Péter 1989. Kulturális etnicitás és társadalmi identitás. A néprajzi megközelítés eredményei és kérdőjelei. In Váriné Szilágyi Ibolya – Niedermüller Péter (szerk.): Az identitás kettős tükörben. Budapest, TIT 204–234.
- O’Neil, J.M. (1981, a): Male sex-role conflicts, sexism, and masculinity: Psychological implications for men, women and the counseling psychologist. *The Counseling Psychologist*, 9, 61-80
- O’Neil, J. M. (1981, b): Patterns of gender role conflict and strain: The fear of femininity in men’s lives. *The Personal and Guidance Journal*, 60, 203- 210.
- Oblath Márton: A „cigány” kategória diszkurzív és történeti konstrukciója. *Anthropolis* 2006. 3. évf. 1. sz. 51-60.
- Orsós János Róbert (2019): Irodalmi roma reprezentáció és önreprezentáció a XIX. században, *Szövegek között*:21. (2019)
- Ortner, Sherry B. (1972): Is Female to Male as Nature is to Culture? *Feminist Studies*,
- Ortner, Sherry B. (1974): Is Female to Male as Nature is to Culture? In *Women, Culture, and Society*. Rosaldo, Michelle és Lamphere, Louise (szerk.), 67–87. Stanford: Stanford University Press.
- S. B. Ortner and H. Whitehead (eds) *Sexual Meaning: the Cultural Construction of Gender and Sexuality*, Cambridge: Cambridge University Press
- Nagy, B., Pálóczi, B. (2017). Nemi sztereotípiák a mese-és gyermekkönyvekben. In: *Társadalmi nemek. Elméleti megközelítések és kutatási eredmények*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 85-102.
- Pálos, D. (2010). „Cigány” identitások nehézségei. Egy önbeszámolókon alapuló vizsgálat tanulságai. *Esély*, (2), 41–63.
- Pataki Ferenc: *Identitás-személyiség-társadalom* In.: *Az identitás kettős tükörben*, 1989, Budapest
- Phinney, J. S. (1996). When We Talk About American Ethnic Groups, What Do We Mean? *American Psychologist*, 51(9), 918–927.
- Phinney, J. S. (2003). Ethnic identity and acculturation. In Chun, K., M., Organista, P., B., Marín G. (Eds.) *Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research*. Washington: APA. 63–82.

- Phoenix, A., Howarth, C., Philongene, G. (2016). The everyday politics of identities and social representations: A critical approach. Representations.
- Piaget, J. (1932): The Development of Moral Judgment in the Child. London, Routledge
- Plomin, R., (2018): Blueprint: How DNA Makes Us Who We Are. MIT Press.
- PÓLYA, T., FERENCZHALMY R., FÜLÖP É., VINCZE O. (2007) A pszichológiai perspektíva előfordulása történelem tankönyvi szövegekben V. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia, Szeged.
- Pongrácz–S. Molnár: (2011) Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása In Nagy Ildikó - Pongrácz Tibomé (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011. TÁRKI, Budapest, 192-206.
- Monroe E. Price: A televízió, a nyilvános szféra és a nemzeti identitás. Budapest, Magvető, 1998.
- Rao, Aparna (1996): A nő a cigány kultúrában. Magyar Lettre Internationale, 1996 (21): 4. 72-74.o.
- Ratinaud, P. (2009). IRAMUTEQ: Interface de R pour les Analyses Multidimensionnelles de Textes et de Questionnaires (Computer software).
- Riesebrodt, M. (2010). The promise of salvation: a theory of religion. Chicago: University of Chicago Press.
- Ritter Andrea (2014) A coming out krízis és kezelése – A négyalkalmas családi konzultáció, Pszichoterápia 23/5. 2014.
- Rogers, C. R. (2003): Valakivé válni. Edge 2000, Budapest.
- M. Zimbalist Rosaldo & L. Lamphere, eds., Woman, Culture and Society, Stanford: Calif, Stranford University Press
- Safaa, L., Housni, K.E. and Bédard, F. (2017) Authenticity and tourism: what Tripadvisor reviews reveal about authentic travel to Marrakech. In: Schegg, R., Stangl, B. (Eds). Information and Communication Technologies in Tourism. Springer, Cham. pp. 595-606.
- Sárkány, M. (1989). Az identitás kutatása az angol és az amerikai szociál- és kulturális antropológiában. In Váriné Szilágyi, I. (szerk.), Az identitás kettős tükörben (39–63. o.). Budapest: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat.
- Schadt Mária, Pótó Zsuzsanna (2014): A strukturális változások hatása a nők társadalmi szerepeire és a családszerkezet átalakulására. In: Spéder Zsolt (szerk.) A család

- vonzásában: Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, pp. 217-244.
- Schadt Györgyné (2005): A "házi tücsöktől" a dolgozó nőig - az individualizációs folyamatok hatása a családi szerepekre. In: Palasik M, Sipos Balázs (szerk.) Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs?: a női szerepek változása a 20. századi Magyarországon. Napvilág Kiadó, Budapest pp. 156-168.
- Sebestyén Zsuzsa (2016): Az interszekcionalitás elméleti megközelítései. *Metszetek* 2016/2, 108–126.
- Serdült, S. (2017). TO BE AND TO LET BE. The relationship between identity and inclusive excellence. *Inclusive University*. 61- 73.
- Shaver, P. R., Wu, S., Schwartz, J. C. (1992). Cross-cultural similarities and differences in emotion and its representation. In: Clark, M. S. (Ed.). *Review of personality and social psychology*, No. 13. *Emotion*, 175-212.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (2005). A szociális dominancia elmélet. In J. Sidanius, & F. Pratto, *A társadalmi dominancia. A társadalmi hierarchia és elnyomás csoportközi elmélete* (old.: 84-112.). Budapest: Osiris Kiadó.
- Simpson, G.E. – Yinger, J.H (1986): *An Analyses of Prejudice and Discrimination*. New York: Plenum Press.
- Smith, A. D. (1991). *National identity*. Reno: University of Nevada Press.
- Smith, A. D. (1995): Kiválasztott népek: miért maradnak fenn egyes népcsoportok? In: Better Z.-Deák Á. (szerk.): *Esszék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs: Tanulmány, 27-51.
- Sörös Iván (2016): Biztos kezdet gyerekház, A Koragyermekkori Nevelés nemzetközi tudományos konferencia, konferencia-előadás, Hajdúböszörmény, DE GYFK 2016. május 26.
- Spéder Zsolt (2011): Ellentmondó elvárások között. Családi férfiszerepek, apaként a mai Magyarországon. In Nagy Ildikó - Pongrácz Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről* 2011. TÁRKI, Budapest, 207-228.
- Stewart M. (2010) A roma/cigány „etnicitás” az antropológiai vizsgálódás homlokterében. In Feischmidt M. (szerk) *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 33–47.
- Sullerot, Evelyn: *A női munka története és szociológiája* Gondolat, Budapest 1971.

- Szabó, K. (2017). NŐI GENERÁCIÓK ÉS HELYZETÜK A HAZAI ÉS UNIÓS MUNKAERŐPIACON= FEMALE GENERATIONS AND THEIR POSITION IN THE NATIONAL AND EU LABOUR MARKET. *Studia Mundi–Economica*, 4(5), 60-72.
- Szabóné Kármán, J. (2012). *A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Szalai, K., Ferenczhalmy, R., Fülöp, É., Vincze, O. László, J., (2009): Történelmi szövegek narratív pszichológiai vizsgálata a nemzeti identitás tükrében. VI. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia, 2009. december 3-4, Szeged, 259-271.
- Székely János: *Cigány népismeret*, 2011, Budapest, Apostoli Szentszék Könyvkiadó
- Szél, K., & Nagy, Á. (2016). Oktatási helyzetkép: iskolai életutak, tervek és lehetőségek. In Nagy, Á. (szerk), *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016* (54–97. o.). S. l.: Excenter Kutatóközpont.
- Tajfel, H (1979).: Individuals and groups in social psychology. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 1979, 18, 183-90.
- Tajfel, H. – Turner, J. C. (1979): An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin – S. Worchel [eds.]: *The social psychology of intergroup relations*. Brooks/Cole, Monterey, 33–47.
- Tajfel, H. (1981) *Human groups and social categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Takács J. – Szalma I. (2012) Homofóbia és az azonos nemű partnerkapcsolatok intézményesítettsége Európában. *Szociológiai Szemle* 22, 61–88.
- Szalma Ivett – Takács Judit (2015): *Gyermektelenség – és ami mögötte van. Egy interjú vizsgálat eredményei*. *Demográfia* 57(2-3):109-137.
- Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont (2013): *Digitális Konfliktus Adatbázis, Cigányellenesség, ma a cigányokról alkotott kép*, http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=367:ciganyellenesseg-ma-a-ciganyokrol-alkotott-kep-a-mai-magyarorszagon&catid=44:rasszizmus&Itemid=216 (utolsó letöltés: 2020.03.05.)
- Taylor, C. (1989) *Sources of the Self. The making of the Modern Identity*. Harvard University Press, Cambridge.

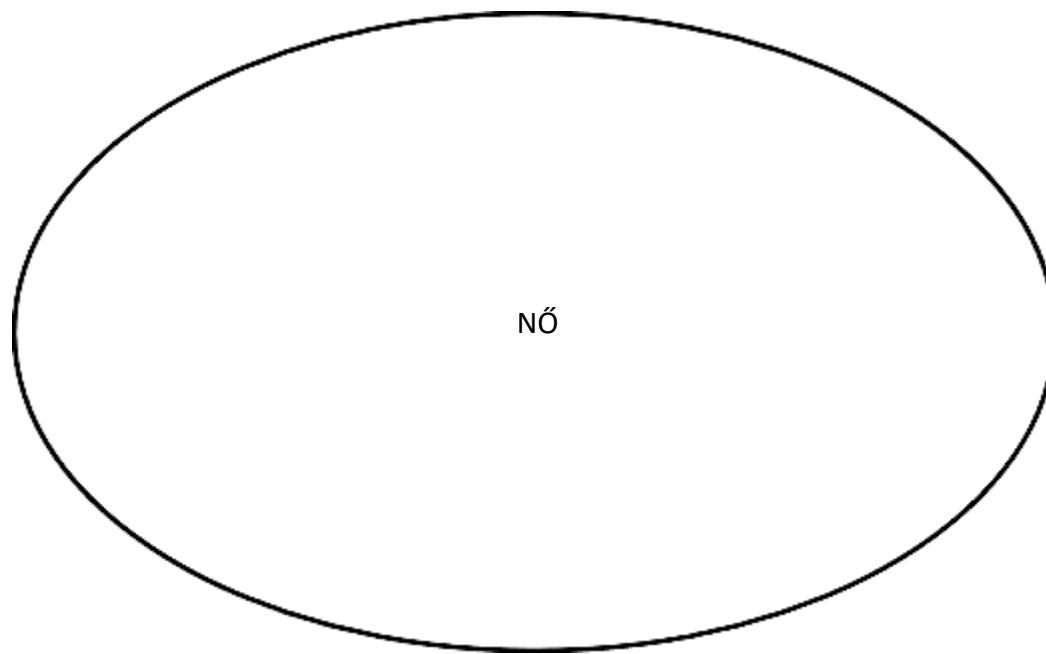
- Charles Taylor: Az elismerés Politikája, In: Multikulturalizmus, szerk.: Feishmidt Margit, 1997, Budapest, Osiris Kiadó
- Tengelyi László: Élettörténet és sorsesemény, 1998, Budapest, Atlantisz
- Troiden, R. R. (1988): Homosexual Identity Development. *Journal of Adolescent Health Care* 9(2), 105-113.
- Tóth Kinga Dóra (2008): Sikeres cigányok identitása Angliában és Magyarországon, 2008, Budapest L'Harmattan
- TÓTH J., VINCZE O., LÁSZLÓ J. (2006) Történelmi elbeszélés és nemzeti identitás. Az Osztrák–Magyar Monarchia reprezentációja osztrák és magyar történelemkönyvekben. *Educatio*, 15, 1, 174-182.
- Tóth Péter (1999): Cigány történet – roma történelem. *Gesta Miskolc*, 1999. 3. évf. 1. sz. 60-64.
- TÓTH Péter (2006): A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában. Bölcsész konzorcium, Budapest
- Triandis, H. C. (1994). Major cultural syndromes and emotion. In S. Kitayama & H. R. Markus (Eds.), *Emotion and culture: Empirical studies of mutual influence* (pp. 285–308). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10152-008>
- Jahoda, G. (1992) *Crossroads between Culture and Mind*, New York
- Umaña-Taylor, A. J., Quintana, S. M., Lee, R. M., Cross, W. E., Rivas-Drake, D., Schwartz, S. J., ... Sellers, R. M. (2014). Ethnic and Racial Identity During Adolescence and Into Young Adulthood: An Integrated Conceptualization. *Child Development*, 85(1), 21–39.
- Vajda Zsuzsanna, Kósa Éva (2005) *Neveléslélektan*, Budapest, Osiris Kiadó
- Molnár, B., Vargáné Nagy, A., (2015) *Szerepeltérások és szerepértelmezések a roma kulturális háttérű családokban*
- Vargo, Marc E., (1998): *Ők és mi. Melegek a társadalomban*. Háttér Kiadó, Budapest.
- Vermeersch, Peter (2006): *The Romani Movement: Minority Politics and Ethnic Mobilization in Contemporary Central Europe*. New York - Oxford, Berghahn Books, 2006.
- Vidovics Renáta (2015): Bari shej- Nagylány. In: *RomaPage*: <http://www.romapage.hu/article86-Bari-shej-Nagylany>. utolsó letöltés: 2021.04.29-én

- Vygotsky, L. S. (1979). Consciousness as a problem in the psychology of behavior. *Soviet Psychology*, 17(4), 3-35 <https://doi.org/10.2753/RPO1061-040517043>
- Vincze O. (2009). A mentális állapotok jelentősége a csoporttörténetekben a saját és külső csoport vonatkozásában. PhD értekezés. Pszichológia Doktori Iskola, Szociálpszichológia Program. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- VINCZE O., SOMOGYVÁRI I. (2003) A nemzeti identitás reprezentációja a sikeres történelmi regényekben. *Magyar Tudomány* 1, 7.
- Voci, A. (2006). The link between identification and in-group favouritism: Effects of threat to social identity and trust-related emotions. *British Journal of Social Psychology*, 45, 265-284.
- Voltz, R. (2007): Väter zwischen Wunsch und Wirklichkeit. In: Mühling, T. – H. Rost (Hrsg.): Väter im Blickpunkt. Opladen: Verlag Barbara Budrich, pp. 205–224
- Wagley, Ch. – Harris, M. (1958): *Minorities in the New World*. New York: Columbia University Press
- Wagner Wolfgang – László János (2003): History, identity and social representations as theoretical perspectives in a social psychology. In: László János – Wagner Wolfgang (szerk): *Theories and controversies in social psychology*. Új Mandátum, Budapest. 7-12.
- Wagner, W. (1998). Social Representations and beyond: Brute Facts, Symbolic Coping and Domesticated Worlds. *Culture Psychology*, 4(3), 297-329.
- Walby, S. (2009): *Conceptual framework for gender + equality policies in a multicultural context* Institute für die Wissenschaften vom Menschen Vienna
- Wharton, A. S. (2005). *The sociology of gender: An introduction to theory and research*. Malden, MA: Blackwell Publishing.

Mellékletek

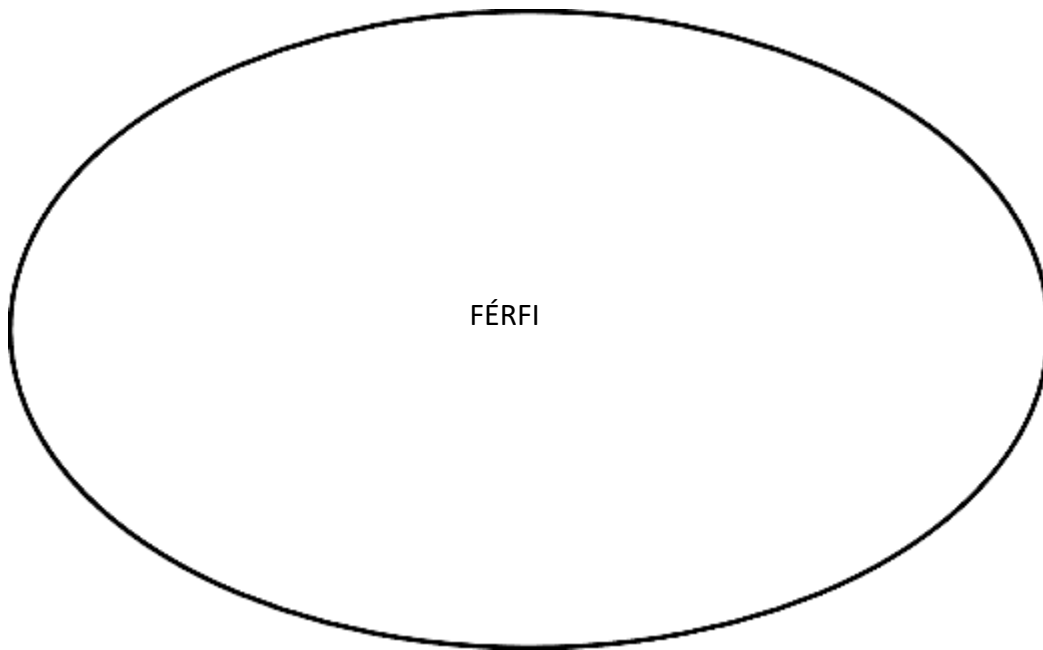
Mellékletek 1: Kérdőív

1. Asszociáljon a kör közepén található szóra. Írja a szavak mellé zárójelbe melyik hányadikként jutott eszébe.
2. Jelölje, hogy az Ön által jelölt szavak ön számára pozitívak (+), negatívak (-), vagy semlegesek (0).³³
3. Rakja fontossági sorrendbe az asszociált szavakat a római számokat használva. (I -a legfontosabb, II – a második legfontosabb. III- a harmadik legfontosabb; IV; V; VI; VII;VIII; IX; X Stb.)

³³ Sajnos sok kitöltő nem jelölte az asszociációk értékét és sorrendjét így ezeket nem tudtuk belevenni az elemzésbe. (A szerző)

1. Asszociáljon a kör közepén található szóra. Írja a szavak mellé zárójelbe melyik hányadikként jutott eszébe.
2. Jelölje, hogy az Ön által jelölt szavak ön számára pozitívak (+), negatívak (-), vagy semlegesek (0).
3. Rakja fontossági sorrendbe az asszociált szavakat a római számokat használva. (I -a legfontosabb, II – a második legfontosabb. III- a harmadik legfontosabb; IV; V; VI; VII;VIII; IX; X Stb.)

MTP-Q Kérdőív

A következő részben arra vagyunk kíváncsiak Ön mennyire ért egyet az alábbi állításokkal.

A 23 A és 23 B kérdésnél a saját nemére vonatkozó kérdést töltse ki!

Ha bármelyik kérdést sértőnek érezné, előre is elnézést kérek! Mindenki véleményére kíváncsiak vagyunk. Kérem, jelezze nem egyetértését ezeknél a kérdéseknél.

(1- egyáltalán nem értek egyet az állítással, 7 - teljes mértékben egyetértek az állítással)

	1	2	3	4	5	6	7
--	---	---	---	---	---	---	---

	Egyált alán nem érték egyét vele						Teljes mérté kben egyét érték vele
1. Úgy érzem, az etnikai kisebbségek ellehetetlenítik a magyarság pozitív megítélését.							
2. A nyugati kultúrák elnyomják a magyar hagyományainkat.							
3. Úgy érzem, a magyar kultúrát elismerik a szomszédos országok lakói.							
4. Az országunk stabilitását fenyegeti, hogy nem fejlődik eléggé a gazdaságunk.							
5. Aggodalommal tölt el a magyar gazdasági érdekek nemzetközi képviseletének minősége.							
6. Nem félek attól, hogy a hazai termelők hátrányban lennének a külföldiekkel szemben.							
7. Aggaszt, hogy nincs törvény előtti egyenlőség ma Magyarországon.							
8. Zavar, hogy Magyarországon nem tudjuk tisztelni a köztünk lévő különbségeket.							
9. Aggodalommal tölt el, hogy egyre többen kiszorulnak az oktatási rendszerből.							
10. Félek attól, hogy a fehérek kisebbségbe kerülnek hazánkban.							
11. A magyarság vérvonalát fenyegetik a leteleplő bevándorlók.							
12. Nem zavar, ha egy magyar nő/férfi más etnikumú párt választ.							
13. Úgy érzem, reálisan fenyeget engem az elszegényedés.							
14. Úgy érzem egyre nehezebb a megfelelő életszínvonalat biztosítani saját magam/családom számára.							

15. Gyakran eszembe jut, hogy elveszíthetem mindenemet.							
16. Úgy érzem, biztonságban el tudom majd tartani a gyerekeimet.							
17. Úgy érzem, nem magam irányítom a sorsom.							
18. Úgy érzem fontos döntések meghozatalakor megszabják a lehetőségeimet a körülmények.							
19. Úgy érzem, az általam fontosnak tartott értékek nem érvényesülnek a világban.							
20. Úgy érzem, nem tudom átlátni a társadalom működését.							
21. Kellemetlenül érezném magam, ha egy azonos nemű udvarolna nekem.							
22. Zavarna, ha homoszexuálisnak néznének.							
	1	2	3	4	5	6	7
Kérjük az oldal első 4 kérdésénél (A és B jelöléssel) csak a saját nemére vonatkozó állítást töltsse ki!	Egyált alán nem érték egyét vele						Teljes mérté kben egyét érték vele
23.A. Zavarna, ha férfiként nem én teremteném meg a szükséges forrásokat a családom számára.							
23.B. Nőként zavarna, ha a családban nem az én dolgom lenne a gyerekek gondozása.							
24.A. Úgy érzem, hogy férfiként nem mutathatom magamat gyengének.							
24.B. Úgy gondolom, nem állna jól nőként, ha én keresném a több pénzt a családban.							
25. Fenyegetve érzem magam más vallású emberekkel szemben.							
26. Nincs abban szabadságom, hogyan gondolkodom a vallásról.							

27. Úgy érzem, nem választhatom meg, miben higgyek.							
28. Nem verhetem nagy dobra milyenek a nézeteim a vallásról.							
29. A külföldről jövő olcsó munkaerőt nem kellene beengedni az országba.							
30. Csökkenteni kell a külföldi termékek behozatalát.							
31. Gazdaságunk számára előnyös, hogy külföldi tulajdonú cégek is vannak Magyarországon.							
32. Saját értékeink jobbak, mint a nyugatiak.							
33. A roma kultúra a magyar kultúra része.							
34. A szomszéd országok kultúráihoz képest a miénk kiemelkedő.							
35. A politikai elitnek érdekében áll, hogy megossza a magyar társadalom egységét.							
36. Elegendem van a kirekesztő nézeteket valló csoportokból.							
37. A gazdasági szereplők tehetnek arról, hogy egyre nagyobbak a társadalmi feszültségek.							
38. A cigány gyerekek veleszületett adottságai alacsonyabbak a magyarokéhoz képest.							
39. Fontosnak tartom, hogy családalapításnál elkerüljük az etnikai keveredést.							
40. A bevándorlókba nincs belekódolva az agresszív viselkedés és rombolás.							
41. A vallásszabadságot korlátozni kell.							
42. Fontos, hogy ugyanazt a vallást gyakoroljuk.							
43. Más vallású ember sosem tudna a barátom lenni.							

44. A különböző vallású emberek békében megférhetnek egymás mellett.							
45. A nők maguk tehetnek arról, hogy nem kerülnek vezető pozícióba.							
46. Egy családban a fontosabb döntéseket mindig a férfinak kell meghoznia.							
	1	2	3	4	5	6	7
	Egyált alán nem érték egyét vele						Teljes mérté kben egyét érték vele
47. Nem vonzóak azok a nők, akik karriert építenek.							
48. Úgy gondolom, hogy a férfiak és a nők jogai és kötelességei ugyanazok.							
49. Nem attól függ kinek mi a feladata a családban, hogy milyen nemű.							
50. Zavarna, ha egy barátomról megtudnám, hogy meleg.							
51. Úgy is szeretném a gyerekeimet, ha kiderülne, hogy homoszexuális.							
52. A politikusok szerepükből adódóan korruptak.							
53. Nem igazságos, hogy míg az állam irányítói jól élnek, sokan éheznek.							
54. A gazdag emberek kizsákmányolnak másokat.							
55. Akik munkanélküliek, azért munkanélküliek, mert lusták dolgozni.							
56. A szűkösebb anyagi helyzetben lévők ne vállaljanak gyereket.							

57. Ha mindenki úgy dolgozna, mint én, nem lenne szegénység.							
58. A multinacionális cégek nem nézik az emberek érdekeit.							
59. A mai helyzetért a gazdasági vezetés, a bankok és a multinacionális cégek vezetői a felelősek.							

1. Hogy érzi magát?

Demográfiai adatok

2. Neme: Férfi Nő

3. Életkora:.....

4. Állampolgársága?

5. Jelenleg melyik országban él?

6. Jelenleg milyen településtípuson él?

- a. Főváros
- b. Megyeszékhely
- c. Város
- d. Község/Falu
- e. Tanya

7. Tartozik valamilyen etnikai csoporthoz? Ha igen, melyikhez?

- a. Bolgár
- b. Roma/Cigány
- c. Görög
- d. Horvát
- e. Lengyel
- f. Német
- g. Örmény
- h. Román
- i. Ruszin
- j. Szerb
- k. Szlovák
- l. Szlovén
- m. Ukrán
- n. Egyéb:

8. Tartozik valamilyen más kisebbségi csoporthoz? Ha igen, melyikhez?

.....

9. Legmagasabb iskolai végzettsége: 8 általános Középiskola
Szakmunkásképző Szakközépiskola Főiskola/ Egyetem

10. Jelenleg dolgozik? Igen Nem

11. Ha nem, mikor dolgozott utoljára?

12. Mennyiből él havonta? Kérem, helyezze el Magát az egyenesen!

0 Ft	50.000 Ft	100.000 Ft	200.000 Ft
300.000 Ft	több, mint 300.000 Ft		

13. Az állítások közül melyik fejezi ki leginkább az Ön jelenlegi anyagi helyzetét?

1. mindenre van pénzem
2. nem kell nélkülözni de csak ésszerű határok között költök
3. bizonyos dolgokról le kell mondanom
4. hó végére elfogy a pénzem
5. súlyos anyagi problémáim vannak

14. Jelenleg kapcsolatban él? Igen Nem

15. Ha igen, milyen jellegű kapcsolatban?

.....

16. És mióta?

Elején csoportszabályok: vélemény, nem másikat minősíteni, hanem amit elmondott

- Játék, bemutatkozás: rajzolás – rajzold és mutasd be saját magad (párkapcsolat – családra kérdés)³⁴
- Ki mit gondol a korai házasságról? Vagy iskolába járni inkább (*család mit vár el, mik a környezetébe/közösségbe a tapasztalatok – ő ehhez hogyan viszonyul – lányok és fiúk közötti kül*)?
- Szüleinél a munkamegosztás / pénzkeresés hogy van/volt felosztva? Ő ehhez képest mit szeretne majd a saját családjára vonatkozóan?
(*Ők hogyan viszonyulnak ahhoz, ha egy nő tanul és / vagy dolgozik?*)
- Hogyan képzeled el magát a jövőben: hány gyereket szeretne? Mikor? – Ehhez képest mi az elvárt felé (*gondola-e, érez-e valamit*)
- MILYEN AZ IDEÁLIS FÉRFI? MILYEN AZ IDEÁLIS NŐ?

1. Másság 1: válás

- Mit gondoltok a válásról? Ismertek-e ilyet, van-e tapasztalatotok?
- Szerintetek milyen a megítélése azoknak az embereknek/családoknak akik elváltak?
- Van-e különbség a feleség (nő) és a férj (férfi) megítélése között?
- És szerintetek kisebb, szegregált roma közösségek ehhez a kérdéshez hogyan viszonyulnak?

2. Másság 2: homoszexualitás, transzneműség

- Mit gondolnak a homoszexualitásról? Ismernek-e homoszexuálist?
- Szerintük a férfi vagy a női homoszexualitás inkább az elfogadható?
- Milyen nehézségekkel kell szembenéznie annak, aki felvállalja a másságát (*homoszexualitás, transzneműség*)? Mikkel találkozhat a szűkebb családi szférában vagy tágabb, társadalmi szintereken?

³⁴ A fókuszcsoport vezérfonala némileg módosult attól függően, hogy mi volt a csoport összetétel (kor, iskolai végzettség, stb.)

3. Cigányság

- Cigánysága miatt érte-e már atrocitás? És nőisége / férfisége miatt érte már atrocitás?
- Nehezebb-e cigány férfiként/nőként mint fehér férfiként/nőként? Miben más?
- Mibe jobbak ők? a cigány férfiak/nők, mint a fehér férfiak/nők)?

4. Változások

- Mit látnak, van-e valami változás a társadalomban a cigányság megítélése, a cigányság lehetőségeinek szempontjából?
- Hogy látják, mi lesz 10 év múlva a társadalomba: lesz-e munka, hogy/hol lesz munka? Ehhez képest velük (romaként) hogy lesz?
- Mit látnak, hogyan változik a társadalom a nemi szerepek területén? Van-e valami különbség a többségi társadalom és a roma társadalomban erre a kérdésre vonatkozóan?
- Szüleitek miket meséltek arról, hogy őket hogyan nevelték? Milyen nevelési/lehetőségbeli különbségek voltak fiúk és lányok között? (*tanulás, szórakozás, párkapcsolat, stb.*)
- Őket ehhez képest hogyan nevelték?
- Milyen életet képzelsz el, hogyan nevelné a gyermekét ha fiú vagy ha lány lenne?
- Ha van a fenti 3-ban bárminem különbség/változás (nagy szülő-szülő-saját gyermek nevelési stílusa gender szempontból): szerinted ez minek köszönhető?

5. Tartalom és viszonyulás (mit érez ezzel kapcsolatban!)

- Mi az, amit szerintük a társadalom elvár tőlük, hogyan kell élniük, viselkedniük, mint cigány férfi vagy cigány nő?
- Ők ehhez képest mire vágnak? Vagy szerintük mire lennének képesek? Vagy a gyerekeik számára mit kívánnak?
- Tudnak-e ezért tenni, és ha igen, mit? Ha nem, miért nem?

Mit éreznek az elmondottakkal kapcsolatban? Elégedett?

Végén: ki mit visz el, mi az ami plusz lett neki a beszélgetésből?

Mellékletek 3: Strukturált mélyinterjú szempontsor

Bevezető szociológiai kérdések

- kor
- nem
- lakhely
- iskolázottság
- foglalkozás
- átlag kereset
- szexuális orientáció/milyen nemű emberek tetszenek, hogyan határoznád meg magad szexuális orientációd?? mit használ, mit jelent ez számodra, mi a tartalma

Interjú kérdések

1. Ki vagy te?
 - a) Írd le magad. Mit tartasz fontosnak önmagadban? Mit emelnél ki? Miért ezt emelted ki?
2. Mesélj a gyerekkorodról
 - a) Hol, milyen körülmények között laktatok?
 - b) Mivel foglalkoznak/foglalkoztak a szüleid?
 - c) Mit emelnél ki, mit tanultál a szüleidtől? Te ebből bármit is fontosnak tartanál, a te gyerekeid nevelését illetően?
 - d) Van/volt példaképed? Ki? Miért? Mesélj róla.
 - e) Milyen volt a kapcsolatod a szüleiddel?
 - f) Milyennek látod a szüleid kapcsolatát?
 - g) Meghatározó élmények a gyerekkorból? (jó is, rossz is)
3. Mit jelent számodra cigánynak lenni?
 - a) Volt-e olyan pillanatban, amikor tudatosult benned, hogy te cigány vagy? Mit éreztél ezzel kapcsolatban? És most mit érzel? (Ha van különbség: mi változott?)

- b) Szerinted milyen a társadalom megítélése a cigányokra vonatkozólag? Te erről mit gondolsz? Mit érzel ezzel kapcsolatban? Szerinted ez miért van? Hogyan lehetne változtatni ezen?
 - c) Ápolod a hagyományokat (miket)? Ápolod a nyelvet?
 - d) Mit jelent számodra magyarországi cigánynak lenni?
 - e) Szerinted más egy nem roma és egy roma helyzete Magyarországon? Miben?
 - f) Ért életed során bámi nemű megkülönböztetés a származásodat illetően? Mesélj róla.
4. Kérlek mesélj a szexuális orientációról!(erről minél bővebben)
- a. Volt-e olyan pillanat, amikor először érezted azt, hogy meleg vagy?
 - b. Mióta vállalod ezt? Mikor mondtad el ezt először és kinek? Milyen érzés volt? Hogy fogadta az illető? Milyen szóval írható le az érzés?
 - c. Hogy reagált erre a családot? Hogy reagáltak a barátaid? Hogy reagált a tágabb környezeted? Azóta Te ezt kivel/kikkel osztod meg?
 - d. Milyen számodra ma Magyarországon melegnek lenni? És úgy általában milyen a Mo-n?
 - e. Milyen számodra ma Magyarországon roma melegnek lenni? Szerinted más, mint a nem roma melegeknek?
 - f. Hogyan viszonyult a családot, barátaid, ehhez a kérdéshez? Miért így viszonyulnak? Szerinted van különbség abban, ahogy a romák és nem romák viszonyulnak a homoszexualitás kérdéséhez?
 - g. Ért életed során bármiféle megkülönböztetés vagy bármilyen negatív a szexuális orientációd miatt?
 - h. Okoz-e problémát összeegyeztetni a romaságodat a szexuális orientációddal? Hogyan egyeztetted össze?
 - i. Van valami vagy valaki, aki segít a nehezebb helyzeteknek a feldolgozásában? Fejtsd ki bővebben! – segítség, információ, társas támogatás, csoport
5. Ki vagy te? Az elején ezt mondtad... kiegészítenéd-e, felidéződött-e valami?
- b) Elégedett vagy önmagaddal, és az életeddel? Miért?
 - c) Sajnálsz bármit is a múltadat illetően? Miért nem sajnálsz?/Mit sajnálsz? Azt miért sajnálod?
 - d) Van még bármilyen, amit fontosnak tartanál megemlíteni?